

Львівський національний університет імені Івана Франка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КНИГИНИЦЬКА ОКСАНА ВАСИЛІВНА

УДК 94:[325.455+355.014+001](477)

ДИСЕРТАЦІЯ
ГРОМАДСЬКА, ВІЙСЬКОВА ТА
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ОЛЕНИ СТЕПАНІВ

Спеціальність 07.00.01 – історія України

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. В. Книгиницька

Науковий керівник – **Качмар Володимир Михайлович**, кандидат
історичних наук, доцент

Львів – 2018

АНОТАЦІЯ

Книгиницька О. В. Громадська, військова та науково-педагогічна діяльність Олени Степанів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2018.

Зміст анотації. Дисертацію присвячено комплексному дослідженню громадської, військової та науково-педагогічної діяльності Олени Степанів. Зроблено спробу дослідити громадсько-політичну діяльність О. Степанів у період перед Першою світовою війною і, зокрема, проблеми формування її світогляду в контексті аналізу родинного середовища, семінарійного та університетського життя. Великий вплив на студентку справили лекції С. Рудницького, М. Грушевського, С. Томашівського та ін. Від 1911 р. брала активну участь у гімназійному, а згодом у студентському русі у Львові, займалася самоосвітою, поглиблюючи свої знання з історії українського народу, літератури, економіки, соціології та ін. В університеті вступила до «Академічної громади», «Просвітнього гуртка», «Студенського союзу» ім. Драгоманова». І з виникненням у Львові «Пласту» залучається до роботи у цій організації, в якій формувалися майбутні діячі національно-визвольного руху І. Чмола, Р. Сушко, Я. Чиж, С. Дувал та ін.

Як окремий дослідницький напрям розглядається участь О. Степанів у парамілітарних формаціях у Львові та регіоні, структурах «Сокола-Батька» та «Пласту». Впродовж 1912-1913 рр. львівсько-українська суспільність виробила засади національного мілітарного будівництва; О. Степанів кристалізує ці військові пріоритети у жіночому середовищі; великий вплив на українців мала аналогічна міліарна робота поляків. На підставі вивчення українського національного руху у Галичині початку ХХ ст. показано участь жінок у громадському житті та виокремлено феміністичну тему в рамках суспільних процесів у краї. З'ясовано, що активність О. Степанів та окремих її сучасниць виявлялася у творенні жіночих об'єднань українок, участі у січових та пластових структурах, добровольчому вступі в Українські січові стрільці з початком бойових дій між Росією та Австро-

Угорщиною. У рамках з'єднання «Січові Стрільці II» було створено окремий жіночий підрозділ, до якого увійшла О. Степанів. Показано, що О. Степанів розглядала українські січові формації як основу майбутнього українського війська, а участь у бойових формаціях як основу українського державотворення, подібно як це здійснювали польські сили в Австро-Угорщині. Показано участь О. Степанів у найважливіших битвах початкового етапу війни – боями під Комарником, за гору Маківку, під Болеховом.

Встановлено, що О. Степанів продовжувала національно-державницьку діяльність опинившись у російському полоні в Туркестані. Вона, зокрема, виявилася у проведенні просвітницької роботи серед військовополонених українців, відзначенні роковин Т. Шевченка та національних свят, вітанні перемоги Української Центральної Ради у Києві в березні 1917 р. та її очільника Михайла Грушевського. Показано, що до діяльності жінки-воїна була прикута увага галицьких та європейських засобів масової інформації, а повернення О. Степанів з російського полону до Львова через Фінляндію, яка тоді ще була у складі Російської імперії, стало демонстрацією українських національних ідеалів та національного духу і нескореності.

Висвітлено педагогічну та наукову діяльність Олени Степанів у міжвоєнний час, яка була пов'язана з гімназією сестер-Василіянок у Львові та Науковому товаристві ім. Т. Шевченка, де вона сформувалася як вчений-географ. У гімназії вона стала досвідченим педагогом. Завдяки їй у Львові склалася традиція проведення учнівських та студентських мандрівок з елементами українознавства: на прощу до Гошівського монастиря, на верхів'я гори Параски, до релігійних святинь Унева, Крехова, Страдча, до Підгородців на Урич (фортеця Тустань) та ін. Показано, що працюючи в НТШ вона відстоювала принцип науковості в географії і поєднувала його з національним: викладання географічних дисциплін пов'язувалося з проблемами українства; обґрунтувала просторовий обсяг поняття «Україна» та «український»; для просторового обсягу дефініції «Україна» вживала термін «українські землі»; ввела у науковий обіг географічний детермінізм, згідно з яким розвиток і розміщення господарства пояснювала природними чинниками;

визначальну роль в науково-просвітницькій роботі відводила історичному краєзнавству.

Встановлено, що у зв'язку з дискримінаційною політикою польської влади О. Степанів змушена була відійти від педагогічної діяльності та розпочала роботу в Ревізійному Союзі Українських Кооперативів (РСУК), де була секретарем оргвідділу й творила кооперативи здоров'я. Розвиток української кооперації пов'язувала з вивченням досвіду відповідних структур у Німеччині, Франції, Югославії та інших країнах; опублікувала понад 20 статей у фахових кооперативних виданнях; адаптувала до української дійсності «рочдельські принципи» та фінансування і позики в господарському житті галицького села.

З початком Другої світової війни і приходом радянських військ залишилася у Львові, де продовжила педагогічну роботу та наукові студії в Інституті радянської торгівлі – філіалі Інституту економіки АН УРСР; створила економіко-географічні нариси, присвячені Києву та Львову.

У роки німецької окупації працювала у міському статистичному бюро і підготувала й опублікувала книгу «Сучасний Львів», яка стала основою українських геоурбаністичних студій про Львів; визначила його як європейський, всеукраїнський, національний і локальний центр.

Висвітлено, що у післявоєнний час наукові інтереси дослідниці визначали праці з економіки та економічної географії, геоурбаністики в рамках праці у Львівському філіалі Інституту економіки АН УРСР та у Київському інституті економіки. Наукові дослідження були зосереджені над вивченням перспектив індустріалізації Львова, демографічних змін у західноукраїнських областях, енергетичних ресурсів та сировинної бази промисловості західноукраїнського регіону.

Наукова діяльність О. Степанів перервалася у зв'язку з арештом органами МДБ та звинуваченнями у зв'язках з націоналістичним підпіллям, зберіганням «націоналістичної профашистської літератури» та ін.

Встановлено, що О. Степанів не пристосувалася до радянської методологічної школи у вивченні суспільної географії, економіки та історичного краєзнавства, тому

наукове знання праць довоєнного і воєнного періоду є значнішим, ніж повоєнних років. Проаналізовано стан наукової розробки теми, її джерельну базу. Джерела для написання дисертації поділені на неопубліковані документи, що зберігаються в архівосховищах України, й опубліковані документи, в тому числі пресу, епістолярій та численні спогади.

У роботі введено до наукового обігу праці О. Степанів, які стосуються різних етапів її діяльності: періоду формування її суспільних ідеалів та участі в студентських гуртках, січовому та пластовому русі, участі у бойових діях на фронтах Першої світової війни та перебування і повернення з російського полону, теорії та практиці кооперативного руху, праць з урбаністики, економіки, економічної географії та історичного краєзнавства. Представлено численні фондові збірки з Центрального державного історичного архіву України у Львові (фонди Осипа Назарука, колекції окремих надходжень, Наукового товариства ім. Т. Шевченка та ін.), Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника (фонди Михайла Возняка, особисті справи Софії Галечко, Ольги Підвисоцької та ін.), Архіву Львівського університету (особиста справа О. І. Степанів).

З виокремленням загальнонаукових та спеціальних наукових методів висвітлено громадсько-політичну, військову та науково-педагогічну діяльність Олени Степанів на фоні стержневих віх національної історії.

Ключові слова: Олена Степанів, учительська семінарія, Українські січові стрільці, «Пласт», російський полон, Львівський та Віденський університети, гімназія сестер-Василіянок, кооперативний рух, економіка, економічна географія, урбаністика, історичне краєзнавство, арешт.

Abstract

Knyhynytska O. V. Public, military, scientific and pedagogic activity of Olena Stepaniv. Qualification research paper not for publication.

Thesis for a Candidate Degree in Historical studies under the specialty 07.00.01-history of Ukraine. – Ivan Franko National University of Lviv. – Lviv 2018.

Content of the abstract. The thesis is dedicated to the complex research of public, military, scientific and pedagogic activity of Olena Stepaniv. The attempt to analyze a

public and political activity of O. Stepaniv in the period before the First World War and, namely, problems of forming her world view in the context of the analysis of the family environment, seminary and university life is done.

Lectures of S.Rudnytskyi, M.Hrushevskiy, S.Tomashivskiy had a massive impact on the student. From 1911 she took an active part in gymnasium and student movements in Lviv, learnt on her own, developing her knowledge in history of Ukraine, literature, economics, sociology and others. In the university she entered the 'Academic community', 'Educative study group', 'Student association named after Drahomanov'. She was engaged in the work of such organization as 'Plast' in Lviv, where famous leaders I.Chmola, R.Sushko, Y.Chyzh, S.Duval have developed. As a separate research direction it is reviewed the participation of O. Stepaniv in paramilitary formations in Lviv and region, structures 'Sokol-Batko' and 'Plast'. During 1912-1913 Ukrainian Lviv society developed principles of national military construction; O.Stepaniv crystallizes these military priorities in womanish environment; a similar military work of Polish people had a big impact on Ukrainians.

On the basis of studying Ukrainian national movement in Galicia at the beginning of XX century the participation of women in public processes is shown and feminist topic is emphasized within social processes in the region. It is found out that activity of O. Stepaniv and her particular participants was realized in Ukrainian women's associations, participation in 'sich' and 'plast' structures, voluntary introduction to Ukrainian Sich Riflemen with the beginning of military operation between Russia and Austria-Hungary. Within the frames of unification of 'Sich Riflement II' there was created a separate female subdivision where O.Stepaniv participated.

It is shown that O. Stepaniv considered Ukrainian sich formations as a basis of the future Ukrainian army, and participation in military formations as a basis of Ukrainian state creation, just as Polish troops did in Austria-Hungary (Ukrainian dominant was evident in the issue concerning taking an oath by forces of I. Chmola). It is highlighted the participation of O. Stepaniv in the most important fights of the beginning stage of the war – fight near Komarnyk and for the Makivka mountain and near Bolekhiv.

It was determined that O. Stepaniv continued national and state activity, being in Russian captivity in Turkestan. That, in particular, was revealed in conducting public awareness campaign among Ukrainian prisoners of war, the anniversary of T. Shevchenko and national holidays, greetings of the victories of the Ukrainian Central Council in Kiev in March 1917 and its leader, Mykhailo Hrushevskyi. It was shown that the attention of the Galician and European mass media was focused on the activity of the women-warrior, and the return of O. Stepaniv from Russian captivity to Lviv through Finland, that was still part of the Russian Empire, became a demonstration of Ukrainian national ideas and national spirit and failure.

It is highlighted a pedagogic and scientific activity of Olena Stepaniv during interwar period, that was related to the grammar-school of Vasylianky sisters in Lviv and T. Shevchenko Scientific society, where she developed as a geographer. In gymnasium she became an experienced pedagogue. Thanks to her the tradition of holding pupil and student trip with elements of Ukrainian Studies in Lviv: pilgrimage to Hoshiv monastery, top of Paraska mountain, religious shrines of Unev, Krykhov, Stradcha, fortress Tustan and so on. There was established that during work at Shevchenko Scientific society she was bearing up principles of scholarship of geography and national principles: teaching geography was related to the problematic issues of Ukraine; the substantiation of the spatial volume of the concept "Ukraine" and "Ukrainian", for the spatial volume of the term "Ukraine" she used the term "Ukrainian lands"; introduction to the scientific circulation of geographical determinism, according to which the development and placement of the economy explained by natural factors; she casted the decisive role in scientific and educational work to historical regional ethnography.

It is determined that on the ground of the fact of discrimination policy of Polish authority O. Stepaniv had to leave pedagogic activity and started work in Revision Union of Ukrainian Cooperatives where she held the position of secretary of organizational department and created health cooperatives. She related the development of Ukrainian cooperation with studying of experience of particular structures in German, France, Yugoslavia and other countries; published more than 20 articles in professional cooperative

editions; adapted 'consumer cooperative', financing and loans in Galician village to Ukrainian activity.

With the beginning of Second World War and arrival of soviet military forces she stayed in Lvov, where continued her pedagogic activity and scientific studios in the Institute of soviet trade of the branch of the Institute of economy in National Academy of Sciences in Ukraine; created economic and geographic essays devoted to Kyiv and Lviv.

During the German occupation, she worked at the city statistics bureau and prepared and published the book "Modern Lviv", which became the basis of Ukrainian geo-linguistic studios about Lviv; defined it as a European, all-Ukrainian, national and local center.

It is observed that in the postwar period, the scientific interest of the researcher was determined by works on economics and economic geography, geourbanism within the work at the Lviv branch of the Institute of Economics of the Academy of Sciences of the USSR and at the Kyiv Institute of Economics. Scientific researches were focused on the study of the prospectives of Lviv industry, the population of the West Ukrainian regions, energy resources and the raw material base of the industry of the Western Ukraine.

Academic activity of O. Stepaniv was interrupted by the arrest by the bodies of the Ministry of State Security and accusation of relations with nationalist undergrounds, the storage of "nationalist fascist-minded literature," etc.

It is established that O. Stepaniv did not adapt to the Soviet methodological school in studying social geography, economics and historical regional studies, therefore, the scientific knowledge of the works of prewar and war periods is greater than in post-war years. The conditions of scientific development of the theme and its source base are analyzed. Sources for writing thesis are divided into unpublished documents stored in Ukrainian archives and published documents, including the press, epistolary and numerous memories. Works of O. Stepaniv that concern different stages of her activity are introduced: the period of formation of its social ideals and participation in student hobby groups, the Sich and Plast movement, participation in military operations during the First World War and the stay and return from Russian captivity, the theory and practice of the cooperative movement, works on urbanism, economics, economic geography and historical

regional studies. Numerous stock collections from the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv (Osip Nazaruk funds, collections of individual accessions, T. Shevchenko Scientific Society, etc.), Lviv National Scientific Library named after. V. Stefanyk (funds of Mykhailo Vozniak, personal data files of Sofia Gelechko, Olga Pidvysotska, etc.), Archives of Lviv University (personal data file of O. Stepaniv).

With the emphasizing the general scientific and special scientific methods, the public, political, military, scientific and pedagogical activity of Olena Stepaniv were highlighted on the back of the main pathesof national history.

Key words: Olena Stepaniv, Ukrainian seminary, Ukrainian Sich Riflemen, 'Plast', Russian captivity, Lviv and Vienna universities, grammar school of Vasylianka sisters, cooperative movement, Economics, Economic geography, Urban Studies and Historical Local History, arrest.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Книгиницька О. В. Військово-політична та наукова діяльність Олени Степанів. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. Спецвипуск на пошану проф. Костянтина Кондратюка. 2014. С. 74–79.

2. Книгиницькая О. В. Женщины в составе Украинских сечевых стрелцов: теоретико-исторические аспекты. *Leges si viata*. 2017. № 2. С. 41–43.

3. Книгиницька О. В. «Жіночий організаційний комітет» у Галичині напередодні Першої світової війни. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. Спецвипуск на пошану проф. Олексія Сухого. 2017. Вип. 54. С. 215–220.

4. Книгиницька О. В. Олена Степанів у російському полоні (1915–1917 рр.). *Гілея: науковий вісник* : зб. наук. пр. 2018. Вип. 132. С. 30–34.

5. Книгиницька О. В. Олена Степанів у молодіжному русі Галичини на початку ХХ століття. *Гілея: науковий вісник* : зб. наук. пр. 2018. Вип. 134. С. 39–42.

6. Книгиницька О. В. Участь О. Степанів у завершальному етапі формування українського стрілецтва (1913–1914 рр.). *Гілея: науковий вісник* : зб. наук. пр. 2018. Вип. 136. С. 134–138.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	11
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	20
1.1. Історіографія проблеми.....	20
1.2. Джерела.....	26
1.3. Методологія дослідження	43
Висновки до розділу 1	50
РОЗДІЛ 2. ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ О. СТЕПАНІВ.....	52
2.1. Формування світогляду.....	52
2.2. Участь у студентському русі та парамілітарних структурах	57
Висновки до розділу 2	84
РОЗДІЛ 3. УЧАСТЬ О. СТЕПАНІВ У ВІЙСЬКОВИХ ФОРМАЦІЯХ	85
3.1. Формування українського стрілецтва напередодні війни.....	85
3.2. О. Степанів у бойовій формації УСС на фронті	96
3.3. О. Степанів у російському полоні	113
Висновки до розділу 3	127
РОЗДІЛ 4. НАУКОВА ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ О. СТЕПАНІВ..	128
4.1. Педагогічна робота та участь у кооперативному русі 1920–1930 рр. .	128
4.2. Наукова діяльність О. Степанів у 1920– 1930-х рр.	144
4.3. Наукові зацікавлення О. Степанів у 1939–1944 рр.....	150
4.4. Наукова праця О. Степанів у післявоєнний час	166
4.5. Історичне краєзнавство та регіоналістика у творчості О. Степанів	173
Висновки до розділу 4	180
ВИСНОВКИ	181
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	186
ДОДАТКИ	217

ВСТУП

Сучасна українська історіографія характеризується науковими пошуками, спрямованими на дослідження відомих знакових постатей національної історії. Здійснення таких наукових пошуків допомогли розширити просопографічні дослідження новітньої української історіографії. Передусім історики звертаються до вивчення життєвого та творчого шляху тих осіб, які були організаторами й безпосередніми учасниками національно-визвольного руху, діяльність яких з політичних міркувань у роки панування тоталітарної системи на українських землях замовчувалися або фальсифікувалися, а подекуди вони взагалі були вилучені з наукового та суспільно-політичного обігу. Актуальність завдань дисертаційної праці визначається також і потребами більш широкого представлення просопографії національно-визвольних змагань кінця XIX – першої половини XX ст. До таких постатей, які вимагають наукового вивчення, яке б відповідало сучасному етапу українського дослідницького процесу, належить Олена Степанів – учасниця національного руху Галичини початку XX ст., військова діячка часів Першої світової війни та Української революції 1917–1921 рр., педагог та науковець, політв'язень мордовських таборів.

Завдання дисертаційної роботи полягає у тому, щоби на основі наукового аналізу суспільно-політичних і військових процесів першої половини XX ст. показати особистісний внесок і місце в цих процесах Олени Степанів.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю комплексного вивчення громадської, військової та науково-педагогічної праці Олени Степанів у контексті головних віх національної історії XX ст.

Поява самого дослідження визначається завданнями: з'ясувати зміст і напрями громадсько-політичної діяльності О. Степанів; її участь у діяльності Українських січових стрільців і Української Галицької Армії на фоні

головних подій Першої світової війни; розглянути громадську роботу в період Другої Речі Посполитої та в УРСР; наукову діяльність.

Олена Іванівна Степанів народилася 7 грудня 1892 р. в селі Вишнівчик Перемишлянського повіту. Батько Іван був місцевим священиком, мати Марія-Минодора (з дому Купцевич) вела домашнє господарство та займалася вихованням дітей. Олена була третьою наймолодшою дитиною.

Біографія О. Степанів раннього періоду назагал відображає життєвий шлях молоді, яка походила з галицьких священицьких родин. Такими етапами було навчання в місцевих народних школах, згодом гімназія або вчительська семінарія, а далі – вища школа.

З 1911 р. О. Степанів брала активну участь у русі шкільної та студентської молоді, була одним з організаторів парамілітарної частини «Січові Стрільці».

У 1912 р. Олена вступила на філософський факультет Львівського університету, де мала намір спеціалізуватися в галузі історії та географії. В університетський період відвідувала лекції професорів М. Грушевського, С. Томашівського, Е. Ромера, С. Рудницького.

Навчання в університеті перервала у 1914 р. війна.

У 1914 р. О. Степанів вступила до Легіону Українських січових стрільців. Згодом, як хорунжий УСС О. Степанів брала участь у боях на горі Маківка, під Лисовичами.

У 1915–1917 рр. – в російському полоні, в основному в Ташкенті, де після Лютневої революції приєдналася до діяльності Ташкентської української громади. В 1917 році повернулася через Фінляндію, Швецію, Німеччину до Галичини, до лав УСС.

Знову кілька місяців О. Степанів навчалася у Львівському університеті.

Згодом, як член Головної управи, пізніше Начальної команди Української Галицької Армії, у жовтні 1918 р. О. Степанів вела таємні переговори з гетьманом П. Скоропадським.

О. Степанів була одним з організаторів Листопадового зриву 1918 р. та пройшла бойовий шлях четаря УГА від Львова до Старокостянтинова.

Залишивши армію після сипного тифу, у 1919 р. О. Степанів на короткий час стала студенткою Кам'янець-Подільського університету й працювала референтом преси у Міністерстві закордонних справ Української Народної Республіки.

У листопаді 1919 р. О. Степанів через Румунію, Угорщину виїхала до Відня, де у 1921 р. закінчила університет із ступенем доктора філософії.

У віденський період змінилися політичні пріоритети О. Степанів. Якщо в довоєнні студентські роки вона була членом Української радикальної партії, то після повернення до Львова у 1921 р. належала до Української партії національної роботи («загравісти»). Була близькою до Української військової організації, до засновників якої в Східній Галичині належав її чоловік (з 1920 р.) підполковник Січових Стрільців Роман Дашкевич.

У 1925 р. О. Степанів відійшла від будь-якої політичної діяльності й переважно займалася вчительською діяльністю.

У 1922–1936 рр. О. Степанів викладала географію та історію в гімназії сестер-Василянок у Львові, брала участь у педагогічних українських структурах.

У період існування Українського таємного університету О. Степанів викладала географію на філософському факультеті.

Від 1929 р. О. Степанів очолювала Географічну комісію при президії («виділі») Учительської громади. О. Степанів стала одним з ініціаторів утворення Географічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка. Робота в НТШ була пов'язана з виробленням українських національних концептів, передовсім в галузі географії.

У 1935–1939 рр. О. Степанів – референт організаційного віділу Ревізійного союзу українських кооперативів. Займалася організацією «кооперативів здоров'я» – лікарських структур.

Зі встановленням у Львові радянської влади О. Степанів у 1939–1941 рр. працювала вчителькою середньої школи.

Німецьку окупацію пережила у Львові. У 1941–1944 рр. – керівник статистичного бюро міста Львова. У цей період також займалася викладацькою роботою в гімназії та фаховій школі.

У післявоєнний період Олена Степанів у 1944–1946 рр. – старший науковий співробітник і завідувачий сектором економіки промисловості Львівського відділу економіки Академії наук, в.о. доцента економічної географії Львівського університету. О. Степанів також викладала в Інституті радянської торгівлі.

У 1946–1948 рр. О. Степанів переведена в «почесну» депортацію до Києва, де працювала старшим науковим співробітником відділу економічної географії Інституту економіки Академії наук УРСР.

У 1948–1949 рр. О. Степанів – науковий співробітник Природничого музею АН УРСР у Львові.

Від 29 грудня 1949 р. до 17 червня 1956 р. О. Степанів перебувала в ув'язненні без суду за десятирічним вироком Особливої Наради при Міністерстві державної безпеки СРСР. У мордовських спеціальних таборах (в табірних пунктах) працювала кілька років на торфорозробках, пізніше палітурницею.

У червні 1956 р. О. Степанів повернулася до Львова, де вже не мала можливості займатися науковою працею. Померла 11 липня 1963 р. – похована на Личаківському цвинтарі. Була автором понад 75 праць, з яких надруковано близько 50.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проведене в рамках наукової проблематики кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка. Тема виконувалася в рамках дослідницької програми кафедри «Громадсько-політична та професійна

діяльність української інтелігенції в XIX – XX століттях» і «Суспільно-політичні та національно-етнічні процеси на західноукраїнських землях (остання третина XVIII – XX ст.)». Реєстраційні номери: 01124004043; 01154003557.

Мета дисертаційного дослідження полягає у комплексному вивченні громадсько-політичної, військової, педагогічної діяльності О. Степанів. Як окремий дослідницький напрям виділено наукову діяльність вченої у період 1920 – 1930-х рр., та у післявоєнний час. Для реалізації цієї мети поставлено завдання дослідити:

- ступінь наукової розробки проблеми в українській історіографії; опрацювати увесь комплекс джерел за темою дисертаційної праці;
- формування суспільно-політичного світогляду героїні в умовах національних процесів у Галичині початку XX ст.; участь у молодіжних студентських структурах та парамілітарних організаціях у довоєнний період;
- формування наукових поглядів О. Степанів у Львівському університеті: участь в історичній школі М. Грушевського та науковому семінарі С. Рудницького; інші наукові зацікавлення студентки;
- діяльність О. Степанів в організації Українських січових стрільців у передвоєнний час та на початковому етапі Першої світової війни; участь у битвах під Комарниками, на Маківці, Лисовичами у 1914 – 1915 рр.;
- перебування О. Степанів у російському полоні в Туркестані та її громадсько-політичну роботу в українських спільнотах у цьому краї;
- повернення О. Степанів з російського полону як демонстрацію українства та жіночої нескореності; О. Степанів як лідер національного руху європейського формату;
- педагогічну та наукову діяльність О. Степанів у часи Другої Речі Посполитої та вироблення стержневих наукових концептів;
- працю О. Степанів в період Другої світової війни;

– роботу О. Степанів як працівника академічної школи УРСР у 1939-1941 та 1944-1957 рр.;

– відображення головних напрямів суспільно-політичної діяльності вченої в її наукових публікаціях.

Об'єкт дослідження – громадсько-політична, військова та науково-педагогічна діяльність О. Степанів у контексті головних віх української національної історії ХХ ст.

Предметом дисертаційного дослідження є основні напрями суспільно-політичної праці О. Степанів, її участь в національному парамілітарному русі та подіях Першої світової війни, педагогічна діяльність в українських гімназіях та радянській вищій школі, наукові зацікавлення та концептуальні засади наукової творчості.

Хронологічні рамки дисертаційного дослідження охоплюють період життя, суспільно-політичної та науково-педагогічної праці О. Степанів (1892– 1963 рр.).

Територіальні межі визначені місцем проживання та діяльності О. Степанів – м. Львів, Відень, Київ, Галичина, а також її перебування у полоні в Туркестані та інших місцях ув'язнення в Росії.

Методологічну основу дисертації складають принцип історизму, наукового та об'єктивного підходу до розкриття теми. При аналізі конкретних дослідницьких завдань були використані такі методи: проблемно-хронологічний, порівняльний, систематизації та класифікації документальних фактів, аналізу документів та просопографічного вивчення.

Використання сукупності методів стало важливою умовою для розкриття поставленої теми, сприяло висвітленню змісту і напрямів громадської, військової, педагогічної та наукової діяльності О. Степанів. Саме сукупність використаних методів дозволила з'ясувати громадянську позицію О. Степанів стосовно ключових подій національної історії ХХ ст.

Наукова новизна праці визначається тим, що у ній уперше в українській історіографії на основі залучення до наукового обігу нових комплексних джерел та спеціальної і публіцистичної літератури висвітлено життєвий шлях, громадсько-політичну діяльність та наукову і педагогічну працю О. Степанів. Вперше максимально повно проаналізовано історіографію проблеми, вивчено та залучено до наукового обігу маловідомі та неопрацьовані архівні джерела, що зберігаються в архівосховищах Львова, Києва, Івано-Франківська, оригінальні джерела із збірні Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, архіву Львівського національного університету імені Івана Франка; окремий джерельний комплекс склали наукові праці та публікації О. Степанів, вивчення яких дало можливість висвітлити її діяльність як вченого і педагога.

Цілісне вивчення особистості О. Степанів дозволило з'ясувати та поглибити знання про окремі аспекти її громадської діяльності в студентський період, участі у формуванні бойових структур УСС та її місце у національних процесах в передвоєнний час; з'ясувати окремі сюжети участі в бойових діях на початковому етапі Першої світової війни та діяльності серед українських полонених у Туркестані; роботу в Українській Галицькій Армії; педагогічну працю в українських інституціях повоєнної Польщі та в період УРСР; зміст та напрямки наукової діяльності.

Із наукової новизни праці випливають *положення, які виносяться на захист:*

– формування світогляду О. Степанів та становлення її громадянської позиції відбувалося в умовах Австро-Угорщини, конституційний лад якої відносно сприяв розвитку українського національного життя;

– участь О. Степанів у молодіжному русі Галичини не тільки сприяла розвитку українського національного руху, але й формуванню жіночих структур, які виявляли громадську активність в Галичині на початку ХХ ст., сприяли кристалізації феміністичних ідеалів, співзвучних з тогочасними

європейськими жіночими рухами, формували нові жіночі середовища, націлені на інтелектуальну працю, фахові рухи, новоутворені жіночі об'єднання;

– діяльність О. Степанів у парамілітарних структурах довоєнного часу та у збройних формуваннях Українських січових стрільців у роки Першої світової війни сприяла організації перших жіночих структур у війську, де феміністичні засади творення організацій поєднували з українськими національними ідеалами;

– у період російського полону в Туркестані О. Степанів здійснювала суспільно-виховну діяльність у середовищах українців, які там перебували; долучилася до загальноукраїнського національного руху через встановлення контактів з чималою кількістю майбутніх політичних лідерів;

– повернення О. Степанів з російського полону до Львова через європейські держави сприяло поширенню інформації про українську справу, національний рух, переконанню українців у революційних змінах;

– після завершення Першої світової війни О. Степанів відійшла від активної політичної роботи, зосередившись на питаннях розвитку українського шкільництва у післявоєнній Польщі, розумовій праці; авторитет О. Степанів у наукових колах сприяв залученню окремих польських науковців до українського освітньо-наукового життя;

– у період німецької окупації Львова О. Степанів працювала в адміністративних міських структурах та займалася вивченням географії та історії Львова;

– у радянський період О. Степанів мала змогу частково повернутися до наукової та виховної роботи; в умовах тоталітарної системи можливості для розробки нових наукових напрямів у вченої були обмеженими;

– радянський режим ціленаправлено усував О. Степанів від викладацької та наукової діяльності: спочатку створивши адміністративно-

організаційні перепони, а згодом усунувши її з суспільно-політичного життя через ув'язнення у сталінських таборах;

– вивчення громадської, військової та науково-педагогічної діяльності О. Степанів дозволило з'ясувати зміст та особливості віх національної історії першої половини та середини ХХ ст.

Теоретичне значення праці зумовлене станом історичних знань, які ілюструють суспільну значимість праці О. Степанів, її наукові та педагогічні досягнення.

Науково-практична цінність отриманих результатів та основних ідей дисертаційного дослідження полягає у тому, що проаналізований фактичний матеріал, теоретичні положення і висновки можуть бути використані при написанні узагальнювальних праць з історії України, історіографічних та краєзнавчих видань, при підготовці відповідних спецкурсів, у практичній викладацькій роботі.

Апробація основних положень та результатів дослідження здійснювалась шляхом участі у Міжнародному науковому конгресі, присвяченому 150-річчю від дня народження І. Франка «Іван Франко: дух, наука, думка, воля» (27 верес. – 1 жовт. 2006 р. – Львів); всеукраїнській науковій конференції «Теорія і методика саморозвитку педагогічної майстерності педагогів вищих технічних навчальних закладів України» (30 трав. – 1 черв. 2011 р. – Івано-Франківськ: ІФНТУНГ); всеукраїнській науковій конференції «Бібліотеки ВНЗ України у процесі імплементації Закону «Про вищу освіту» (16–19 черв. 2015 р. – Івано-Франківськ: НТБ ІФНТУНГ); щорічній Науковій конференції викладачів та аспірантів Львівського національного університету імені Івана Франка (2016, 2017), національних конференціях Івано-Франківського національного університету нафти і газу (2014, 2017). Результати дослідження апробовані на засіданні кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка.

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Громадсько-політична та науково-педагогічна діяльність О. Степанів викликала зацікавлення передовсім в українських науковців, які від початку 1990-х рр. вивчають її діяльність. Дослідження участі О. Степанів у державотворчих процесах знайшло своє відображення у науковій, белетристичній та популярній літературі, численних газетних та журнальних публікаціях. Однак поява перших публікацій, присвячених національно-визвольним процесам в розрізі ліквідації «білих плям» привела до часткової, а інколи й надмірної політизації у висвітленні суспільно-політичних процесів і явищ, подекуди кон'юнктурному висвітленні окремих історичних персоналій.

У вивченні біографії та громадської, військової і науково-педагогічної діяльності О. Степанів можна виділити декілька етапів.

Передовсім це роботи, присвячені аналізу діяльності українських товариств в австрійський період, національно-визвольним змаганням 1917–1923 рр., праці, де аналізуються причини поразки українських державотворчих процесів розпочався вже у 1920-х – 1930-х рр. В основному це були публікації, які здійснювалися у видавництві «Червона Калина»: головним чином статті діячів визвольного руху, які перебували на Західній Україні, що знаходилася під владою Польщі, а також роботи українських політемігрантів, які проживали у Західній Європі та Америці.

У серії цих видань представлено не лише загальні інформації та оцінки національно-визвольних змагань, але й окремі деталі про діяльність О. Степанів¹. Йшлося про її участь у студентському русі, формуванні

1 Бабій О. Польський журнал про українські справи. *Літопис Червоної Калини*. 1938. Ч. 5. С. 18–20; Бачинський В. Генерал Мирон Тарнавський, начальний вождь УГА. Львів:

парамілітарних структур у Львові, перших жіночих організацій у Галичині та участі у збройних формуваннях Українських січових стрільців. За характером в основному це були публіцистичні видання, які мали характер спогадів. Твори українських, які з'явилися у міжвоєнній Польщі мали велике значення для поширення національних ідей у різних українських середовищах, для формування національно свідомого громадянства.

У післявоєнний період національна література про українські визвольні змагання та державний революційний рух першої половини ХХ ст. видається, в основному в США, де були зосереджені головні національні еміграційні структури. Це роботи В. Бачинського², С. Волинця³, спільна праця «За волю України»⁴, І. Кедрин⁵, М. Ковальського⁶, С. Шевчука, М. Шлемкевича⁷, С. Ярославина⁸ та ін.

Вид. І. Тиктора, 1938. 30 с.; Борщак І. Антанта проти України. *Журнал-календар – Альманах Червоної Калини*, 1938. С. 112–116; Його ж. Європа й відродження України (1914–1923). *Літопис Червоної Калини*. 1936. Ч. 10. С. 5–8; Ч. 11. С. 8–12; Ч. 12. С. 7–12; Заклинський А. «А ми тую стрілецьку славу збережемо». Спомин з визвольної війни. Львів, 1936. Ч. 2. 131 с.; Заремба Я. Україна на дипломатичному фронті. *Літопис Червоної Калини*. 1938. Ч. 10. С. 7–12; «Золоті 130-роти». Історія січових стрільців 1917–1919. Збірник. Львів: Червона Калина, 1937. 395 с.; Історія січових стрільців. Воєнно-історичний нарис. Київ: Україна, 1991 (Львів: Червона Калина, 1937). 347 с.; Кедрин І. Бої у Львові в офіційному польському висвітленні. *Літопис Червоної Калини*. 1933. Ч. 2. С. 15–19; Його ж. Польський генерал про львівські легенди. *Літопис Червоної Калини*. Ч. 10. С. 13–17; Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни 1918–1919. Львів: Червона Калина, 1933; Нью-Йорк: Око, 1966. 179 с.; Ласовський В. Генерал Тарнавський. Львів: Червона Калина, 1930. 192 с.; Стефанів З. Українські збройні сили в 1917–1921 рр.: воєнно-історичний нарис. Коломия, 1935. Ч. 1. 123 с.; Шендрик І. Матеріали до бібліографії січових стрільців 1917–1919. Львів, 1937. 381 с.

2 Бачинський В. Преса ЗУНР в 1918–1919 рр. Українська Галицька Армія: матеріали до історії. Вінніпег: Вид. Д. Микитюка, 1976. Т. 5. С. 126–138.

3 Волинець С. Предвісники і творці Листопадового Зриву. Західноукраїнські громадянські і політичні діячі. Вінніпег: Тризуб, 1965. 324 с.

4 За волю України. Історичний збірник УСС. 1914–1964. Нью-Йорк: Головна управа братства Українських січових стрільців, 1967. 608 с.

5 Кедрин І. Викривлення правди. Події в Україні у 1918 р. в кривому дзеркалі споминів д-ра Логина Цегельського. Нью-Йорк: Братство УСС, 1963. 32 с.

6 Ковальський М. Творці Листопадового зриву 1918 року. (3 нагоди Золотого ювілею УСС). *Українські вісті* (Едмонтон). 1964. 29 жовт.-5 лист.

7 Шлемкевич М. Галичанство. Нью-Йорк: Ключі, 1956. 120 с.

8 Ярославин С. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях у 1918–1923 роках. Філадельфія, 1956. 184 с.

Особливе місце у висвітленні національного та військово-політичного руху із зарубіжних еміграційних видань займають роботи Л. Шанковського, присвячені військовому будівництву та історії українського війська⁹.

Нові суспільні віяння, які розпочалися в Україні у часи горбачовської перебудови не лише спричинили потужний ріст національних сил, але й викликали зацікавлення національною історією. Розширюється тематика наукових пошуків, передовсім йдеться про дослідження національно-визвольного руху. Актуалізувалися теми, які не піднімалися в епоху радянського тоталітарного режиму стали історія Українських січових стрільців, національних політичних партій та Національної революції 1917–1921 рр., історія Західно-Української Народної Республіки та інші. З'явилися роботи С. Лилика¹⁰, М. Р. Литвина¹¹; спільні публікації М. Р. Литвина і К. Є. Науменка¹²; монографія С. А. Макарчука¹³. Важливими для вивчення теми стали синтети історико-теоретичного плану С. Кульчицького¹⁴, М. Кугутяка¹⁵, М. Лазаровича¹⁶, Р. Попп¹⁷ та ін.

9 Шанковський Л. Нові матеріали до історії визвольної війни 1917–1920 рр. *Український історик*. 1974. Ч. 4(44). С. 99–103; Його ж. Українська армія в боротьбі за державність. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958. 319 с. Його ж. Українська Галицька Армія: Воєнно-історична студія Вінніпег: Вид-во Д. Микитюка, 1974. 396 с.

10 Лилик С. Західноукраїнська Народна Республіка. Львів: ЛОІУО, 1990. 40 с.

11 Литвин М. Революційний падолист 1918-го у Перемишлі. *Перемишльські дзвони*. 1992. № 10–12; Його ж. У кільці фронтів українсько-польської війни 1918–1919 рр. *Львів: Історичні нариси*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. С. 357–384. Його ж. Проект «Україна». Галичина в Українській революції 1917–1921. Харків, 2015. 379 с.

12 Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Олір, 1995. 368 с.; Їх же. Миколаївщина в роки визвольних змагань 1914–1920 рр. *Миколаївщина. Збірник наукових статей* / відп. ред. Л. Войтович. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. С. 201–223.

13 Макарчук С. Українська республіка галичан. Львів: Світ, 1997. 192 с.

14 Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) Київ: Видавничий дім «Альтернатива», 1999. Т. 11. 336 с. (Серія «Україна крізь віки»)

15 Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX – 1039 р.) Івано-Франківськ, 1993. 200 с.

16 Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба Тернопіль: Джура, 2005. 592 с.; Його ж. Між війною і політикою: легіон Українських січових стрільців у 1917 – на поч. 1918 р. *Військово-науковий вісник*. Львів: Львівський військовий інститут, 2005. Вип. 7. С. 128–143.; Його ж. Українські січові стрільці:

Новий етап дослідження історії визвольного руху був пов'язаний із появою наукових синтез у висвітленні проблеми (монографія М. Р. Литвина)¹⁸, вивченням національно-культурних процесів¹⁹.

Особливе місце в контексті формування національної парадигми історії займають узагальнюючі праці, де проблеми національно-визвольного руху України першої половини ХХ ст. представлені концептуально, вироблено візії та оцінки національних суспільно-політичних процесів²⁰.

Окремий історіографічний зріз складають роботи, де як окремий дослідницький напрям вивчається історія жіночого руху. Найбільш представленою в українській історіографії є тема участі жінок у легіоні Українських січових стрільців. Передовсім йдеться про Олену Степанів, Софію Галечко, Ганну Дмитерко, Ірену (Олену) Кузь і Ольгу Підвисоцьку. Інші персоналії в українській історіографії представлені лише епізодично.

Сучасний етап вивчення участі жінки у суспільно-політичних процесах першої половини ХХ ст. визначаються не лише її громадською і політичною складовою, а й проблематикою феміністичних студій.

національно-політична та культурно-просвітницька діяльність. Тернопіль: Економічна думка, 2000. 202 с.

17 Попп Р. П. Ідеологічний тиск і репресії щодо інтелігенції Львова (1944–1953 рр.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич: НВЦ “Каменяр”, 2002. С. 448–462. II ж. Репресії сталінського тоталітарного режиму проти західноукраїнської інтелігенції (1944–1953 рр.). *Український націоналізм: історія та ідеї*. Науковий збірник. Дрогобич-Рожнятів, 2012. Вип. 2. С. 128–139.

18 Литвин М. *Українсько-польська війна 1918–1919 рр.* Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. 488 с.

19 Лазарович М. Місце стрілецької ідеології в Листопадовій національно-демократичній революції. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 75-річчю ЗУНР. Івано-Франківськ, 1993. С. 10–14; Колянчук О., Литвин М., Науменко К. *Генералітет українських визвольних змагань. Біографія генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. 288 с.

20 *Історія України: нове бачення: у 2-х т.* Київ: Україна, 1996. Т. 2. 494 с.; *Історія України / керівник авт. кол. Ю. Зайцев*. Львів: Світ, 1996. 488 с.

Гендерній проблематиці присвячені статті М. Байдак²¹, І. Черчович²², О. Кісь²³, М. Дядюк²⁴ та ін.

Окремо слід зупинитись на виданнях, які присвячені громадській та науково-педагогічній діяльності О. Степанів. Передусім йдеться про наукові та науково-популярні видання, які презентували постать О. Степанів. Це, зокрема, роботи А. Кос «Героїня України Олена Степанів»²⁵, у якій представлено біографію діячки, звернуто увагу на її громадську та педагогічну діяльність. Аналогічна за характером є брошура В. Кметя «Олена Степанів: школа боротьби та гідності»²⁶. Численними є також газетні та журнальні публікації, що з'явилися в Україні на зламі ХХ–ХХІ ст. і присвячені постаті О. Степанів.

Особливе місце в історіографії проблеми займають дослідження, присвячені О. Степанів як вченому-географу. Це зокрема роботи професора

21 Байдак М. «Жінки із фронту» (на матеріалах особових джерел Галичини періоду Першої світової війни. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. Серія «Історія». Тернопіль, 2014. Вип. 1. Ч. 2. С. 191–198; Її ж. Жіночий досвід війни (на прикладі участі жінок у збройних формуваннях ЗУНР) *Галичина. Науковий і культурно-просвітній часопис*. До 95-річчя утворення Західноукраїнської Народної Республіки. Івано-Франківськ, 2014. Ч. 25–26. С. 282–285; Її ж. Жінки в Галичині в умовах Першої світової війни у світлі повсякденних практик. *Галичина: історія, культура* : в 11 т. Т. 6. Перша світова війна / [гол. ред. ради М. Литвин]; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, Тернопіль, 2016. С. 785–808.

22 Черчович І. Джерела до вивчення повсякдення українок в Галичині зламу ХІХ–ХХ ст. *Вісник Львівського університету*. Серія: Книгознавство, бібліотекознавство та історичні технології. Львів, 2014. Вип. 8. С. 207–219; Її ж. Емансипація жінок в інтерпретаціях національної еліти Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Українознавчий альманах*. Київ, 2013. Вип. 14. С. 86–89.

23 Кісь О. Жінки в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. 272 с.; Її ж. Жіночий досвід участі у національно-визвольних змаганнях на західноукраїнських землях у 1940–50-х роках. *Схід Захід. Історико-культурологічний збірник*. Вип. 13–14. Історична пам'ять і тоталітаризм: досвід Центрально-Східної Європи. Харків: ХНУ ім. Каразіна, 2009. С. 101–125.

24 Дядюк М. Український жіночий рух у післявоєнній Галичині: між гендерною ідентичністю та національною заангажованістю. Львів, 2011. 368 с.

25 Кос А. Героїня України Олена Степанів. Львів, 2005. 32 с.

26 Кметь В. Олена Степанів: школа боротьби та гідності / передм. А. Садового (Серія «Будівничі державності». вип. 1). Львів, 2015. 24 с.

О. Шаблія «Доктор географії Олена Степанів»²⁷, його ж розлога публікація, що присвячена аналізу життєвого та творчого шляху й творів вченої «Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади»²⁸. У цій праці вміщено статтю О. Шаблія і О. Вісьтак «Життєвий і творчий шлях Олени Степанів», опубліковано роботи вченої з урбаністичної проблематики, антропогеографії України, кооперативного руху, краєзнавства. Завершують видання спогади про Олену Степанів її сучасників та відомих представників науки і культури.

Дослідниця Галина Сварник представила О. Степанів як кооперативного діяча, яка працювала у цьому русі в 1935–1939 рр. та опублікувала об'ємну бібліографічну працю про розвиток кооперації²⁹.

Окремі оцінки та інформативний матеріал про діяльність вченої та її громадянську позицію представлені у бібліографічних виданнях про О. Степанів³⁰.

Значний бібліографічний зріз складають праці польських авторів, які нами вивчалися в контексті з'ясування загальних процесів, що відбувалися у Галичині в кінці XIX – першій третині XX ст. Вони присвячені історії Галичини і міжвоєнної Польщі³¹, окремим польським національним лідерам³², польському та українському політичним рухам³³. В основному

27 Доктор географії Олена Степанів / упоряд. О. Шаблій. Львів, 2002. 320 с.

28 Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади / упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр Наукового товариства ім. Т. Шевченка, 2003. 608 с.

29 Сварник Г. Олена Степанів – кооперативний діяч. *Українські кооператори: історичні нариси*. Львів, 1999. Кн. 1. С. 367–378.

30 Олена Степанів – Роман Дашкевич: спогади і нариси / упоряд. Г. Сварник, А. Веланюк. Львів, 2009. 632 с.

31 Grzybowski K. *Galicja 1848–1914. Historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii*. – Kraków; Wrocław; Warszawa: Wyd. PAN, 1959; Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak I. *Historia państwa i prawa polskiego*. Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1979. 654 s.; Besala J., Leszczyński A. *Ilustrowana chronika dziejów Polski*. Poznań, 2007; Buszko J. *Galicja 1859–1914. Polski Piemont? Dzieje narodu i państwa polskiego*. T. III. Warszawa: KAW, 1989; Chaupczak H., Browarek T. *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*. Lublin: UMCS, 2000; Chojnowski A. *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Wydawnictwo literackie PAN, 1979. 262 s.; Feliński M. *Ukraińcy w Polsce odrodzonej*. Warszawa, 1931. 142 s.

32 Fras Z. *Florian Ziemiałkowski (1817–1900). Biografia polityczna*. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1991; Garlicki A. *Józef Piłsudski. 1867–1935*. Warszawa, 1990. 3 wyd. 293 s.

праці польських авторів, написані в руслі національних концептів, які відображали історико-державні зміни: період Австро-Угорської монархії, міжвоєнної Польщі, ПНР та сучасної польської держави.

Підсумовуючи зазначимо, що історіографія українського визвольного руху кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. є достатньо проблематичною. Разом з тим, представлена історіографічна база не розкриває цілком громадську, військову та науково-педагогічну діяльність Олени Степанів, залишаючи ще значні сюжети для її комплексного вивчення.

1.2. Джерела

Джерельною основою для вивчення життєвого шляху та її науково-педагогічної діяльності О. Степанів стали її твори. Виділяємо декілька тематичних блоків наукових праць.

Передусім це роботи, присвячені початку громадської та студентської роботи О. Степанів. Зокрема робота «Мої спомини із шкільних літ»³⁴, яка ілюструє студентський та молодіжний рух у Галичині на початку ХХ ст.

Особливе місце у цьому джерельному блоці займає робота О. Степанів «Напередодні великих подій. Власні переживання і думки (1912–1914 рр.)»³⁵, яка присвячена аналізу усього передвоєнного періоду, де висвітлено політичну ситуацію у Львові та Галичині напередодні Першої світової війни, детально представлено діяльність українських молодіжних об'єднань,

33 Hornowa E. *Ukraiński obóz polityczny i jego współpraca z polską lewicą w Galicji 1876–1895*. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1968; Jachymek J. *Mniejszości narodowe w polskiej myśli politycznej XX w.* Lublin : Czas, 1992; Kozera A. *Edukacja w polskiej myśli politycznej (1918–1939)*. Kielce: WAX, 2006; Mich M. *Mniejszość ukraińska w myśli politycznej polskiego ruchu konserwatywnego (1918–1939)*. Res Historice. Lublin, 1997. z. 1. S. 271–285; *Mniejszości narodowe w Polsce / Pod. red. Zbigniewa Kurcza*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1997; Tomaszewski J. *Ojczyzna nie tylko Polaków*. Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1985.

34 Степанів О. Мої спомини із шкільних літ. *Рідна школа*. 1933. 1 лип. Ч. 13/14. С. 216–218.

35 Степанів О. Напередодні великих подій. Власні переживання і думки. 1912–1914. Львів: Червона Калина, 1930. 45 с. 12 с. іл.

охарактеризовано національний студентський рух. О. Степанів представила мілітарні проблеми в краї та відношення українців до формування парамілітарних і мілітарних структур, висвітлила початковий етап формування об'єднань Українських січових стрільців, польський військовий рух в контексті впливу на виникнення аналогічних структур в українців, з'ясування українського питання напередодні Першої світової війни та від'їзд січовиків на фронт. Видання, не дивлячись на те, що невелике за обсягом, насичене великою кількістю просопографічних даних, які ілюструють багатьох відомих і маловідомих діячів українського національного руху у краї та, зрештою, розкривають місце самої О. Степанів у цих середовищах. Вагоме місце серед галицької мемуаристики передвоєнного та воєнного часу займає робота «Записки старшого десятника Олени Степанівної (24 вересня – 1 грудня 1914 р.)»³⁶. У спогадах представлена хроніка сотні Михайла Барана від виїзду у Горонду 29 вересня 1914 р. Детально представлено передислокацію сотні: село Синяк, Міклаш, Вольог, Ізки, Келештини, Майдонки, Торони, Вишків, Згаки, Нериті, Свобода, Новошин, Вигода, Болехів, Моршин, Баня, Сихів, Бешове, Олексичі, Баня, Болехів, Бряза, Болехів, Демня, Сколе, Коростів, Дубина, Камінка, Ключ, Дубина, Крушельниця, Комарніцькі верхи, Корчин, Під Ялинками, Кодова, Аннаберг, Климець, Тухолька, Завадка, Бескид, Карльсдорф, Жедняне. «Записки...» є єдиним унікальним джерелом, які дозволяють прослідкувати рух сотні.

Періоду Першої світової війни присвячені спогади О. Степанів – «Спогади з російського полону»³⁷ (31 травня 1915 – 7 серпня 1917 рр.). У вересні 1917 р. у вступній замітці до цієї публікації Осип Назарук зазначав: «Вона має скінчений учительський семінар, опісля скінчила й гімназію як

36 В українських виданнях опубліковано за: Національна бібліотека у Варшаві. *Архів легіону Українських січових стрільців*. 1459. XVI (Прес-квартира УСС). 18/49. Арк. 1–26.

37 Степанів О. Спогади з російського полону. *Україна. Наука і культура*. 1994. Вип. 28. С. 22–26.

екстерністка, причім помагала собі лекціями. Рівночасно займалася публічною роботою в організаціях Січових Стрільців II. Стрільці II різнилися від Стрільців I тим, що в Стрільців II були робітники та робітниці, а в I – інтелігенти. Заінтересування публічною роботою винесла з дому, від батька. Крім суспільних справ інтересували її й філософічні. Перший автор, що зробив на неї сильне враження, був Люмброзо. У своїх симпатіях схиляє до індивідуалістичного анархізму, вважаючи вимріяний ним устрій як ідеал»³⁸. О. Назарук опублікував «Зі споминів Олени Степанівної, хорунжої Українських січових стрільців». При цьому зазначено: «Так зізналася я: (рукою О. Степанів). Олена Степанів, хорунжий УСС. Вільно писати по диліві 10 літ або перед тим, в разі мого виїзду до Америки або смерті.

Списав Осип Назарук. [Нотатки О. Назарука]. До друку вільно віддати найскоріше для 23 вересня 1927 р. (тисяча дев'ятсот двадцять сьомого року), відповідно до волі інтересованої. Назарук.»³⁹.

Наступний етап публікації О. Степанів здійснила у 1930-х рр.

У 1934–1935 рр. вона опублікувала у львівських виданнях власні спогади про історію січового стрілецтва та участь у ньому жінок. Це роботи «Жінка-вояк»⁴⁰ та «З воєнних усмішок»⁴¹, які доповнюють досить значну мемуаристику стрілецької історії⁴². Мемуарний блок презентують спогади О. Степанів про учасників національно-визвольних змагань та її сучасників –

38 Назарук О. Україна. Наука і культура. Київ, 1994. Вип. 28. С. 20–29.; Його ж. Над золотою липою. В таборах Українських січових стрільців. Львів, 1918. 104 с.; Слідами Українських січових стрільців. Львів: СВУ; 1916. С. 21.

39 Назарук О. Україна. Наука і культура. Київ, 1994. Вип. 28. С. 20–29.

40 Степанів О. Жінка-вояк. *Назустріч* (Львів). 1934. 15 черв. Ч. 12. С. 3–15.

41 Степанів О. З воєнних усмішок. Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1935 р. Львів: Червона Калина, 1934. С. 17–19.

42 Робота «З воєнних усмішок» була написана у Заболотцях у липні 1934 року.

Гандзю Дмитерко (участь в Січових Стрільцях-II та Галицькій війні)⁴³, Софію Галечко (стрілецькі кадри на Закарпатті; зустріч у Пісочній)⁴⁴.

Окремий джерельний блок складають наукові праці О. Степанів. Це роботи, присвячені урбаністичній тематиці. Зокрема, Києву⁴⁵, де представлено географічне розташування і фізіографію міста, морфологію; територіальний розвиток і його господарство в минулому; господарське значення у порівнянні з іншими центрами, торгівлю, промисловість, районування, культуру; демографія та розташування населення (робота була виконана у 1930-ті рр.).

У 1943 р. О. Степанів опублікувала роботу «Сучасний Львів»⁴⁶, яка стала етапною у вивченні історії та географії міста. Науковий аналіз було проведено через представлення історії міста, його архітектурних та історичних пам'яток, рельєфу та краєвидів міста; геології, клімату, рослинного та тваринного світу, міських парків і скверів та ін. Окремий розділ присвячений аналізу життєвого простору, сфері впливів міста, населенню, господарству, характеристиці шляхів; гігієнічному стану міста та ін. Видання було здійснене в 1943 р. і в його основу увійшли наукові напрацювання авторки проведені у попередні роки. Праця має оригінальний характер, оскільки опирається на найновіші здобутки тодішніх українських та польських дослідників – географів, демографів, урбаністів та ін.

Джерельну базу дисертаційної праці складають також роботи О. Степанів з економічної проблематики. Зокрема, «Економічна характеристика українських земель»⁴⁷. У праці представлено загальні

43 Степанів О. Гандзю Дмитерко. Нове життя. Львів, 1932. Ч. 11. С. 1. (Львів, 10 жовтня 1932 р.)

44 Степанів О. Софія Галечко. В 25-ту річницю смерті. Календар «За народ» на рік 1944. Львів, [1943]. С. 40–42. (Львів, 22 серпня 1943)

45 Степанів О. Київ. Географія українських й сумежних земель / за ред. В. Кубійовича. Львів, 1939. С. 354–378 (машинопис).

46 Степанів О. Сучасний Львів. Львів, 1943. (Книга була перевидана 1992 року).

47 Текст праці «Економічна характеристика українських земель» надрукував проф. О. Шаблій у книзі «Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади / упор. О. Шаблій. Львів:

відомості про українські землі та їх простір, визначено чинники господарського життя, охарактеризовано господарство українських земель.

Окремий джерельний блок становлять праці О. Степанів з краєзнавства та регіоналістики. Це роботи «Крим»⁴⁸, «Мандруймо по рідному краю»⁴⁹. В цих працях з'являються такі дефініції, як «батьківщина» і «любов до батьківщини». Особливе місце займає публікація «Дністровим шляхом»⁵⁰. У роботі проілюстровано місце Дністра в регіональній історії України і Молдови.

У повоєнний період О. Степанів підготувала монографію «Дністер – важлива транспортна магістраль»⁵¹, де розкрила природно-географічні чинники річкової мережі, описала притоки Дністра, показала басейн Дністра як частина Чорноморського басейну; у роботі визначено основні фактори, що зумовлюють режим Дністра. Як окремий напрям дослідження представлено політико-адміністративну структуру регіону, демографію населення, господарство басейну Дністра; річне судноплавство, історію і перспективи регіону.

Окремий джерельний блок складають роботи О. Степанів, присвячені характеристиці кооперації: «Рочдельські принципи»⁵² (показану теоретичну основу теорії споживчої кооперації); «Німецька споживча кооперація»⁵³,

Видавничий центр Наукового товариства ім. Т. Шевченка, 2003. С. 244–287 (за рукописами лекцій 1938 р., наданими проф. Я. Дашкевичем).

48 Степанів О. Крим (ключ Чорного моря). *Дорога*. 1943. Ч. 4. С. 55–59.

49 Степанів О. Мандруймо по рідному краю. *Календар «За народ» 1943*. Львів, 1942. С. 69–74.

50 Степанів О. Дніпровим шляхом. *Дорога*. 1943. Ч. 2. С. 156–158.

51 Степанів О. Дністер – важлива транспортна магістраль: рукопис. Київ; Львів, 1946–1948. (зберігається у Львівській національній науковій бібліотеці імені В. Стефаника).

52 Степанів О. Рочдельські принципи. *Кооперативна республіка: суспільно-економічний місячник*. 1935. Ч. 7/8. С. 247–253.

53 Степанів О. Німецька споживча кооперація. *Кооперативна республіка: суспільно-економічний місячник*. 1936. Ч. 1. С. 20–24.

«Кошти торговельного розподілу засобів поживи і колоніальних товарів у кооперативних і приватних крамницях»⁵⁴.

Особливе місце у Галичині міжвоєнного часу займає робота О. Степанів «Кооперативи здоров'я: їх завдання, організація, історія»⁵⁵. Праця, яка була надрукована з передмовою керівника споживчої кооперації Остапа Луцького, інформувала про завдання кооперативів здоров'я, обґрунтовувала їх необхідність, містила практичні поради щодо їх утворення, розповідала про працю лікаря та допоміжного персоналу. Подавалась також історія перших кооперативів та приклади їх діяльності. Зокрема, автор публікації опиралася і на зарубіжний досвід.

Про діяльність кооперативів здоров'я інформувала й стаття О. Степанів «Кооперативи здоров'я» працюють для добра своїх членів»⁵⁶.

Аналіз праць О. Степанів засвідчує, що вони складають важливий джерельний комплекс у вивченні теми.

Дисертаційна робота базується на чисельних архівних фондів збірках. Передовсім це матеріали Центрального державного історичного архіву України у м. Львові. Зокрема, особистий фонд Осипа Назарука (ф. 359), де зібрано матеріали про події Першої світової війни у Галичині, зокрема бої під Болеховом, в ході яких О. Степанів потрапила у російський полон; документи Пресової квартири Українських січових стрільців; статистичні звіти про діяльність УСС; характеристика на хорунжу УСС О. Степанів; матеріали про перебування О. Степанів у радикальній партії; спогади О. Степанів, записані з її слів О. Назаруком; окремі твори О. Назарука пов'язані із суспільно-політичною проблематикою історії

54 Степанів О. Кошти торговельного розподілу засобів поживи і колоніальних товарів у кооперативних і приватних крамницях. *Кооперативна республіка: суспільно-економічний місячник*. 1936. Ч. 7/8. С. 219–226.

55 Степанів О. Кооперативи здоров'я: їх завдання, організація, історія. 2-ге вид., змін. Львів, 1938. 36 с.

56 Степанів О. «Кооперативи Здоров'я» працюють для добра своїх членів (реферат, виголошений на з'їзді лікарів і управ. кооперативів здоров'я для 21.05. – 1939). *Господарсько-кооперативний часопис*. 1939. Ч. 26. С. 3–5.

Галичини напередодні та в період Першої світової війни, національно-визвольними змаганнями: статті «Слідами Українських січових стрільців»; «До фронту»; «Як тепер відбувається рекрутація Українських січових стрільців».

Із фонду 577 (Товариство «Студіон», м. Львів) запозичено інформацію про літературу, яку читали УСС.

Із фонду 406 (редакція газети «Нова Зоря») опрацьовано статті про Українських січових стрільців, діяльність пресової квартири УСС; окремі бібліографічні матеріали І. Кривецького; листи О. Назарука до редакції газети «Діло»; інформації про участь у військових битвах УСС; звернення командира австрійської дивізії генерал-майора Ігнатія Фляйшмана до січовиків та ін.

Окремі інформативні матеріали автор запозичила із фондів Івано-Франківського державного обласного архіву та Тернопільського державного обласного архіву.

Робота базується також на особистісних фондах Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України.

Вперше до наукового обігу введено матеріали Архіву Львівського національного університету імені Івана Франка. Це особиста справа О. Степанів, студентки філософського факультету Львівського університету.

Найбільш презентабельним джерелом дисертаційної роботи стали спогади і мемуарні видання. Зокрема, початковому періоду діяльності О. Степанів присвячені мемуарні джерела її семінарійних і студентських товаришів, учасників січового стрілецтва, громадських і політичних діячів Галичини та представників української діаспори в Європі та Америці початку ХХ ст. Зокрема, роки навчання представлені у публікації «Мої спогади про Олену Степанівну з часів учительського семінару (1908–1912 pp.) – автор

якої заховався за криптонімом «Я.С.К.»⁵⁷ (у спогадах представлено діяльність професора Івана Боберського в студентському середовищі, протестаційний студентський виступ на Високому Замку, студентські читання присвячені Лесі Українці та Тарасу Шевченку, зібрання «Сокола-Батька» та маніфестації Січових Стрільців)⁵⁸. Автор «А.А.» у роботі «Мої спомини про Олену Степанів» описує її навчання у Львівській учительській семінарії Українського педагогічного товариства, вплив Констянтини Малицької на дівоче середовище семінаристів відомої галицької громадської діячки і педагога, участь Олени Степанів у відзначенні 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка у Львові, події польсько-української війни 1918–1919 рр. та вчительську працю О. Степанів-Дашкевич у міжвоєнній Польщі⁵⁹.

Г. Дмитерко присвятила Олені Степанів спогад «Тайний «Пласт» перед війною», де йдеться про святкування 25-річчя «Пласту, яке відбулося у Празі. Авторка зазначає, що передвоєнний «Пласт» було засновано у Львові восени 1911 р. на основі таємних гуртків самоосвіти. О. Степанів очолювала один з гуртків «Пласту», де вивчали спочатку теорію «пластового порядку»: в'язання вузлів, азбуку Морзе, сигналізацію, таборування; вчилися стріляти з рушниці і револьвера, відбували практичні зібрання⁶⁰. У спогадах Ірини Вільде «Олена Степанів колись і тепер» йдеться про публікації О. Степанів

57 Я.С.К. Мої спогади про Олену Степанівну з часів учительського семінару (1908–1912 рр.). Приватний архів Я. Дашкевича. Оригінал. Машинопис. Арк. 1–7. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 85–88.*

58 Я.С.К. Мої спогади про Олену Степанівну з часів учительського семінару (1908–1912 рр.). Приватний архів Я. Дашкевича. Оригінал. Машинопис. Арк. 1–7. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 85–88.*

59 А.А. Мої спомини про Олену Степанів. Приватний архів Я. Дашкевича. Оригінал. Машинопис. Арк. 1–5. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 89–91.*

60 Дмитерко Г. Тайний «Пласт» перед війною. Нова хата. Львів, 1936. 15 листопада. Ч. 22. С. 2.

перед Першою світовою війною, оцінки суспільних процесів та відносини із Софією Галечко⁶¹.

У спогадах Кураха «Олена Степанівна (Фрагмент спогадів про події з-перед 50 років)» йдеться про участь О. Степанів у підготовці січового руху у Львові в передвоєнний час, її активну позицію, яка виражалася у критиці К. Трильовського та в її, на думку автора, «навіть в недооцінці його заслуг та розмаху організації «Січей»⁶². М. Курах досить суб'єктивно зазначає: «Олена Степанівна включилася в організаційну роботу серед студентства та молоді, а відтак в організацію Українського січового стрілецтва, щоб зі зброєю в руках боротися за визволення України, за відродження нашої державності. Про той бойовий шлях її життя відомо з різних видань і публікацій стрілецького видавництва «Червона Калина», тому я тут про це не пишу»⁶³.

Важливу сторінку біографії О. Степанів розкривають спогади Андрія Кігічака «Олена Степанівна (Степанівна, Пілсудський, д-р Кирило Трильовський)», де йдеться про березневий 1912 р. виступ Юзефа Пілсудського, майбутнього начальника Польської держави, у будинку львівської «Січі». Автор зазначає, що після виступу Ю. Пілсудського, присутня на зібранні О. Степанів нав'язала дискусію щодо майбутнього Української та Польської держав, та бачення цього питання референтом; як Ю. Пілсудський фактично уник відповіді на питання щодо українських національно-державних перспектив, заявивши, що він не поділяє позицію польських національних демократів і, таким чином, «розглядає й українські перспективи»⁶⁴. Автор зазначив і про інший випадок активної громадянської позиції О. Степанів супроти організатора «Січей» Кирила Трильовського,

61 Вільде І. Олена Степанів колись і тепер. Жіноча доля. Коломия, 1939. 1–15 трав. Ч. 9–10. С. 14–15.

62 Курах М. Олена Степанівна (Фрагмент спогадів про події з-перед 50 років). *Шлях перемоги*. Мюнхен, 1963. 8 вересня. Ч. 36. С. 4 ; 15 вересня. Ч. 37. С. 4, 6.

63 Курах М. Олена Степанівна (Фрагмент спогадів про події з-перед 50 років). *Шлях перемоги*. Мюнхен, 1963. 8 вересня. Ч. 36. С. 4 ; 15 вересня. Ч. 37. С. 4, 6.

64 Кігічак А. Олена Степанівна (Степанівна, Пілсудський, д-р Кирило Трильовський). *Вільне слово*. Торонто, 1963. 2 листоп. Ч. 44. С. 4 ; 9 листопада. Ч. 45. С. 4.

який у червні 1913 р. на зборах львівської «Січі» стверджував, що Австрія у війну, про яку говорять, не вмішається: «балканська завірюха скоро скінчиться і війни з Росією ще довго не буде»⁶⁵. У дискусії О. Степанів заявила, що Австрія до війни з Росією готується, тому що Галичину відвідав керівник їх генерального штабу, а відповідно українці, зрештою, як це роблять поляки, мусять творити свої військові з'єднання⁶⁶.

Окремі родинні епізоди, пов'язані із О. Степанів та її стосунками з М. Возняком, розглянуті у спогадах Володимира Дорошенка «Возняк і жінки»⁶⁷. У споминах Миколи Рибак «Із зустрічей з Оленою Степанів» йдеться про участь О. Степанів у відзначенні у Львові «Пластом» і січовими стрільцями столітнього ювілею Тараса Шевченка⁶⁸.

Участь Олени Степанів у канцелярії УСС про «Повітовій січі» у Львові в 1914 р. ілюструє спогад Миколи Угрин-Безгрішного «Нарис історії Українських січових стрільців»⁶⁹. Відгукнувся про діяльність О. Степанів і керівник Українського січового стрілецтва, а раніше – директор Рогатинської гімназії Михайло Галущинський роботою «З Українськими січовими стрільцями (спомини з 1914–1915 рр.)». Автор зазначає, що він був націлений проти «щоби жіноцтво виконувало активну військову службу», «не міг і не можу сьогодні погодитися з тим»⁷⁰. Таким чином, при від'їзді із Львова до Стрия, де формувався бойовий підрозділ Олена Степанів змушена була

65 Кігічак А. Олена Степанівна (Степанівна, Пілсудський, д-р Кирило Трильвський). *Вільне слово*. Торонто, 1963. 2 листопада. Ч. 44. С. 4 ; 9 листопада. Ч. 45. С. 4.

66 Кігічак А. Олена Степанівна (Степанівна, Пілсудський, д-р Кирило Трильвський). *Вільне слово*. Торонто, 1963. 2 листопада. Ч. 44. С. 4 ; 9 листопада. Ч. 45. С. 4.

67 Дорошенко В. Академік Михайло Возняк. Нечиталюк М. «Честь праці!». Академік Михайло Возняк у спогадах та публікаціях. Львів, 2000. С. 367–370.

68 Рибак М. Із зустрічей з Оленою Степанів. Приватний архів Я. Дашкевича. Оригінал. Машинопис. Арк. 1–2. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 110–111.

69 Угрин-Безгрішний М. Нарис історії Українських січових стрільців. Рогатин; Львів; Київ, 1923. Ч. 1. С. 33–35, 81.

70 Галущинський М. З Українськими Січовими Стрільцями (спомини з 1914–1915 рр.). Львів, 1934. С. 70–71.

залишитися вдома⁷¹. Оригінальні матеріали подано у спогаді «Жінка – кадет – аспірант у Відні», де йдеться про перебування Олени Степанів у Відні⁷². Один із епізодів періоду Першої світової війни представлено у спогаді Северини Кабаровської «Олена Степанів. Хорунжий січових стрільців на засіданню «Українського жіночого комітету» помічі для ранених у Відні дня 15 січня 1915 р. (на спомини)»⁷³. Військовій тематиці присвячені також спогади Михайла Горбового «О. Степанівна як командир сотні»⁷⁴ та «Невже тільки випадки»⁷⁵.

Особливе місце займають щоденникові записи Гандзі Дмитерко, які показують останній період перебування на фронті Олени Степанів та її російський полон. Йдеться про роботу «Під Лисовичами (уривок із щоденника)»⁷⁶.

Важливе місце в мемуарній літературі, присвяченій О. Степанів, займають публікації Осипа Назарука. Це, зокрема, робота «Характеристика старшини УСС. Олена Степанівна, хорунжий УСС»⁷⁷, де проаналізовано її діяльність від участі в роботі Русько-української радикальної партії до служби в бойовому підрозділі січових стрільців на фронті. Коротенька замітка «Думки офіцерів УСС про Олену Степанівну, записані Осипом

71 Галущинський М. З Українськими Січовими Стрільцями (спомини з 1914–1915 рр.). Львів, 1934. С. 70–71.

72 Опубліковано за виданням: Ein wiebliches kadett aspirant in Wien. Neue Freine Presse. Wien, 1915. 12 Ienuar. № 18099. S. 13. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 115.

73 Кабаровська С. Олена Степанів. Хорунжий Січових Стрільців на засіданню «Українського жіночого комітету» помічі для ранених у Відні дня 15 січня 1915 р. (на спомини). Українське слово. Львів, 1916. 30 січня. Ч. 21. С. 3–4; 31 січня. Ч. 28. С. 2–3.

74 Горбовий М. О. Степанівна як командир сотні. Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1932 рік. Львів, 1931. С. [5].

75 Горбовий М. Невже тільки випадки. *Літопис Червоної Калини*. Львів, 1934. Квітень. Ч. IV. С. 6–7.

76 Дмитерко Г. Під Лисовичами (уривок із щоденника). *Нова хата*. Львів, 1934. Листопад. Ч. 11. С. 4.

77 Назарук О. Характеристика старшини УСС. Олена Степанівна, хорунжий УСС. *Центральний державний історичний архів України у м. Львові*, Ф. 359 (О. Назарук), Оп. 1, Спр. 74, Арк. 1–3.

Назаруком»⁷⁸ ілюструє участь Олени Степанів у другому штурмі на горі Маківка, оцінки її генералами Фляйшманом та Матегієм, перебування у Відні в січні 1915 року⁷⁹. Здійснив О. Назарук також запис спогадів про О. Степанів Романа Дудинського, Івана Іванця, Романа Купчинського. Зібрав це під загальною назвою «Спогади про перебування Олени Степанів у легіоні УСС (Запис Осипа Назарука)»⁸⁰. У спогадах йдеться про особливе місце «Чмолівців із Степанівною» у бойовому з'єднанні січовиків – питання прийняття присяги, інтелігентність, знання революційної літератури та ін.

У спогадах Остапа Луцького «Олена Степанівна» йдеться про перебування героїні у російському полоні в Туркестані, де вона в оригіналі читала Мольєра і Шекспіра, показано її участь в Українській Галицькій Армії з листопада 1918 р. до серпня 1919 р., роботу керівника штабної канцелярії 4-ої бригади та ін.⁸¹.

Окрему групу складають спогади, присвячені перебуванню Олени Степанів у російському полоні. Це публікація Д.С. «Дівчата-героїні» (про О. Степанів та С. Галечко; стаття з'явилася в третьому числі «Нового слова» відразу після залишення російськими військами м. Львова)⁸²; інформація без підпису «Як Степанівна йшла в неволю» про етапування О. Степанів російськими конвойними військами (перебування у селі Куряни

78 ЦДІА України у м. Львові, Ф. 406. Редакція газети «Нова Зоря», Оп. 1, Спр. 51, Арк. 199–204, 208–209. Автограф О. Назарука. Думки старшин УСС про О. Степанівну записані на звороті 36 і 44 аркушів.

79 ЦДІА України у м. Львові, Ф. 359 (О. Назарук), Оп. 1, Спр. 74, Арк. 1–3 ; Ф. 406 (Редакція газети «Нова Зоря»), Оп. 1, Спр. 51, Арк. 199–204, 208–209. Автограф О. Назарука. Думки старшин УСС про О. Степанівну записані на звороті 36 і 44 аркушів.

80 Дудинський Р., Іванець І., Купчинський Р. Спогади про перебування Олени Степанів у легіоні УСС (Запис Осипа Назарука). ЦДІА України у м. Львові, Ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка у Львові), Оп. 1, Спр. 2085, Арк. 111–111 зв. Оригінал. Рукопис. Автограф О. Назарука.

81 О.Л. (Остап Луцький). Олена Степанівна. *Наша мета*. Львів, 1919. 2 листоп. Ч. 19. С. 6–7.

82 Д.С. Дівчата-героїні. *Нове слово*. Львів, 1915. 25 червня. Ч. 3. С. 3 ; [Без підпису]. Дівчата-героїні. Маківка. Одностороння в дволітну річницю боїв на Маківці 29.04.1015–29.04.1917. Львів, 1917. 29 квіт. С. 16–17.

Бережанського повіту; намагання місцевого пароха о. Курдуби визволити хорунжу з полону)⁸³; допис також без підпису «Степанівна в неволі» (подано інформацію воєнного кореспондента «Руського слова» серія Мамонтова про Олену Степанівну як переконану прихильницю самостійності української нації)⁸⁴.

Особливе місце у мемуарних виданнях займає робота військового кореспондента Франца Мольнара «Дівчата–бойовики у розстрільній (Звіт воєнного кореспондента із Галицького фронту. Східна Галичина, 13 серпня 1915)⁸⁵. Відзначив діяльність у команді польового маршала-лейтенанта Гофмана частин формації українських добровольців, зокрема, жінок – Софії Галечко, Олени Степанів, Ірини Кузь, Анни Дмитерко, Павлини Михайлишин, Ольги Підвисоцької.

Окремі фрагменти перебування О. Степанів у російському полоні представлені в публікації Андрія Баб'юка «Утеча УСС з глибини Росії»⁸⁶, Олени Залізняка «Дещо з діяльності українських жінок»⁸⁷.

Важливе місце займає робота Ярослава Дашкевича «Олена Степанівна в Ташкенті (1916–1917 рр.)»⁸⁸. Представлено, з коментарями Я. Дашкевича, оцінки рукопису О. Назарука «До історії У.С.С.»⁸⁹, «Характеристика старшин

83 Як Степанівна йшла в полон. *Українське слово*. Львів, 1915. 23 грудня. Ч. 164. С. 3. Допис подано під рубрикою «Новини».

84 Степанівна в неволі. *Діло*. Львів, 1915. 31 лип. Ч. 30. С. 7.

85 Мольнар Ф. Дівчата-бойовики у розстрільній (Звіт воєнного кореспондента із Галицького фронту. Східна Галичина, 13 серпня 1915). За волю України. Історичний збірник УСС. В 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви. 1914–1964. – Нью-Йорк, 1967. С. 185–187. Передрук німецькомовної статті: Molnar F. Kämpfende Mädchen in der Schwermine. *Neue Freie Presse*. Wien, 1915. 19 August. № 18316.

86 Баб'юк А. Утеча УСС з глибини Росії. *Вісник Союзу визволення України*. Відень, 1916. 23 лип. Ч. 108. С. 483–484.

87 Залізняк О. Дещо з діяльності українських жінок. *Карендарик для Січових стрільців: жовніров-українців*. 1917. Відень, 1916. С. 93.

88 Дашкевич Я. Олена Степанівна в Ташкенті (1916–1917 рр.). *Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури* / 2-ге вид., виправл. й доповн. Львів, 2007. С. 565–577.

89 ЦДІА України у Львові, Ф. 359 (Осип Назарук), Оп. 1, Спр. 138, Арк. 3–8.

УСС. Олена Степанівна, хорунжий УСС»⁹⁰. На думку Я. Дашкевича, окремі характеристики О. Степанів, подані О. Назаруком, мають сумнівний характер, містять «фантазійно-психологічні екскурси»⁹¹. Спогади Я. Дашкевича, пов'язані з його оцінками середовища українських військовиків, які перебували у російському полоні в Ташкенті, діяльністю Олени Степанів в цьому оточенні; вони також побудовані на власних спостереженнях автора, який сам набагато пізніше побував у Ташкенті.

Оригінальні сюжети, пов'язані із поверненням Олени Степанів з російського полону, знаходимо у роботі Осипа Навроцького «Олена Степанівна і скандинавські жінки»⁹² (О. Навроцький також перебував у російському полоні, в який потрапив восени 1916 р. під Потуторами на Бережанщині, коли росіяни розбили австрійський корпус генерала Гофмана, другий раз здобувши Лисоню). Його інформація ґрунтується на свідченнях полонених і дозволяє проілюструвати шлях повернення з полону О. Степанів через Фінляндію, яка тоді ще належала Російській імперії, до Львова.

Окремий блок складають спогади, присвячені педагогічній праці О. Степанів. Це робота Ірини Шох «Пам'яті Олени Степанів-Дашкевич» (про учительську працю в гімназії сс. Василянок)⁹³, Ганни Коренець «Пам'яті зв'язкової 2-го куреня уладу пластового юнацтва ім. Марти Борецької» (про викладання О. Степанів історії та географії, ведення гуртків в гімназії сс.

90 ЦДІА України у м. Львові, ф. 406. Редакція газети «Нова Зоря», оп. 1, спр. 51, арк. 199–204, 199–204. (Редактором цієї газети був О. Назарук).

91 У статті Я. Дашкевич пише і про сюжет, пов'язаний з академіком Михайлом Возняком: «Возняк був нещасливо закоханий в Олену; був лист, в якому він погрожував, що несподівано покінчить самогубством – на щастя для української науки, він цього не зробив, а завдяки Вознякові збереглися ще й колекція з 12 фотографій мами у згаданому вище його особистому фонді. Львівська наукова бібліотека України ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 762 (М. Возняк). Див.: Дашкевич Я. Олена Степанівна в Ташкенті (1916–1917 рр.). *Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури*. 2-ге вид., виправ. і доповн. Львів, 2007. С. 565–577.

92 Навроцький О. Олена Степанівна і скандинавські жінки. *Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1934 р.* Львів, [1933]. С. 33–34.

93 Шох І. Пам'яті Олени Степанів-Дашкевич. *Промінь*. Вінніпег, 1969. Ч. 11. С. 3–6.

Василянок)⁹⁴, Наталії Леонтович-Башук «Спогад» (про Олену Степанів як опікунку пластового куреня ім. Марти Борецької⁹⁵, Оксани Керч «Олена Степанівна – педагог»⁹⁶, Олександри Щурат «Чарівна усмішка Олени Степанівни (спогад учениці)»⁹⁷; короткі спогади, автор яких підписався криптонімом «А.К.» – «О. Степанів у гімназії сс. Василянок у Львові»⁹⁸, Євгенії Шульган-Булки «Із перспективи часу...»⁹⁹, Степанії Олійник-Бернадин «Очима учениці»¹⁰⁰, її ж спогаду «Ми вдячні вам»¹⁰¹, Олени Коваль «Наша вчителька»¹⁰². Особливе місце займають «Щоденникові записи 1924 р.» Мирона Кордуби, де йдеться про заборону львівської кураторії Олені Степанів 20 листопада 1924 р. викладати в усіх приватних школах у зв'язку з її діяльністю серед української молоді – виїздами пластунів на канікули в гори і співанням пісні «Ой зажурились стрільці січовії»¹⁰³.

Спогади з воєнного та повоєнного часу представлені у роботах Ярослава Дашкевича «Олена Степанів та її «Сучасний Львів»¹⁰⁴, його робота «Спогад про «радянський період» життя»¹⁰⁵, Надії Суровцевої «Несмертельна

94 Коренець Г. Пам'яті зв'язкової 2-го куреня уладу пластового юнацтва ім. Марти Борецької. Ратуша. Львів, 1982. 10 груд. Ч. 134. С. 3.

95 Леонтович-Башук Н. Спогад. Приватний архів Я. Дашкевича. Оригінал. Машинопис. Арк. 1–2. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси.* Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 186–187.

96 Керч О. Олена Степанівна – педагог. Львів, 1993. 17 черв. Ч. 65. С. 3.

97 Щурат О. Чарівна усмішка Олени Степанівни (спогад учениці). *Основа.* Львів, 1993. 5 січ. Ч. 1. С. 2.

98 А.К. Степанів у гімназії сс. Василянок у Львові. Приватний архів Я. Дашкевича. Оригінал. Машинопис. Арк. 1–2. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси.* Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 194–197.

99 Шульган-Булка Є. Із перспективи часу... *Ратуша.* Львів, 1992. 15 груд. Ч. 136. С. 3.

100 Олійник-Бернадин С. Очима учениці. *Ратуша.* Львів, 1992. 5 груд. Ч. 132. С. 7.

101 Олійник-Бернадин С. Ми вдячні вам. *Ратуша.* Львів, 1992. 15 груд. Ч. 136. С. 7.

102 Коваль О. Наша вчителька. Пропам'ятна книга гімназії Сестер Василянок у Львові. Львів, 1995. Ч. 3. С. 46–47.

103 Кордуба М. Щоденникові записи 1924 р. Державний архів Львівської області. Ф. 2923 (М. Кордуба), Оп. 1, Спр. 2, Арк. 144–144 зв.

104 Дашкевич Я. Олена Степанів та її «Сучасний Львів». *Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури / 2-ге вид., виправл. й доповн.* Львів, 2007. С. 577–583.

105 Дашкевич Я. Спогад про «радянський період» життя. *Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури / 2-ге вид., виправл. й доповн.* Львів, 2007. С. 583–587.

Оленка»¹⁰⁶, Володимира Грабовецького «Година з легендарною Оленою Степанів»¹⁰⁷, Мирослава Криси «Свідок № 5»¹⁰⁸, Марії Бридзей-Лехицької «Ми ділили горе і радість»¹⁰⁹, Оксани Воробій «Із перебування в Гулагу (спогад про Олену Степанів)»¹¹⁰, Марії Вагули «Моя дорога з дому – через в'язниці, лагерні зони, заслання – додому»¹¹¹, Одарки Майданської-Ілюк «Пам'ятаю!»¹¹², Віри Лемехи «Спогади»¹¹³.

Окрему групу складають спогади представників української діаспори, головним чином у США, куди в повоєнний період емігрувала частина української інтелігенції. Це робота Ганни Дмитерко-Ратич «Відлітають сірим шнурком журавлі у вирій... (Жмут спогадів про Олену Степанівну)»¹¹⁴, Олени Залізняка «Із моїх спогадів про Олену Степанів»¹¹⁵, Ірини Книш «Життя і легенди Олени Степанівни»¹¹⁶, Лідії Лугової «Жмут спогадів про Олену

106 Суровцева Н. Несмертельна Оленка. *Слово і час*. Київ, 1993. Ч. 8. С. 58–65.

107 Грабовецький В. Година за легендарною Оленою Степанів. На вівтар історії України. *Ювілейний збірник на пошану академіка АН Вищої школи України, професора В. В. Грабовецького*. Івано-Франківськ, 2008. С. 187–199.

108 Криси М. Свідок № 5. *Ратуша*. Львів, 1992. 28 березня. Ч. 32. С. 7.

109 Бриндзей-Лехицька М. Ми ділили горе і радість. *Зона*. Київ, 1999. № 14. С. 176–182.

110 Воробій О. Із перебування в Гулагу (спогад про Олену Степанів). *Пам'ятна книга гімназії Сестер Василіянок у Львові*. Львів, 1995. Ч. 3. С. 46.

111 Вагула М. Моя дорога з дому – через в'язниці, лагерні зони, заслання – додому. Львів, 2006. С. 37.

112 Майданська-Ілюк О. «Пам'ятаю!». *Слово Просвіти*. Київ, 2002. 12–18 квітня. Ч. 15. С. 9.

113 Лемеха В. Спогади. – Приватний архів Я. Дашкевича. Оригінал. Машинопис. Арк. 1–2. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 250–251.

114 Свобода. Джерді-Сити; Нью-Йорк, 1963. 2 серп. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 252–255.

115 Залізник О. Із моїх спогадів про Олену Степанів. *Наше життя*. Нью-Йорк, 1963. Грудень. Ч. I. С. 10–11. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 256–260.

116 Книш І. Життя і легенди Олени Степанівни. *Свобода*. Джерзі-Ситі; Нью-Йорк, 1965. 15 черв. Ч. 111. С. 2; 16 червня. Ч. 112. С. 2; 17 червня. Ч. 113. С. 2; 18 червня. Ч. 114. С. 2. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 261–270.

Степанів-Дашкевич»¹¹⁷, Уляни Любович (Уляни Старосольської) «Бойові подруги»¹¹⁸, Анни Рудницької «Per aspera ad astra»¹¹⁹.

Окрему джерельну групу складають мемуарні нариси Романа Дашкевича, які ілюструють сімейно-побутові, релігійні й громадські відносини, характерні для галицьких родин першої третини ХХ ст.¹²⁰ та діячів січового руху¹²¹.

Важливим джерельним блоком виступають опрацьовані в роботі мемуари і спогади. Це роботи А. Бізанца¹²², І. Блажкевич¹²³, М. Галагана¹²⁴, Н. Гірняка¹²⁵, І. Давидів¹²⁶, Д. Дорошенка¹²⁷, О. Думіна¹²⁸, А. Кравса¹²⁹ та ін.

117 Лугова Л. Жмуток спогадів про О. Степанівну-Дашкевич. Календар Нового Шляшу на 1964 р. Вінніпег, 1964. С. 121–124. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 271–273.

118 Любович У. (Старосольська У.) Бойові подруги. Наше життя. Нью-Йорк, 1973. Липень-серпень. Ч. 7. С. 6–8. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 274–277.

119 Рудницька А. Per aspera ad astra. *Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади* / за ред. О. Шаблія. Львів, 2003. С. 568–574.

120 Дашкевич Р. Дев'ять різдв'яних свят (спомин від 1914–1921 рр.). Вісті з Лугу. Львів, 1930. Січень. Ч. 1. С. 4–8 ; Його ж. Мої великодні свята (спомини з молодих літ). Вісті з Лугу. Львів, 1937. Квітень. Ч. 4. С. 51–55.

121 Дашкевич Р. Депо про Ольгу Бесараб. Вісті з Лугу. Львів, 1935. Травень. Ч. 5. С. 7–9; Діло. Львів, 1935. 24 трав. Ч. 135. С. 5 ; Його ж. Початки Українських Січових Стрільців. Календар «Запорожець» для народу на рік звичайний 1921. Відень, 1920. С. 56–66 ; Дашкевич Р., Ничка Г. Товариство «Повітова Січ» у Львові. «Гей, там на горі «Січ» іде!... *Пропам'ятна книга «Січей»* / зібрав й упорядкував П. Трильовський-Едмонтон, 1965. С. 230–249 ; Дашкевич Р. Кілька літ історії «Повітової січі» у Львові перед війною. *Вісті з Лугу*. Львів, 1930. Червень. Ч. 6. С. 13–15 ; Його ж. Як відновлено на селі по війні першу «Січ» (Мої спомини з-перед 4 літ). *Вісті з Лугу*. Львів, 1926. 25 листопада. Ч. 5. С. 14–16 ; Його ж. До історії січового руху. *Січові вісті*. Львів, 1922. Жовтень-грудень. Ч. 5–6. С. 10–12.

122 Бізанц А. Ягольниця. Календар Червоної Калини на 1923 р. Львів: Червона Калина, 1922. С. 52–59.

123 Блажкевич І. Листопадовий спогад. *Літопис Червоної Калини*. 1937. Ч. 12. С. 4–6.

124 Галаган М. З моїх спогадів. Ч. 1. Львів: Червона Калина, 1930. 202 с.

125 Гірняк Н. Організація і духовний зріст Українських січових стрільців. Філадельфія: Америка, 1955. 84 с.

126 Давидів І. Українська пресова служба у Відні. *Календар Червоної Калини* 1939. Львів, 1938. С. 43–48.

127 Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). Мюнхен, 1969. 542 с.

128 Думін О. Історія Легіону Українських січових стрільців. 1914–1918. Львів: Червона Калина, 1936. 375 с.

129 Кравс А. За українську справу. Спомини. Львів: Червона Калина, 1937. 99 с.

Таким чином, різноманітний комплекс історичних джерел та їх аналіз дають можливість цілісно представити громадсько-політичну, військову та науково-педагогічну діяльність Олени Степанів.

1.3. Методологія дослідження

Теоретико-методологічною основою дисертації стали принципи історизму, наступності, причинності та наукового плюралізму. Принцип історизму втілюється у вивченні проблеми у контексті найважливіших віх історії, впродовж яких жила і творила О. Степанів, він також використаний для характеристики її світогляду, встановленні певних періодів діяльності. Варто відзначити, що Перша світова війна стала переломним етапом в історії, коли відбулися колосальні зрушення у соціально-економічному, суспільно-політичному та духовно-культурному розвитку держав, змінилося ставлення до цих процесів усіх верств суспільства, в тому числі й жіноцтва¹³⁰. Саме в роки Першої світової війни військова справа перестала бути суто чоловічою. Жінки та дівчата поповнювали ряди добровольців, працюючи медичними сестрами в госпіталях та допомагаючи пораненим, окремі з них були санітарами на фронті. Нарешті, з жінок і дівчат сформувалися окремі бойові з'єднання діючої армії¹³¹. Таким чином, проблеми військової активності О. Степанів пов'язуються з подіями світової війни, участі в ній жінок та феміністичними рухами в Європі та Америці¹³².

Жіночий громадський і суспільно-політичний рух охоплює і Австро-Угорщину. Віденський кореспондент «*Wilhelm Korrespondenz*» як приклад називав Олену Степанівну: «жінка-кадет-аспірант»; в мирний час студентка

130 Інтернет-ресурс: <https://uamodna.com/articles/nacionaljna-geroyinya-olena-stepaniv/>

131 Інтернет-ресурс: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7458>

132 Степанів О. Софія Галечко. В 25-ту річницю смерті. Календар «За народ» на рік 1944. Львів, [1943]. С. 40–42; Її ж. Жінка-воля. *На зустріч*. Львів, 1934. 15 черв. Ч. 12. С. 3.

філософії Львівського університету; носить простий польовий сірий мундир; приєдналася до українського корпусу добровольців; нарівні з чоловіками боролася з російськими військами у передгір'ї Карпат; отримала срібну медаль хоробрості¹³³.

Перша світова війна мобілізувала як чоловіків, так і жінок, однак історики впродовж довгого часу зосереджувалися довкола проблем чоловічої військової еліти, яка приймала рішення. Починаючи із 1870-х рр. разом із соціальною історією у дослідженні воєнного стану, повсякденного життя та економіки почала розвиватися «жіноча історія», головною метою якої було висвітлення подій із жіночої перспективи та засвоєння досвіду жінок¹³⁴. Із кінця 1980-х рр. починається вивчення культурної історії Першої світової війни з більш чутливим підходом до всіх форм насильства та страждання. У контексті Першої світової війни вивчається мобілізація жінок на військові виробництва у Європі. У Франції ця мобілізація була епізодичною, у Німеччині – централізованою, у Великобританії мобілізація жінок на виробництва узгоджувалася з профспілками. Водночас жінки почали вперше брати участь у військових підрозділах: у Великобританії в 1917 р. був створений допоміжний жіночий армійський корпус, в якому у 1918 р. служило 40 тис. жінок (із них 8 тис. були іноземками); росіянки та сербки створили «жіночий батальйон смерті» під командуванням Марії Бочкарьової, а от у Франції та Німеччині жіночих корпусів не створили¹³⁵. Від жінок очікували особливих форм патріотизму і закликали їх віддавати своїх дітей на війну, надихати чоловіків іти на фронт (особливо це стосувалося Великобританії, де до 1916 р. не було обов'язкової військової повинності).

133 Жінка-кадет-аспірант у Відні. (Опубліковано за виданням: *Ein wiebliches kadettaspirant in Wien*. Neue Freie Presse. Wien, 1915. 12 lenuar. № 18099. S. 13). *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 115.

134 Інтернет-ресурс: <http://www.korydor.in.ua/ua/ua/stories/women-in-war.html/27210>

135 Інтернет-ресурс: <http://www.korydor.in.ua/ua/ua/stories/women-in-war.html/27210>

Принцип наступності дозволив прослідкувати основні тенденції розвитку жіночого військового руху: від творення парамілітарних структур до перетворення їх у повноцінні бойові формації. Дотримуючись цього принципу можна було прослідкувати непослідовність щодо армійських жіночих структур як у відношенні до них офіційних австрійських чинів, так і всередині самої січової формації. Чоловіки, які були армійськими керівниками, поволі долали власні «чоловічі стереотипи», подекуди ще превалювала гендерна нерівність, що була основою їхнього світогляду і погляду на війну як на чоловічу справу.

Повсякденний патріотизм жінок означав працювати і полегшувати страждання, заподіяні війною. Зміни торкнулися і світового феміністичного руху: якщо до 1914 р. у Європі та США він існував на національному та міжнародному рівні, то з оголошенням війни європейські феміністки призупинили боротьбу, заявивши, що в них тепер немає прав, а є обов'язок; інтернаціональний рух теж відійшов на другий план; отже, нерідкими були заклики, що поки йде війна, то жінки ворога – наші вороги¹³⁶. Наслідки Першої світової війни для жінок були дуже різними, проте можна стверджувати, що війна стала поштовхом для усвідомлення жінками своїх прав і можливостей¹³⁷.

Агресія Німеччини спонукала жінок Європи до активної участі в боротьбі з ворогом. На перших порах лише деякі жінки у Європі взяли участь у боях. Велика герцогиня люксембургська Марія Адельгейда, захищаючи недоторканість кордонів своєї маленької держави від вторгнення німецьких військ, фізично перешкоджала їх діям. Німецький імператор Вільгельм II

136 Інтернет-ресурс: <https://svitua.org/vydatni-ukrainsi/item/6861-olena-stepaniv-persha-v-sviti-zhinka-ofitsiino-zarakhovanoi-na-viiskovu-sluzhbu-u-zvanni-ofitsera-heroinia-ukrainskykh-sichovykh-striltsiv.html>

137 Інтернет-ресурс: <http://www.korydor.in.ua/ua/ua/stories/women-in-war.html/27210>

наказав її заарештувати і відправити у Нюрнберзький замок, в якому вона перебувала до кінця війни¹³⁸.

У Східній Пруссії російські війська зіткнулися з німецьким партизанським рухом. У першій партії полонених партизанів (300 осіб) виявилось багато жінок¹³⁹.

У німецькому місті Вілленберге 70-річна німкеня, яка втратила на війні кількох синів і онуків, піднялася з ручним кулеметом в руках на дзвіницю місцевої кірхи й зустріла прицільним вогнем російську піхоту¹⁴⁰.

Таким чином, участь європейських жінок у захисті своїх держав не вичерпувалася лише їх активною громадською позицією і суспільними діями, а й визначалися їх причетністю до безпосередніх військових операцій у різного роду формаціях.

Принцип причинності дозволив виявити причинно-наслідкові зв'язки, пов'язані із політичним та військовим становленням жінки-вояка у Галичині на початку ХХ ст. і показати характер гендерних еволюційних змін. Тому багато сучасних українських та зарубіжних дослідників проводять паралелі жінки епохи Першої світової війни із її сучасним становищем, у контексті їх активності, громадсько-політичної і військової діяльності, заангажованості у військовій структурі.

Тему жінок в УСС намагаються популяризувати нині в документальних фільмах, де головним їх персонажем є Олена Степанів (див. на You Tube – Олена Степанів; Люди свободи. Олена Степанів; Історична правда з Вахтангом Кіпіані: героїчна Олена Степанів; документальний цикл «Шлях до незалежності: Перша світова»), про інших жінок майже не згадують. Окремі

138 Інтернет-ресурс: <https://uamodna.com/articles/nacionaljna-geroyinya-olena-stepaniv/>

139 Інтернет-ресурс: <https://uamodna.com/articles/nacionaljna-geroyinya-olena-stepaniv/>

140 Інтернет-ресурс: <http://www.korydor.in.ua/ua/ua/stories/women-in-war.html/27210>

дослідники стверджують про паралелі між жінками періоду Першої світової війни і тими, які нині воюють проти російської агресії на Донбасі¹⁴¹.

Принцип наукового плюралізму дозволив залучити значне коло джерел, які різноманітно представили жіночу активність в роки Першої світової війни. Передусім це стосується таких нових форм роботи жінки, як благодійність, участь у медико-соціальному захисті українських військовиків, надання допомоги українським пораненим у шпиталях Австро-Угорщини, робота в різного роду допоміжних комітетах та культурно-агітаційних структурах.

Великим стимулом у розвитку благодійництва в роки Першої світової війни стала велика потреба в медико-соціальному захисті українських військовиків Австро-Угорщини. Однією з перших благодійних організацій в час війни, до якої долучилося українське жіноцтво, став «Український жіночий комітет допомоги пораненим воякам» («Ukrainischer Damenhilfskomitee für Verwundete Soldaten»). Ініціаторами створення структури були українки-емігрантки, які хотіли довести власну відданість національній справі¹⁴².

Основним завданням членкинь комітету став розшук українських жовнірів і надання їм необхідної допомоги у віденських шпиталях. У період воєнних баталій Першої світової війни на власне австрійських теренах перебувало близько 50 тис. українських жовнірів. Відомо, що австрійський уряд намагався підпорядкувати всю українську еміграцію строгому контролю польських комітетів. Більшість українських вояків перебувало у шпиталях в злиденних умовах. Зважаючи на таку ситуацію, жінки з комітету зверталися до лікарняної влади щодо створення кращих умов перебування поранених українців, їхнього харчування та догляду. Крім того, бійцям надавалася

141 Див. : Байдак М. Жінка в умовах війни у світлі повсякденних прктик (наматеріалах Галичини 1914-1921 рр.): автореферат дис.... канд. іст. наук / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка Львів, 2018. С. 7.

142 Інтернет-ресурс: <https://uamodna.com/articles/nacionaljna-geroyinya-olena-stepaniv/>

неоціненна моральна допомога, а саме: написання листів до родин, подання до українського часопису «Діло» звістки в рубрику «Розшуки», забезпечення поранених та хворих книгами, вітчизняними часописами, календарями, молитовниками. Не менш важливим завданням комітету була допомога Українським січовим стрільцям – легіону, який користувався великою підтримкою Комітету, Українського допомогового комітету, СБУ, Української Культурної Ради¹⁴³.

Для військовиків, які перебували на фронті, Комітетом організовувалася відправка літератури: силами жінок було надіслано 60 тис. примірників часописів та 15 тис. книжок¹⁴⁴.

Отже, роки Першої світової війни змінили більшість гендерних стереотипів, які склалися в суспільстві; постало питання щодо посилення ролі жінки в суспільно-політичній і військовій сфері діяльності.

У роботі також використано принципи дії особистісного чинника. Середовище жінок-військовиків періоду Першої світової війни піднялися понад рівень своїх сучасників, кидаючи виклик усталеним суспільним та гендерним стереотипам. Таким прикладом творення нового типу жінки може бути біографія і творчість кожної із жінок у війську. Скажімо, Катря Гриневич виросла у заможній спольщеній родині і до вісімнадцяти років навіть не знала української мови, а коли ж усвідомила свою національну приналежність, поставила собі завдання подальшим своїм життям служити власному народові, а згодом стала письменницею¹⁴⁵.

У період Першої світової війни Катря Гриневич опинилася у місцевості Гмінд – невеликому поселенні у болотах тодішньої Австрії, куди уряд зігнав українських селян з усіх куточків Галичини, боячись, що вони можуть стати на бік Росії і, фактично, тим самим прирік їх на вимирання від голоду і

143 Інтернет-ресурс: <https://uamodna.com/articles/nacionaljna-geroyinya-olena-stepaniv/>

144 Інтернет-ресурс: <https://uamodna.com/articles/nacionaljna-geroyinya-olena-stepaniv/>

145 Інтернет-ресурс: <https://parafia.org.ua/person/stepaniv-olena/>

хвороб. Катря Гриневич працювала там вчителькою баракової школи¹⁴⁶, постійно інформувала часопис «Вісник визволення України» про нечувані злочини в таборі та знущання. Вислала свої новели, нариси і статті про Гмінд М. Возняку для публікації у «Літературно-науковому Віснику». Згодом ці матеріали сколихнули весь світ, а під тиском громадськості табір у Гмінді закрили, а українців звільнили¹⁴⁷.

Завдання роботи вирішувалися шляхом поєднання загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних методів історичних досліджень. Із числа загальнонаукових методів використовувалися: методи порівняння, аналізу і синтезу, індукції та дедукції, узагальнення. Окремі положення дисертації вивчалися шляхом структурно-функціонального методу. Усі перелічені методи створили дослідницьку методологічну базу для вивчення суспільно-політичних процесів та їх змін у західноукраїнському регіоні в першій половині ХХ ст., представлення на їх фоні діяльності О. Степанів.

Серед міждисциплінарних методів, що були застосовані у дослідженні, можна виділити операційно-прикладні, а саме методи: аналіз ситуації – порівняльний аналіз, спостереження, метод та методика вивчення документів.

Дисертація написана на основі спеціальних історичних методів: проблемно-історичного, порівняльно-історичного, методу періодизації, ретроспективи і перспективи та історико-описового методів. Застосування цього рівня методів спричинило виявлення закономірностей та суперечностей в історичних процесах, встановленню хронологічної послідовності подій, а також виявленню причинно-наслідкових дій в історичних процесах, такого виду методологія дозволяє виділити первинну інформацію для отримання подальших теоретичних схем і побудов.

146 Книгиницкая О. В. Женщины в составе Украинских сечевых стрельцов: теоретико-исторические аспекты. *Leges si viata. Revista stiintifico-practica*. 2017. № 2. С. 41-44.

147 Інтернет-ресурс: <https://parafia.org.ua/person/stepaniv-olena/>

У дисертаційному дослідженні акумульовано різноманітні системи методологічних принципів, а саме – історизму, причинності, наступності. Окремо виділяємо принципи наукового плюралізму.

Отже, фундаментальність дослідження обумовлена використанням загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних дослідницьких методів – проблемно-хронологічного, порівняльно-історичного, методу ретроспективи та перспективи, періодизації.

Висновки до розділу 1.

Історіографія досліджуваної теми в основному представлена роботами, які з'явилися в кінці 1980-х рр. і охоплює весь сучасний період. В силу ідеологічних причин задекларована тема у радянський період не вивчалася. Значний історичний пласт складають видання, які були опубліковані у міжвоєнній Польщі та на Заході. Польська історична наука лише спорадично торкалася проблематики дослідження. Таким чином, суспільно-політична, військова та науково-педагогічна діяльність О. Степанів залишається відкритою для дослідження.

Джерельна база представлена творами самої О. Степанів, неопублікованими документами, які зберігаються в архівосховищах України; опублікованими джерелами, численними мемуарами та спогадами, матеріалами у періодичних виданнях. За характером це документи особистісних фондів, накази, звіти, персональні документи О. Степанів та її сучасників. Окрему групу джерел складають опубліковані документи, які відображають загальне історичне тло, на фоні якого творила О. Степанів. Особливою джерельною групою виступають спогади, які були створені в основному в період міжвоєнної Польщі та на Заході діячами українського національно-визвольного руху.

Методологія дослідження визначена загальноприйнятими в історичній науці принципами та методами наукового пізнання. Дослідження опирається на сучасні методологічні прийоми наукової праці та методики пізнання.

РОЗДІЛ 2.

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ О. СТЕПАНІВ

2.1. Формування світогляду

Становлення громадських позицій та суспільно-політичних поглядів О. Степанів відбувалося у галицькому родинному священицькому середовищі. Ця верства на рубежі XIX–XX ст. пов'язувала себе як з українським національно-визвольним рухом, так і з консервативними традиціями. Назагал конституційний лад Австро-Угорщини відносно сприяв розвитку української національної свідомості¹⁴⁸, а політичні рухи українців ув'язувалися з іншими автономістичними тенденціями численних народів імперії¹⁴⁹.

Батько Олени Степанів отець Іван був ініціативним душпастирем. Організував у селі читальню «Просвіти», передавши їй багато власних книжок. Окрім того, священик передплачував газети «Зоря» і «Діло». Докладав зусилля для побудови церкви. І. Степанів відомий також тим, що захищав права селян від утисків місцевого пана-землевласника, який навіть подав на нього скаргу до суду¹⁵⁰. Про селянський побут і життя в священичих родинях син О. Степанів Ярослав Дашкевич написав так: «Влітку на вакації (канікули) мене відправляли до дідуся й бабусі на парафію в селі Заболотцях. Там я пізнав священичий побут, бо з бабусею ми часто їздили фірою (підводою) до отців-сусідів, на празники або й без них. Священик був осередком життя в селі чи в містечку (наприклад, в українській громаді у

148 Колб Н. «З Богом за Церкву і вітчизну»: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках XIX століття / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Жовква: Місіонер, 2015. 372 с.; Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття : монографія. Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. 932 с.

149 Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. Львів: ВНТЛ-Класика, 2002; Дейвіс Норман. Європа: історія / перекл. з англ. П. Терещук, О. Коваленко. Київ : Основи, 2000. 1464 с.

150 Кос. А. Героїня України Олена Степанів... С. 4.

Бродах), не лише церковного, але й світського, культурного (читальня «Просвіти», бібліотека, Народний дім), головним порадином для селян. Я був завжди в гурті сільських хлопців, і ми нишпорили по околицях села, купалися в річці чи ставку. З бабусею я їздив по сіножаттях, дивитися, як ставлять копиці збіжжя, а на подвір'ї молотять, ріжуть соломку на січкарні. Мама приїздила влітку на кілька днів, до неї сходилися люди, щоб «щось почути...». Приходили сільські євреї – власник крамниці та качмар»¹⁵¹.

Родинне середовище формувало світогляд дітей. Старший брат О. Степанів Ананій (1890–1919) був студентським активістом, брав участь в діяльності національного спортивного товариства «Сокіл», а у рідному Вишнівчику заснував його філію¹⁵².

Окрім родинного кола визначальну роль у формуванні поглядів О. Степанів того періоду відігравали роки навчання у Львові та перший молодіжний громадський досвід.

У десятирічному віці Олена Степанів склала вступний іспит у Першій дівочій школі ім. Шевченка у Львові¹⁵³. Навчалася добре, виявляла зацікавлення до Львова і міського життя. Підтримувала і родинні зв'язки. Відомо, що вона часто відвідувала редакцію гумористично-сатиричного журналу «Комар», де працював редактором брат матері Іван Кунцевич. Тут же ж спостерігала за роботою маляра-карикатуриста Яківа Струхманчука.

У школі віддавала перевагу спорту, танцям, літературі, мистецтву. Відвідувала малі вечорниці, які відбувалися у домі «Руської бесіди» (пл. Ринок, 10).

151 Дашкевич Я. Замість передмови. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади та нариси*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 13.

152 Книгиницька О. В. У молодіжному русі Галичини поч ХХ ст. *Гілея: науковий всник* зб. наук. пр. 2018. Вип. 134. С. 39-42.

153 Степанів О. Мої спомини з шкільних літ. *Рідна школа*. Львів, 1933. 1 лип. Ч. 13–14. С. 216–218.

У шкільні роки багато читала, і саме в цей період визріла мрія – присвятити себе вчительській праці¹⁵⁴. З цього приводу О. Степанів писала: «В VIII кл. захоплює мене всеціло книжка. Устроююся зовсім просто: беру одну книжку за другою, по азбуці, почавши від «А». В мої руки попадають книжки добрі і злі, вартісні і безвартні, белетристика і научні твори. Ломбродо з своїми дослідями над злочинцями і генієм стає моїм улюбленим автором. Попадаються мені фізика, астрономія, математика, з деяких мало що розумію, але, завдяки праці над собою, стають перед моїми очима невтомні зусилля людського духа в погоні за правдою, родиться в моїй уяві чоловік науки, відданий всеціло праці і студіям до повного забуття, задивлений у свою мету і гнаний вперед творчою уявою свого «я». Як сердечно бачилося тоді в душі стати таким, як він. Читаю безнастанно: на повозі, на годинах, на проході, ніччю при свічці, в повнім сумерку на заході сонця. Зникає дійсний світ, дійсним стається світ книжки»¹⁵⁵.

У 1910 р. О. Степанів вступає до семінарії Українського педагогічного товариства, де одразу бере участь у виданні журналу «Життя»¹⁵⁶. У гуртку Українського педагогічного товариства займається самоосвітою, поглиблюючи свої знання з історії українського народу, літератури, економіки, соціології і ін.¹⁵⁷ У гуртку вона була єдиною дівчиною у товаристві хлопців. У цей же період займається формуванням власної бібліотеки¹⁵⁸.

154 Степанів О. Мої спомини з шкільних літ. *Рідна школа*. Львів, 1933.

155 Степанів О. Мої спомини з шкільних літ. *Рідна школа*. Львів, 1933. 1 лип. Ч. 13–14. С. 216–218.

156 Я.С.К. Мої спогади про Олену Степанівну з часів учительського семінару (1908–1912 рр.). Приватний архів Я. Дашкевича. Оригінал. Машинопис. Арк. 1–7. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 85–88.

157 А.А. Мої спомини про Олену Степанів. Приватний архів Я. Дашкевича. Оригінал. Машинопис. Арк. 1–5. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 89–91.

158 Кос. А. Героїня України Олена Степанів... С. 5.

Із виникненням у 1912 р. у Львові «Пласту» О. Степанів залучається до роботи у цій організації. Пластуни активно займалися військовим вишколом. У «Пласті» вона знайомиться з майбутніми соратницями по військовій боротьбі Гандзею Дмитерко¹⁵⁹, Савиною Сидорович, Марією Якимович, Іванною Дикою та ін. У цей період у львівському «Пласті» формувалися і майбутні діячі національно-визвольного руху Іван Чмола, Роман Сушко, Ярослав Чиж, Степан Дувал та ін.¹⁶⁰

Одночасно із участю у «Пласті» О. Степанів також відвідувала осередок «Сокола-Батька» (знаходився в будинку українського страхового товариства «Дністер», вул. Руська, 20).

О. Степанів відвідувала також лекції Товариства наукових викладів ім. Петра Могили.

Біографи О. Степанів відзначають, що заняття спортом виробляло у дівчини відвагу, будило почуття свободи¹⁶¹.

Після успішного закінчення семінарії О. Степанів екстерном склала іспити за гімназію, що давало їй можливість вступу до університету. У 1912 р. вона стає студенткою Львівського університету¹⁶², де вивчає історію і географію.

В університеті О. Степанів займалася навіть полоністикою, відвідуючи лекції професора Бігельайзена, який говорив про польських письменників, про ідеї польської державності. «Політичні дискусії, ведені ним після лекцій виробляли в нас чимраз ясніший погляд на польсько-українські відносини в Галичині», – згадувала пізніше О. Степанів¹⁶³.

159 Дмитерко Г. Тайний «Пласт» перед війною. *Нова хата*. Львів, 1936. 15 листоп. Ч. 22. С. 2.

160 Кос. А. Героїня України Олена Степанів... С. 6.

161 Кос. А. Героїня України Олена Степанів... С. 6.

162 Архів Львівського університету. Львівський національний університет імені Івана Франка. Особиста справа «О. Степанів».

163 Степанів О. Напередодні великих подій. Львів: Червона калина, 1930.

В університеті вона вступила до Українського студентського союзу, «Академічної громади», «Просвітнього кружка», «Студентського союзу ім. Драгоманова». Про цей період О. Степанів згадувала: «Я не тратила хвилини часу, кожний день від вчасного ранку до пізньої ночі мав свій поділ годин, якого я точно придержувалася. Працювала я тоді повнотою моїх молодечих сил і не чула втоми. Все для мене було гарне, цікаве, варте життя і пізнання. Прегарний був світ і життя в моїх очах»¹⁶⁴.

У час навчання в семінарії та університеті великий вплив на О. Степанів мали її педагоги: Андрій Алиськевич (1870–1949) – педагог і організатор; Микола Мельник (1875–1954), ботанік, дійсний член НТШ; Степан Томашівський (1875–1931), історик, публіцист, політик; Степан Рудницький (1877–1937), визначний географ. Серед улюблених вчителів також Іван Боберський (1873–1947), організатор сокільсько-січового руху в Галичині та Константина Малицька (1872–1947).

В університеті О. Степанів слухала лекції професора Михайла Грушевського¹⁶⁵.

У період навчання О. Степанів в університеті загострилася міжнародна обстановка на Балканах. Це активізувало політичні позиції молоді, зайнятих у товариствах «Просвіта», «Січ», «Сокіл», «Пласт» та вело її до формування парамілітарних організацій¹⁶⁶.

У 1912 р. на нараді жіноцтва у залі «Сокола-Батька» О. Степанів виступала на секції студенток і говорила про участь жінок у політичному житті, про їхню працю у випадку війни. Жіночий комітет закликав збирати кошти на потреби України: «Надаймо клич «Гріш на потребу України в

164 Цит. за: Кос. А. Героїня України Олена Степанів... С. 7.

165 Пиріг Р. Михайло Грушевський: біографічний нарис / Р. Пиріг, В. Тельвак. Київ: Льбідь, 2017. 576 с.

166 Петрова В. Організація і діяльність українського товариства «Сокіл-Батько» (1894–1914 рр.). *Наукові записки. Львівський історичний музей*. Вип. VI. Ч. 2. С. 21–33.

критичний час»¹⁶⁷. Українське громадянство по-різному ставилося до цих ініціатив¹⁶⁸.

З цього приводу О. Степанів писала: «Коли я нині згадую минуле, не можу забути й того, що саме тоді, як грозила нам війна, з якою в'язали ми надію на визволення нашого народу (і всі зусилля певного гуртка людей були спрямовані на підготовку до воєнної акції), наше громадянство, не виключаючи й академічної молоді (а були це м'ясниці) шаліло танцями. Усіх опанувала дурійка «два кроки вперед, два назад». Кожне товариство вважало своїм обов'язком давати бали. Ще й нині чую на собі обурені гнівні погляди балевиків за те, що ми (Олена і Іван Чмола) у пластунських одностроях з червоним хрестом на рамені зважилися з'явитися на одному з більших балів і просити датки на організацію стрілецтва»¹⁶⁹.

До початку Першої світової війни О. Степанів стала активною учасницею громадського молодіжного життя у Львові¹⁷⁰. Вона поєднувала участь у студентських гуртках з роботою у жіночому комітеті, який у цей період пов'язував феміністичний рух з національними ідеалами та відстоював право участі жінок у політичному житті.

Однак передвоєнна політична ситуація в Галичині творила умови до появи та розвитку парамілітарних структур, які були виключно молодіжними, а на чолі їх стояли досвідчені керівники. О. Степанів розглядала можливість участі в цих формаціях жінок.

2.2. Участь у студентському русі та парамілітарних структурах

Громадська активність О. Степанів розпочалася у 1910–1912 рр. коли вона була ученицею 3 і 4 року навчання у семінарії Українського

167 Кос А. Героїня України Олена Степанів... С. 8–9.

168 Вільде І. Олена Степанів колись і тепер. *Жіноча доля*. Коломия, 1939. 1–15 трав. Ч. 9–10. С. 14–15.

169 Кос А. Героїня України Олена Степанів... С. 9.

170 Курах М. Олена Степанівна (Фрагмент спогадів про події з-перед 50 років). *Шлях перемоги*. Мюнхен, 1963. 8 верес. Ч. 36. С. 4 ; 15 верес. Ч. 37. С. 4, 6.

педагогічного товариства (УПТ) (семінарія знаходилася у будинку 12 на вулиці Мохнацького). Дівчина не лише належним чином відвідувала заняття і намагалася якнайкраще вчитися, але й почала брати участь у заняттях з фізичної культури (руханки), які проводив професор І. Боберський, знаний на той час діяч спортивного руху. Заняття проходили у будинку «Сокола-Батька» на вул. Руській, 20. Згодом О. Степанів писала, що ці заняття були не лише елементом її фізичної підготовки і відпочинком від розумової праці, а одночасно вони стали для неї основою організації її майбутньої громадської праці.

Фізичні вправи під керівництвом І. Боберського вимагали точності і вправності кожного руху; заохочувались публічні фізкультурні виступи. Усе це виховувало у молоді відвагу і впевненість. Міська молодь була націлена на те, що під час літніх канікул вона буде працювати у сільських Соколах і Січах¹⁷¹.

Актуальною в цей період була і гендерна тема. О. Степанів вважала, що прихильниками жіночої рівноправності у краї були географ Степан Рудницький, директор Аліськевич, Василь Пачовський. Разом з тим, це львівське середовище формувало у неї власне бачення жіночих проблем. Львів початку ХХ ст. став центром галицького феміністичного руху. Спочатку він охопив польські середовища¹⁷², а згодом до нього активно приєднувалися українські жінки – передовсім це стосувалося молоді¹⁷³. Водночас це був період інтелектуального росту міських середовищ, що особливо відображали студенти і, передовсім, дівчата.

171 Степанів О. Напередодні великих подій. Власні переживання і думки 1912–1914. Львів: Червона Калина, 1930. С. 5.

172 Briwidowa K. O postępowym i niepostępowym ruchu kobiet w Galicji. Lwów, 1913. 65 s.; Buliński L. O pracy kobiet ze stanowiska ekonomicznego. Lwów, 1874. 37 s.

173 Богачевська М. Українська жінка та міжнародний фемінізм. Сучасність. 1984. Ч. 7–8. С. 148; Її ж. Організації жінок у Східній Україні на зламі ХІХ–ХХ століть. Записки НТШ. Т. ССХХV. Львів, 1993. С. 258–277; Маланчук-Рибак О. Ідеологія і суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях ХІХ – 30-х рр. ХХ ст: Типологія і європейський культурно-історичний контекст: монографія. Чернівці: Книжки–ХХІ, 2006. 500 с.

О. Степанів зазначила: «Ми любили тих, в яких виділи знання, щирий запал, невтомну працю і тих знаходили ми серед наших учителів»¹⁷⁴. Гімназійну українську молодь того часу зацікавлювали і лекції в Товаристві Петра Могили, популярні університетські курси, чи, навіть, польські загальноміські інтелектуальні зібрання та оригінальні автори.

Окрема тема, це участь О. Степанів у таємних шкільних гуртках. До одного з них її привела шкільна товаришка Софія Юзичинська. Дівчат у гуртку було мало, а із семінаристок лише О. Степанів. До організації належала молодь не тільки українських, а й польських середніх шкіл. У шкільну структуру з українців входили: Петро Чорній, Юліан Чайківський, ... Джигала, ... Дувала, Іван Лизанівський, Михайло Біляч та ін. Засідання відбувалися у будинку студентської громади на вул. Зибликевича, а згодом на вул. Оссолінських, 10. У рамках цієї шкільної організації проводилися також щорічні крайові з'їзди, на які прибували представники від усієї Галичини¹⁷⁵.

О. Степанів стверджує, що організація була добре структурованою, кожне розпорядження чи наказ, який приймався у Львові був обов'язковим до виконання в усіх місцевостях, де були таємні гуртки. Як приклад вона наводить проголошення загального одноденного страйку з приводу смерті П. Чорнія, до якого залучилися усі українські школи Галичини¹⁷⁶.

У передвоєнний час 1912–1914 рр. український шкільний рух очолювали І. Лизанівський, М. Біляч, Корнило Заклинський, ... Кандяк, ... Данилович¹⁷⁷.

Учасники учнівського гуртка видавали журнал «Життя» (видавався у 1912, 1913; два випуски вийшло у 1914 році)¹⁷⁸. Головна мета таємної

174 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 6.

175 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 7.

176 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 7.

177 Студента Данилович називали «Будда», за його вміння промовляти. Згодом брав участь в УСС у боях в Карпатах. Помер у Відні в початковий період війни.

178 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 7.

організації полягала у створенні умов для проведення самоосвіти. Визначалися напрями пов'язані з українською історією, літературою, соціологією і економікою. Товариство мало власну бібліотеку, де було представлено російський революційний рух і його героїв, жінок французької революції, провідних теоретиків соціалістичної думки, анархістів, а також твори Михайла Драгоманова, який мав значний вплив на передову галицьку суспільність¹⁷⁹.

Український рух старшокласників та студентів вищої школи на початку ХХ ст. був тісно пов'язаний з європейськими молодіжними традиціями. Виявом цього стало творення «Пласту» (про «Пласт» у Львові почали говорити 1911 року, а від 1912 р. він почав функціонувати)¹⁸⁰. Спочатку у Львові діяли гуртки Івана Чмоли, Олександра Тисовського, Петра Франка, а згодом вони об'єдналися.

О. Степанів долучилася до участі у новоствореному «Пласті». Це була хлоп'ячо-дівоча змішана структура, а її діяльність носила таємний характер. Із хлопців в організацію входили: Іван Чмола, Роман Сушко, Ярослав Чиж, Степан Дувало, ... Яцків, Осип Квас, Осип Голінатий та ін.. Із дівчат, які практично усі були семінаристами Українського Педагогічного Товариства – Савина Сидорович, Гандзя Дмитерко¹⁸¹, Марія Якимович, ... Дика, Олена Степанів та ін¹⁸².

Пластова організація проводила й військову підготовку: вчилися стріляти з бровнінга, теоретично вивчали рушниці системи манліхера, перекладали військові видання з польської на українську мову. Товариство проводило пластові прогулянки до Брюхович, на Чортові Скали між Лисиничами і Винниками. В околицях Винник і Чортових Скал проводили т. зв. «нічні вправи». Одним із завдань «Пласту» стало поширення літератури

179 Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДА України у м. Львові), Ф. 359, Оп. 1, Спр. 10, Арк. 2–17.

180 Короткий нарис історії Пласту. Нью-Йорк, 1990. С. 9–15.

181 Степанів О. Гандзя Дмитерко. *Нова хата*. Львів, 1932. Ч. 11. С. 1.

182 Степанів О. Напередодні великих подій.... С. 8.

про партизанський рух, військові подвиги. Іван Чмола розповідав про відомі в історії військові операції та їх проведення. Діяльність «Пласту» передувала створенню парамілітарних організацій у краї. У цьому контексті українці орієнтувалися на польські національні сили, які в той час вже активно творили власні парамілітарні структури.

О. Степанів згадує про прибуття до Львова лідера польського національного руху, майбутнього маршала Польщі Юзефа Пілсудського. Зокрема вона зазначає: «Правдоподібно в падолисті 1911, або весною 1912 року попала я до Пов. Січи при вул. Коперника, 16, на виклад нинішнього маршала Польщі, Пілсудського. Він говорив про конечну потребу військової підготовки, бо незнання військового діла було причиною невдачі російської революції з 1905 року, коли то в руки робітників попали військові кріси, скоростріли, а, навіть, як в Москві, гармати, а вони не вміли орудувати ними і програли. Бесідник виглядав скромно. Одягнений в сірий мундурок, запнятий високо під шию, мняв в руках мацеюрку і говорив рівним притишеним голосом, але чути було в його словах певну силу. Виклад був перейнятий одною думкою – потребою приготування до збройного виступу проти Москви. Мала саля Січи була повна, а слова референта робили враження на слухачів»¹⁸³.

Інформацію про цей виступ Ю. Пілсудського, зрештою, і про дискусію, яку нав'язала по його закінченню О. Степанів, знаходимо у згадках Михайла Кураха. Йдеться про те, що Ю. Пілсудський «...робив враження звичайного робітника: одяга на ньому скромна, сам він скромний, несміливий. Говорив тихо, не дуже переконливо. І ніхто тоді не міг подумати, що пройде пару років, і ця нічим непримітна людина виб'ється на провідне місце, стане начальником Польської держави, набере нахабності...»¹⁸⁴. Виступ

183 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 9.

184 Кігічак А. Олена Степанівна (Степанівна, Пілсудський, д-р Кирило Трильовський). У цій статті, опублікованій у «Вільному слові» (Торонто) автор Андрій Кігічак зазначає: «Шлях перемоги» з дня 8 вересня 1963 р., в числі 37 (Мюнхен), де подає в статті Михайла

Ю. Пілсудського був спрямований на обґрунтування підготовки польської нації з можливим вибухом війни проти царської Росії. Він підкреслив, що «...тільки систематична військова підготовка дозволить полякам у годину боротьби ставити чоло тій чи іншій державі. В міжнародних калькуляціях і комбінаціях не рахуються з Польщею. Військовий рух впроваджує поновно польську проблему на європейську шахівницю. Тільки меч важить щось на терезах історії. Народ, який заплющує очі на цю правду, раз назавжди перекреслює своє майбутнє. Тому й український народ, щоб могли визволитися з ворожого ярма, мусить включитися в спільний фронт боротьби з польським народом, мусить іти одним фронтом проти нашого спільного ворога – Москви»¹⁸⁵. Загальний тон виступу Ю. Пілсудського був спрямований проти Москви. Однак серед українських слухачів доповіді актуальним було інше питання польсько-українських взаємин. А. Кігічак зазначає, що справа урегулювання цих взаємин була для нас так само важлива та пекуча. «...Дотична ініціатива повинна б вийти від поляків, бо й вони впродовж віків були тими, які добре далися нам взнаки. Щоб направити цю кривду, поляки повинні перші виступити з ініціативою, а тим часом вони мовчать. Також і Пілсудський у своїй доповіді обійшов мовчанкою цю проблему, що її само життя ставить на порядок дня і настирливо вимагає її

Кураха не то цікаві, а прямо ревелюційні зі студентського життя Степанівної речі, якими варто поділитися з тими читачами, яким той часопис не попав у руки. Належить замітити, що автор, бл. п. Курах, як тодішній також студент, згодом маркантніша постать серед старшин київських січових стрільців, відтак публіцист та поет – людина серйозна, якій належить у доподіне вірити. Впрочім, автор не припускав, що ще перед появою статті нагло помре, а редакція знову здержувалася з поміщенням статті за життя і автора, і героїки тому, що Степанівна проживала ще тоді по повероті зі заслання у Львові, щоб її поради, які читають всю скитальчу (а зокрема, національну) пресу, не докучали» – Кігічак А. Олена Степанівна (Степанівна, Пілсудський, д-р Кирило Трильвський). Вільне слово. Торонто, 1963. 2 листоп. Ч. 44. С. 4 ; 9 листоп. Ч. 45. С. 4. ; *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади та нариси*. Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 105–107.

185 Кігічак А. Олена Степанівна (Степанівна, Пілсудський, д-р Кирило Трильвський). Вільне слово. Торонто, 1963. 2 листоп. Ч. 44. С. 4 ; 9 листоп. Ч. 45. С. 4. ; *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади та нариси*. Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 105–107.

розв'язати»¹⁸⁶. У дискусії першою взяла участь Олена Степанів, яка підкреслила, що у доповіді Ю. Пілсудського було багато цікавого і не викликає заперечень його позиція щодо Москви. «Але, – як зазначила дискусантка, – українці мають також свої порахунки з поляками, які не приховують своїх планів на «знищенє Русі» та ці плани послідовно здійснюють. Тому виникає питання: як же нам іти разом, коли наші шляхи різні? Ми хочемо, щоб польський народ був вільний і створив власну державу на своїх етнографічних землях, щоб користувався повною свободою і всіма благами життя. Але ми знаємо, що всі кола польського населення прагнуть до відбудови великої Польської держави, в склад якої мали б увійти також українські землі по Дніпро. Хто сам в неволі і рветься до волі, а водночас думає про те, якби-то поневолити інших, той у жодному випадку цієї волі не заслуговує. Якщо доповідач бажає розгрому Москви і волі польському та українському народам, то це своє становище він повинен був ясно сформулювати у своїй сьогоднішній доповіді та у своїх виступах взагалі. І не лише сформулювати, а й послідовно реалізувати»¹⁸⁷.

Відомо, що своїм виступом О. Степанів задала тон дискусії, а Ю. Пілсудський почав заявляти про власну приналежність до польських соціалістів, які засуджують політику Романа Дмовського та інших польських реакціонерів¹⁸⁸. Але присутні, і в їх числі Олена Степанів розуміли, що він викручувався, заявляючи про позицію польських соціалістів у національному питанні: розгром царської Росії, повна свобода всім народам, щоб самі

186 Кігічак А. Олена Степанівна (Степанівна, Пілсудський, д-р Кирило Трильвський). Вільне слово. Торонто, 1963. 2 листоп. Ч. 44. С. 4 ; 9 листоп. Ч. 45. С. 4. ; *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади та нариси*. Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 105–107.

187 Кігічак А. Олена Степанівна (Степанівна, Пілсудський, д-р Кирило Трильвський). Вільне слово. Торонто, 1963. 2 листопада. Ч. 44. С. 4 ; 9 листопада. Ч. 45. С. 4. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади та нариси*. Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 105–107.

188 Кігічак А. Олена Степанівна (Степанівна, Пілсудський, д-р Кирило Трильвський). Вільне слово. Торонто, 1963. 2 листопада. Ч. 44. С. 4 ; 9 листопада. Ч. 45. С. 4. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади та нариси*. Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 105–107.

порядкували собою і творили власні національні держави на своїх етнографічних землях¹⁸⁹.

Приїзд до Львова Ю. Пілсудського супроводжувався творенням у місті та його околицях численних напіввійськових польських структур¹⁹⁰. Зокрема, підпорядковані Ю. Пілсудському сили Польської соціалістичної партії (ППС) організували «Związek Strzelecki» («Стрілецьке об'єднання»), яке готувало т. зв. «Strzelców» («Стрільців»), польське об'єднання, до якого належали Р. Дмовський, С. Грабський, М. Гломбінський сформувало «Drużyny strzeleckie» («Стрілецькі дружини»), які на початку Першої світової війни створили свій окремий «Східний легіон» (на початковому етапі війни ця польська військова структура була розформована австрійським урядом за нібито її русофільську орієнтацію)¹⁹¹.

Восени 1912 року О. Степанів стала студенткою Львівського університету. Відповідно її громадська активність була пов'язана з I секцією (студенток) Українського Студентського Союзу, Академічною Громадою, гуртком «Просвіти», II Секцією Студентського Союзу ім. Драгоманова, яку називали секцією безпартійних поступовців¹⁹². Студентське життя захопило О. Степанів: вона відвідує університетські заняття, готується до здачі гімназійної матури, захоплюється музикою. Працювала з молодечим запалом не втрачаючи жодної хвилини.

У цей період галицька молодь спостерігала за європейськими подіями: йшлося про італо-турецьку війну, яка відбувалася від 29 вересня 1911 р. до 18 жовтня 1912 р., в якій Італія захопила області Османської імперії

189 Кігічак А. Олена Степанівна (Степанівна, Пілсудський, д-р Кирило Трильовський). Вільне слово. Торонто, 1963. 2 листоп. Ч. 44. С. 4 ; 9 листоп. Ч. 45. С. 4. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади та нариси*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 105–107.

190 Piłsudska A. Wspomnienia. Warszawa, 1989. 128 с.

191 Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX–XX ст. 2-е видання, доповнене. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. 226 с.

192 Степанів О. Напередодні важливих подій... С. 10.

Триполітанію і Киренаїку (території сучасної Лівії). Перемогу Італії було закріплено договором, підписаним у Лозанні¹⁹³. 9 жовтня 1912 року розпочалася нова війна на Балканському півострові: четверний союз балканських держав – Болгарія, Сербія, Греція і Чорногорія вступили у протистояння з Туреччиною. На початку воєнних дій Туреччина розгромила чорногорське військо під Скутарі, але серби перемогли 23 жовтня під Куманово, а болгари 24 жовтня під Кірк Кіліссе та 2 листопада під Лілі Бургас. Ці перемоги союзників змусили Туреччину повернутися на укріплену лінію Чатальджі недалеко від Константинополя¹⁹⁴.

Як згадує про цей передвоєнний час О. Степанів, проблеми балканської ситуації досить детально були представлені у львівській пресі та у популярному виданні того часу: Carl Kitter von Sax. *Geschichte des Machtverfalls der Türkei, Ergänzen.* – Wien, 1913 (Карл Ріттер фон Сакс. *Історія поразок Туреччини. Доповнена версія.* – Відень, 1913)¹⁹⁵.

1912 року Європа і світ були прикуті до Балкан. Війна, яка розпочалася в цьому регіоні могла перетворитися у світову. Події, які розгорталися на Балканах, мобілізували європейських дипломатів і військові штаби, які нарощували свої сили, готували мобілізаційні та агресивні плани¹⁹⁶.

Політичні дискусії у львівському полікультурному середовищі впливали із дій військових. Австро-Угорщина оголосила мобілізацію чотирьох корпусів – 3, 7, 15 і 16, а також провела часткову мобілізацію 12, 13 і 14 корпусів, які повинні були бути готові до виступу, у випадку втягнення Австрії у балканську війну. Для зміцнення своїх кордонів на сході, проти Росії, Австрія провела часткову мобілізацію трьох галицьких корпусів: 1-го – в Кракові, 10-го – в Перемишлі, та 11-го – у Львові. Львівська преса

193 Інтернет-ресурс : <https://parafia.org.ua/person/stepaniv-olena/>

194 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 10–11.

195 Carl Kitter von Sax. *Geschichte des Machtverfalls der Türkei, Ergänzen.* Wien, 1913.

196 Курах М. Олена Степанівна (Фрагмент спогадів про події з-перед 50 років). *Шлях перемоги.* Мюнхен, 1963. 8 верес. Ч. 36. С. 4 ; 15 верес. Ч. 37. С. 4, 6.

інформувала про мобілізаційні процеси у сусідніх державах – Росії та Італії¹⁹⁷.

Проблема війни активізувала діяльність молоді, яка розуміла, що у майбутніх воєнних змаганнях їй доведеться відігравати важливу роль. Зокрема, у випадку війни між Росією і Австро-Угорщиною поставала українська тема – об'єднання усього масиву етнічних земель, які знаходилися в обидвох імперіях. Діалектика дій була такою, що національні політичні сили, окрім заяв про підтримку Австро-Угорщини в майбутньому конфлікті з Росією, розглядали організацію національних збройних сил і під українським національним прапором, декларуючи виступ за руйнування московської царської тюрми народів і творення, таким чином, передумов до утворення української державності. Тому не дивно, що національно свідома молодь у Львові, особливо із студентських середовищ, захоплювалися воєнними кличами і готувалася у різні способи до воєнних дій¹⁹⁸.

Особливо актуальною стала справа організації українських збройних сил: вона дискутувалася у молодіжних середовищах на перервах між шкільними заняттями, переносилися до студентських домівок, обмірковувалась у товариських розмовах та на студентських зібраннях¹⁹⁹.

О. Степанів згадує про дискусії з приводу політичного становища, які велися у студентському середовищі. 20 жовтня 1912 року на вечорі «Під нинішню хвилю» організованому II Секцією студентського союзу дискутували між собою два напрями: одна частина студентів вважала, що в ході балканських подій створюється можливість збройного конфлікту Австрії та Росії, в ході якого українська молодь змогла б стояти окремою мілітарною

197 Курах М. Олена Степанівна (Фрагмент спогадів про події з-перед 50 років). *Шлях перемоги*. Мюнхен, 1963. 8 вересня. Ч. 36. С. 4 ; 15 вересня. Ч. 37. С. 4, 6.

198 Кігічак А. Олена Степанівна (Степанівна, Пілсудський, д-р Кирило Трильовський). Вільне слово. Торонто, 1963. 2 листоп. Ч. 44. С. 4 ; 9 листоп. Ч. 45. С. 4. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади та нариси*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 105–107.

199 Курах М. Олена Степанівна (Фрагмент спогадів про події з-перед 50 років). *Шлях перемоги*. Мюнхен, 1963. 8 верес. Ч. 36. С. 4 ; 15 вересня. Ч. 37. С. 4, 6.

одиницею і розпочати боротьбу за самостійну українську державу; друга група, представники якої були вже старшими студентами, вважали, що про українську справу як українську державність можна лише гарно поговорити в кав'ярні за чашкою кави²⁰⁰.

О. Степанів вважала, що від цього часу студентство поділилося на дві громади: одна, присвячувала свої сили творенню мілітарних організацій, працювала по селах у «Просвіті» «Січах», «Соколах», політично самоусвідомлювалася; друга вважала, що студент має вчитися і творити культурні цінності, які в перспективі стануть основою власної держави²⁰¹. Ще однією актуальною проблемою для студентського середовища стало створення окремого українського університету у Львові²⁰². У цьому напрямі обидві групи діяли спільно.

На загальних зборах студентського союзу 15 грудня 1912 року була ухвалена резолюція: «Може сповниться незадовго мрія нації. В городі Льва стане українська святиня науки. Нашим сердечним бажанням прискіпити цю хвилю, а обов'язком витворювати культурні цінності: той шлях найпевніше заведе нас до «Вольної України»²⁰³.

Дискусія відносно національних перспектив, підняти на зборах, перекинулася на сторінки преси²⁰⁴. Проблему ставлення до майбутньої війни почали обговорювати у студентському середовищі Львова та у віденському студентському об'єднанні «Січ»²⁰⁵.

Однак відношення щодо початку військового конфлікту у суспільності Галичини було різним. Зокрема, у червні 1913 р. на зібранні львівської «Січі» один з керівників структури Кирило Трильовський твердив, що Австрія в

200 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 11

201 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 11.

202 Качмар В. За український університет у Львові (ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець XIX – початок XX ст.). Львів: ЛДУ, 1999. 118 с.

203 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 12.

204 Громадський Голос. 1913. Ч. 2,7,9.

205 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 12

майбутню війну не вмішається, балканська криза скоро закінчиться і війни з Росією довго ще не буде²⁰⁶. Іншу позицію мала О. Степанів, яка заявила, що про майбутнє австрійсько-російське протистояння може свідчити недавній приїзд до Галичини шефа генерального штабу барона фон Гетцендорфа. Далі О. Степанів говорила про необхідність військової підготовки, подібної до тої, яку здійснюють поляки, для творення власних збройних національних сил. У відповідь К. Трильовський заявив, що поїздки по Галичині шефа генерального штабу барона фон Гетцендорфа не слід надавати великого значення: «...можливо, що це є інспекційна поїздка, але може також бути лише звичайна прогулянка, на яку такий пан може собі дозволити...»²⁰⁷. Натомість О. Степанів іронічно зауважила: «О, я вже знаю, чому Гетцендорф приїхав! Він приїхав до Львова, а відтак до Станиславова напевно тому, що хотів побачити красу й велич цих наших міст. А коли він вибрався аж до Бучача, то, мабуть, тому, щоб у Нагірянці, де багато є добрих шевців, замовити собі добрі чоботи, що то їх він не може дістати у Відні...»²⁰⁸. Репліка О. Степанів викликала у присутніх сміх, а К. Трильовський не очікував на таку іронічну позицію молодої дівчини. Інцидент вичерпав своїм виступом кошовий «Січі» Роман Дашкевич. Майбутні події показали, що Олена Степанів мала рацію.

Щодо оцінки мілітарного руху у краї сформувалися дві групи. До першої активної групи належали студенти Василь Сеμεць, ... Генник, Омелян Кучерішка, Іван Жила, Іван Чмола, Богдан Гнатевич, Василь Дзіковський, Роман Дашкевич, брати Степан та Ярослав Індишевські, ... Дутчак та ін. Їм

206 Кігічак А. Олена Степанівна (Степанівна, Пілсудський, д-р Кирило Трильовський). Вільне слово. Торонто, 1963. 2 листоп. Ч. 44. С. 4 ; 9 листоп. Ч. 45. С. 4. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади та нариси*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 105–107.

207 Кігічак А. Олена Степанівна (Степанівна, Пілсудський, д-р Кирило Трильовський). Вільне слово. Торонто, 1963. 2 листоп. Ч. 44. С. 4 ; 9 листоп. Ч. 45. С. 4.

208 Кігічак А. Олена Степанівна (Степанівна, Пілсудський, д-р Кирило Трильовський). Вільне слово. Торонто, 1963. 2 листоп. Ч. 44. С. 4 ; 9 листоп. Ч. 45. С. 4. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади та нариси*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 105–107.

симпатизував войовничо налаштований Юліан Охримович. Більшою мірою цю групу склали члени та симпатики II Секції студентського союзу.

Окрему, вичікувальну позицію, на думку Олени Степанів, у справі мілітарних студентських організацій займали студенти національно-демократичного напрямку, які гуртувалися у IV секції студентського союзу. Вони не були членами стрілецьких товариств. Можливо, згадує О. Степанів, вони не належали навіть до стрілецького куреня «Сокола-Батька», загальні збори якого відбулися 27 грудня 1913 року²⁰⁹. Ця група молодих галицьких політиків цікавилася більше суспільними реаліями в краї, вона працювала у повітових читальнях, партійних структурах та ін. До цієї групи належали: Володимир Пежанський, Іван Бабій, Євген Коновалець, Юрій Полянський, Дем'ян Попович, Юліан Чайківський, Іван Савицький, Степан Біляк²¹⁰.

О. Степанів зазначає, що такі два табори можна побачити і серед студенток: один - це ті, які цікавилися громадським життям, працювали в загально-студентських і освітньо-культурних організаціях Львова у мирному чи войовничому дусі, інші – поза своєю особою, не займалися ніякими загальними справами²¹¹.

У Львові 1913–1914 рр. майбутня австрійсько-російська війна здавалася неминучою. Відчувалося, що мобілізаційні процеси йшли як в одній, так і в другій державі²¹².

У листопаді 1913 р. в Києві почалися антиавстрійські демонстрації під консульством, редакцією «Ради», українською книгарнею. У відповідь, львівське студентство провело 15 листопада 1913 року подібні антиросійські виступи: під будинком російського консульства, редакцією «Прикарпатской Руси», будинком товариства ім. М. Качковського, москвофільською бурсою. на вул. Курковій (в бік української демонстрації на цій вулиці стріляв юнак

209 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 12.

210 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 12.

211 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 13.

212 Седляр О., Якимович Б. Гімнастичні товариства. Парамілітарні організації. *Історія Львова*: у 3 т. Львів: Центр Європи, 2007. Т. 2. С. 483–491.

Балтро, який пізніше став свідомим українцем, а у 1918 році старшиною-артилеристом, командиром батареї 1-го гарматного полку I бригади УСС; загинув у протистоянні з більшовицькими частинами)²¹³.

Політичне напруження активізувало у Львові роботу Академічної Громади, керівництво якої (головою був В. Котецький, письменник, загинув в роки Першої світової війни) організувало численні лекції для студентства. Робота була націлена на те, щоби ознайомити студентів з біжучими політичними подіями, можливістю розв'язання української справи в ході світової війни і конфлікту між Російською та Австро-Угорською імперіями. Студенти мали залучатись до мілітарної роботи. Окрему групу склали студентки²¹⁴.

7 грудня 1913 року було заслухано реферат Василя Пачовського «Українська справа під теперішню хвилю», яким було розпочато загальногалицьку політичну дискусію. Реферат стосувався не лише студентства, а й усього галицького громадянства. Відбитки тексту реферату були поширені Просвітнім гуртком при 3-ій секції Українського студентського союзу і роздані до філій у повітові міста. Члени студентського союзу повинні були представити його у сільських читальнях. Реферат В. Пачовського став також основою для міжпартійної дискусії: як мають діяти національні сили у випадку світової війни. У рефераті також йшлося і про інші важливі українські справи: відкриття українського університету у Львові, зміна виборчої ординації до сейму, висунення питання української державності в ході світової війни. Особливо великі пропагандистські акції були проведені у Львівському повіті²¹⁵.

213 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 13.

214 Процеси участі жінок у політичному русі представлені у дослідженнях М. Дядюк. Див.: Дядюк М. Політизація українського жіночого руху в Галичині: 1921–1939 рр.: автореф. дис... канд. іст. Наук: спеціальність 07.00.01. Львів. 20 с.

215 Степанів О. Напередодні великих подій... С.14–15.

13 грудня 1913 року професор С. Томашівський виголосив реферат «Україна і Балкани», а 15 грудня на загальних зборах студентського союзу винесено рішення про необхідність військової підготовки молоді²¹⁶.

У цей передвоєнний період виступили Л. Цегельський «Проблеми української нації», соціал-демократ із Росії, який проживав у Дрогобичі Фелікс Кон «Революційна Росія по 1905-1906-х рр.»²¹⁷, професор С. Рудницький «До основ» (звернув увагу на негативні чинники російської культури)²¹⁸.

7 грудня 1913 року відбулася центральна подія передвоєнного часу в житті галицьких українців – «з'їзд послів і нотаблів без різниці партій з цілої австрійської України» (Олена Степанів зазначала, що на цей захід було допущено лише 3 чи 4 жінки. Один з організаторів форуму В. Бажанський так це аргументував: «Нарада мусить заховати поважний, серйозний і діловий настрій і тому не можуть мати доступу жінки»)²¹⁹.

З'їзд послів і нотаблів прийняв резолюцію: «Нинішні довірочні збори найвизначніших діячів усіх українських партій Галичини по основній дискусії заявили згідно, що з огляду на добро і будучність українського народу по обох боках кордону на случай оружного конфлікту між Австрією і Росією ціла українська суспільність однозгідно і рішучо стане по стороні Австрії, а проти Російської імперії, як найбільшого ворога України²²⁰.

Рішення прийняті на з'їзді і передані керівникам усіх українських партій на місця стали основою для спільної політичної акції українських сил.

216 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 14–15.

217 Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX–XX ст. 2-е вид., допов. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. С. 152–160.

218 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 14–15.

219 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 15.

220 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 15.

Впродовж 1912–1913 рр. львівська молодь виробила засади розвитку мілітарного будівництва. Цей період, на думку О. Степанів, став також часом кристалізації військової думки у середовищі жіноцтва.

14 грудня 1912 року в приміщенні «Сокола-Батька» відбулася жіноча нарада, якій передувала велика організаційна робота, здійснена Оленою Охримович-Залізник і Оленою Степанів під керівництвом Констянтини Малицької. На нараду були запрошені представниці жіночих організацій і жіночої громади, жіночого гуртка Українського педагогічного товариства і секції студенток. На нараді були присутні Констянтина Малицька, Марія Білецька, Олена Охримович-Залізник, Стефа Пашкевич, Олена Степанів та інші. Протокол наради не вівся з огляду на її таємний характер. Після закінчення зібрання вирішено було провести довірочну нараду львівського жіноцтва²²¹.

Роботою довірочної наради керувала Олена Січинська (мати Мирослава Січинського), відкривала Марія Білецька, а з рефератом «Політичне положення під теперішньою хвилю» виступала Констянтина Малицька. Від секції студенток реферат виголосила Олена Степанів, яка говорила про необхідність участі жінок у політичному житті, про роботу у випадку війни, про допущення жінок до Національної Ради, яка б могла утворитися з початком війни²²². Обидва реферати, дещо змінені і доповнені, були опубліковані окремою брошурою «Жінка в давній Україні» за редакцією К. Малицької.

Нарада прийняла наступну резолюцію:

«1. Довірочні збори українського жіноцтва, зібраного у Львові 14.12.1912, оцінюючи вагу теперішньої політичної ситуації у краї, взивають загальне жіноцтво зорганізуватися в громаду, що обійме своєю діяльністю всі

221 Див.: Степанів О. Напередодні великих подій... С. 16–17.

222 ЦДДА України у м. Львові, Ф. 359, Оп. 1, Спр. 11, Арк. 10–17.

області, на яких жіноча праця у воєнний час може принести найкращі плоди, та підмагати морально і матеріально діяльність мужеських організацій.

2. Довірочні збори взивають загальне жіноцтво в краю, щоб скрізь, куди тільки сягають його впливи, ширило політичну свідомість в душі резолюцій, ухвалених з'їздом українських нотаблів з 7.12., себто щоби звертало симпатії загальному масу на случай оружного конфлікту з Росією в сторону Австрії, як довго її інтереси згідні з інтересами українського народу, з його національним достоїнством.

3. Довірочні збори ухвалюють звернутися через своїх делегаток до представників наших політичних партій, щоби в проектованій міжпартійній Національній раді узгледнили також участь жіноцтва»²²³.

Нарада націлювала філії Жіночої Громади і жіночі гуртки Українського Педагогічного Товариства на залучення до активної праці жіноцтва у провінції, через читання рефератів, проведення освітньої роботи, ведення самаритянських курсів.

Було створено також відповідний комітет, який мав підготувати план роботи та слідкувати за його виконанням.

До виконавчого комітету обрали: М. Білецьку, К. Малицьку, О. Вергановську, О. Гаморак, О. Залізник, О. Лучаківську, О. Охримович, Е. Ясеницьку і О. Степанів.

Першою справою комітету стало видання брошури «Жінка в давній Україні» та поширення її у філії Жіночої Громади і гуртка Українського Педагогічного Товариства²²⁴.

Назагал, окрім феміністичних програм, характерних для польського та українського суспільного руху початку ХХ ст., більше уваги громадські лідери почали звертати на роль жінки в час війни. Зокрема, в українській щоденній газеті «Діло» з'явилися статті про участь жіноцтва у балканських

223 Цит. за: Степанів О. Напередодні великих подій... С. 17–18.

224 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 18–19.

війнах: «Болгарська жінка і війна» (23 грудня 1912 р.); «Чорногорські і албанські жінки» (26 грудня 1912 р.).

26 грудня 1912 року у Львові відбулися підсумкові збори гуртка ім. Ганни Барвінок, які обрали головою об'єднання К. Малицьку. Наступного дня у пресі була опублікована відозва гуртка, який став називатися вже «Жіночим організаційним комітетом».

У відозві новоутвореної структури зазначалося²²⁵: «Гроза війни, що недавно ще таким страшним маревом повисла над нашим краєм, на часок немов відсунулася від нас – чи надовго? Сего питання не беремося рішати, та яку-небудь відповідь принесе нам будучність, ми мусимо бути готові на кожду і найстрашнішу евентуальність. Послідні дні тривоги і непевності навчили нас, як мало ми всі приготовані до рокової хвилі, як слабими, несвідомими, нерішучими застала би вона широкі маси нашого народу.

І тому, хоч на політичному небосклоні європейські дипломати вивісили білу хоругву миру²²⁶, *ми стоїмо дальше під знаком бойового кличу*. Нарід такий, як наш, що бореться на всіх полях о право життя та розвитку, мусить все бути на чатах, бо не знає ні дня, ні години, коли столітній ворог змірється завдати йому послідній удар. Але сей послідній змаг може вийти нам на користь. Не кожда хмара сипле град, не кожда блискавка вбиває – є хмари, що плодоносний дощ спускають на ялові поля, є блискавки, що розсвічують темряву і прочищують атмосферу. Ми ждемо такої рокової блискавки, що вкаже нам наш власний шлях, до власної поведе цілі.

Довірочні збори українського жіноцтва з дня 14 грудня с.р. обговорили, яка робота принесла б нашим жінкам на евентуальність оружного конфлікту Австрії з Росією і признали конечною потребою, навіть коли б до війни не

225 Діло. 1913. 18 груд. Ч. 36

220 У цей період на балканському півострові було оголошено перемир'я. У Лондоні від 16 грудня 1912 р. велися переговори балканських союзників із Туреччиною. 29 січня 1913 р. переговори були перервані у зв'язку з вибухом революції молодотурків у Туреччині.

прийшло, використати хвилю запалу для сконцентрування своїх сил на стрігу тої хвилі, що рішатиме про долю українського народу.

Виконавчий комітет, сповняючи ухвали довірочних зборів потворив окремі секції (санітарна, агітаційна, скарбова і інші в міру потреби), що мають якраз підготувати українське жіноцтво і широкий загал до евентуальностей найближчої будучини. Зі всіма запитами в правах поодиноких секцій з оголошенням охочих до роботи належить звертатися до комітету, який буде постійно урядувати два рази в тиждень (вівторок і суботу) від 5–6 год. веч. в льокалі «Жіночої Громади» вул. Чарнецького, 26 партер.

Рівночасно звертаємося до найширшого загалу з прошенем, щоби подавало нам імена і адреси всіх українок, замешканих у Львові, для згуртування їх при нашій організації. А жіноцтво взиваємо, щоби на кожен наш поклик до якої-небудь акції ставало якнайчисленніше і своєю живою участю в організованій роботі дало доказ зрозуміння духа часу і потреб українського народу»²²⁷.

Однак, як згадує Олена Степанів, відозва не знайшла підтримки серед жіноцтва Галичини. Ініціативна група чергувала на вул. Чарнецького, 26 надаремно. Ніхто не слухав вказівок і не висловлював бажання роботи. Скоро чергування комітету припинилося. Мало того, 1 січня 1913 року комітет видав оголошення, у якому йшлося про організацію жіноцтва в провінції. Але й цей заклик не викликав багато звернень. На думку О. Степанів, така праця виявилися для жіночого загалу Галичини новою і чужою²²⁸.

Певна активність українських жінок Львова була пов'язана з санітарними курсами, які відбувалися 30 грудня 1912 р. – 21 січня 1913 р. у дівочій школі Українського Педагогічного Товариства (вул. Мохнацького,

227 Цит. за: Степанів О. Напередодні великих подій... С. 20–21.

228 Див.: Степанів О. Напередодні великих подій... С. 21–23.

12/II). Однак, на думку О. Степанів, і тут кількість українських жінок-курсисток не була значною, якщо порівняти з кількістю учасниць польок самаритянських курсів загальної львівської лікарні, що були організовані австрійським Червоним Хрестом. (О. Степанів закінчила ці самаритянські курси)²²⁹. На українських санітарних курсах викладали медики: Барвінський, Білозір, Ваврик, Гаврилюк, Гайдучок, Кардасевичі, Залужний, Музика і Стефанович. Слухачі вивчали воєнну хірургію, допомогу в екстремальних випадках, лікування хвороб. Лекції супроводжувалися навчальною практикою²³⁰.

У кінці 1912 – на початку 1913 року львівська молодь почала сходитися на військові вправи. Вони відбувалися у вечірній час на площі «Сокола-Батька». Українці, які проходили військовий вишкіл, належали до різних соціальних категорій: були це передовсім студенти, члени «Сокола-Батька», члени Повітової Січі, учні старших класів шкіл і гімназій, ремісники. Їхня кількість коливалася від 150 до 200 осіб. Інструкторами були особи, які мали військовий досвід. Команди подавалися українською мовою (відповідно до січового та сокільського статутів), а часто й німецькою мовою. Навчання продовжувалося до весни 1913 року²³¹.

Населення Львова було у постійному напруженні у зв'язку з балканською війною. У кінці січня 1913 р. переговори союзників із турками у Лондоні було зірвано. 4 лютого 1913 р. болгари, а невдовзі й інші балканські держави розпочали воєнні дії проти турків.

У Галичині знову з'явилося відчуття майбутньої австрійсько-російської війни. Російської інтервенції найбільше очікували серби. У Львові заговорили про публікації у белградській пресі, в якій сербський міністр судівництва Гельовіг опублікував відкритого листа Росії. У листі зазначалося: «Ми, серби, боїмося, що Росія і тим разом уступить та, що

229 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 22.

230 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 22.

231 ЦДІА України у м. Львові, Ф. 359, Оп. 1, Спр. 11, Арк. 10–17.

повториться те саме, що ми бачили в часі анексії. Очі всіх сербів звернені на Росію. Росія мусить рішитися і сказати отверте слово. Коли вона нині неприготована, то коли ж буде приготована? Не була приготована в часі російсько-японської війни, не була приготована в часі анексії²³², а тепер ми чули, що російський міністр оголосив повну воєнну готовність Росії...»²³³.

Про ситуацію у Львові 1913 року О. Степанів писала так: «Воєнна горячка росла. З неї піднялася нова, ожвавлена бойова акція, як серед молоді, так і жіноцтва.

У лютому появилися «Відгуки» (вийшли ч. 1 і 2 в лютому, 3–4 у березні 1913 р.), орган войовничо налаштованої молоді. Його ціль – ширення самостійницької ідеї, гуртування молоді в ім'я її реалізації, вироблення способів її досягнення. «Відгуки» охопили ту частину студентства, яка мріяла про створення власної держави шляхом збройної боротьби. Цю частину молоді – називали «відгуківцями» або «люшнівцями»: «з люшнею на москаля», бо в руках не було «крісів». Відповідно іншу групу молоді склали прихильники «культурних цінностей», які очолювали Головну раду студентського союзу²³⁴. У публікаціях в «Ділі» вони стверджували, що часопис «Відгуки» не є органом студентського товариства, не відомих осіб²³⁵, а лише групи.

Орган українського студентства «Шляхи», який почав виходити 1 березня 1913 р., також розміщував негативні статті проти «Відгуків». Не підтримані студентським загалом «Відгуки», згодом, перестали виходити²³⁶.

У 1913 році ще у зв'язку із загостренням балканського питання, почала працювати місія князя Гегенлоге, яка мала на меті примирити Австрію і Росію. Але примирення можливе було лише в тому випадку, коли одна з держав відійде з Балкан і балканської політики. Загострювали балканську

232 Йшлося про анексію Боснії і Герцоговини.

233 Цит. за: Степанів О. Напередодні великих подій... С. 23.

234 Діло. 1913. 18 лют. Ч. 36

235 Громадський голос. 1913. 2 берез.

236 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 23–24.

проблему і державницькі амбіції місцевих держав: актуальною була проблема великої Сербії, великої Албанії, самостійної Чорногорії; актуалізувався болгарсько-румунський конфлікт. Балканські події відсували мир у Європі.

В Австро-Угорщині державний Червоний Хрест у лютому 1913 року оголосив про прийняття на службу лікарів, аптекарів, медичних сестер. Перевірялася робота лікарень і госпіталів, постало питання про залучення приватних помешкань для лікарських установ у випадку війни.

Український жіночий комітет у зв'язку з воєнним напруженням оголосив другу відозву²³⁷, спрямовану на збір коштів на «Потреби України». У відозві зазначалося: «стоїмо все ще мов на вулкані, про який не знаємо як сказати, чи він вже погас, чи леда день вибухне опять і огнем засипле наші оселі, знищить плоди довголітніх трудів. І готуємося на прийняття катастрофи і до відпору тих ворогів нашого національного існування, та до сего відпору треба відповідальних засобів. *Зорганізоване оборонців, заосмотрене їх усім потрібним, устроєне санітарних орудників, забезпечене родин однущених батьками й синами, що підуть у бій – усе те вимагає чимало гроша, вимагає соток і тисяч, якщо акція в самім розгарі не має спинитися і не має замість здобутків принести гірке розчарування, якщо найближча хвиля часу, яка других винесе на повне життєве море, не має погребти нас в глибинах непам'яти*²³⁸.

Переняте вагою хвилі – українське жіноцтво дає почин до заснування фонду для оборони прав України серед можливих воєнних конфліктів, які мали би розгорітися на нашій землі, якщо ті конфлікти заскочать нас уже в найближчих місяцях, то тим пекучішою стає потреба такого фонду; якщо і тим разом міжнародні конференції полагождать їх мирно, тим краще для нас,

237 Діло. 1913. 18 лют. Ч. 36.

238 Книгиницька О. В. «Жіночий організаційний комітет» у Галичині напередодні Першої світової війни. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Спецвипуск на пошану проф. О. М. Сухого. 2017. Вип. 54. С. 215-220.

бо матимемо спромогу в часі мира скріпити наш національний скарб, щоб як прийде час тривоги – ми стрінули його приготовані і морально, і матеріально.

Видаємо клич: гріш на потреби оборони України в критичний час!

В кім столітня неволя не зломила ще духа, «в кім кров жива кипить, в кім надія ще бій, кого бій ще манить» – нехай зложить і свою лепту на жертвеннику народнім. Нині наші мрії, змагання, бажання повинні стопитися на однім огнищі, яке ясним сяйвом має нам вказати шлях до визволення.

Жертви просимо посилати на книжечку «Краєвого союзу кредитового» ч.13.000 («Потреби України») з зазначенням на відрізу переказу, кого дотична особа взиває. Виказ жертводавців будемо оголошувати в часописах. Для заощадження коштів посилки порадним було би посилати більше жертв і зголошень одним переказом.

Крім датків на візванє приймається більші і менші жертви одноразово»²³⁹.

Збір коштів на «Потреби України» здійснювався з 27 лютого 1913 р. до 23 серпня 1914 р. О. Степанів, таким чином, оцінила цю акцію: зібрано 9 465 австрійських крон і передано їх Боевой Управі в час проголошення війни – «бачимо – не багато зложили на таку ціль за 1 1/2 року галицька громада! А може, вина була в нас, що не вмiли належно розагітувати справи?».

Паралельно з існуючим фондом для збору коштів Жіночий український комітет у Львові створив новий фонд «Невгасаючий фонд України» (утворено 20 березня 1913 р. замість попереднього фонду «Потреби України»).

У відозві новоутвореного фонду зазначалося: «Українці! Місяць саме минає, як комітет жіночої організації оголосив у часописах відозву в справі збирання жертв на потреби України на ту хвилю непевну, грізну, яку створила ось ще зовсім недавно європейська політика. І на сей поклик

239 Цит. за: Степанів О. Напередодні великих подій... С. 25–26.

жіноцтва відгукнулося наше суспільство дуже живо і щиро, зрозуміло воно, що нас, українців, заскочити можуть політичні несподіванки цілковито неприготованими, тобто бодай у послідній хвилі треба нам хоч як-небудь до них скріпити оборонні сили.

Та безпосередня гроза війни, а з нею і усе те важливе, що зморою непевности давило нас усіх протягом місяців – проминуло поки що, не торкнувшись своїм крилом кривавим нашої країни. Здавалось би сему лихові кінець і ми знова можемо покластися безжурно на тихих хвилях супокою та закинути і збиранє фондів і самаритянські курси, і стрілецькі дружини, і вгасити той жар военний, що вже почав горіти у молодих грудях і в країну снів переслати ті палкі мрії про кращі дні впереді, про вольний, самостійний народ.

Але часи тривоги, які ми переживали недавно, навчили нас, як слабі ще наші сили до здійснення тих наших мрій національних, а як могучі і свідомо зорганізовані ті елементи, що в давній хвилі могли би загрозити і то дуже поважно національному нашому існуванню. І той досвід і примір найближчих наших сусідів, які невпинно стоять на сторожі своїх прав, у кожную хвилю готові кинути клич за землю нашу, повинні і нас вирвати з останків нашої байдужности і смирного вижидання подій.

Війна може бути або не бути, але потреби України є і будуть і мусять бути в міру, як рости буде розмах національних наших змагань. Але для скріплення тих наших змагань, не тільки в сій хвилі, а і будучности треба наготовити фонди заздалегідь.

Фонд на «Потреби України» повинен стати невгасаючим фондом, в який щодня, щогодини повинні класти жертви з усіх закутин України від усіх українців без різниці стану, пола, пересвідчень релігійних, суспільних чи політичних. Хвилева тишина по маревах війни най нас не обманює – тим краще для нас, чим довшою і тривкішою вона буде, бо тепер не в тривозі, а в радости серця збиратимемо гріш на здійснення наших плянів. Тож нехай же

кожда одиниця української народности визискає отсю хвилю, нехай скрізь на просторі, де тільки лунає українське слово, не буде ні одної людини, яка не післала б жертви на фонд України за себе і може ще й за десятки таких других, що потопають в п'ятьмах невідомости.

Нехай тридцятимільйонний український народ повитає найближчу заповідь нової війни мільйонним національним фондом. Мрії? Може поки що мрії. Але хто ніколи не пробував ломати кайданів, той рабом у кайданах і зогніє.

Гроші зложені в краєвім союзі кредитовім у Львові на кн.ч. 13.000. Ні сотик не буде з них втрачений, на ніякі, хоч як пекучі потреби хвилі – вони виключно призначені на критичний час, коли український народ опиниться востаннє перед фатальним питанням: бути, чи не бути?

Підписаний комітет, який дав почин до засновання фонду і вважає його всеукраїнським, загальним, національним майном, взиває всіх слати дальші жертви на ч. 13.000 на «Невгасаючий Фонд України»²⁴⁰.

У 1912 році почалося створення Українського стрілецького товариства у Львові. Ініціаторами цієї акції стали національні діячі, політики і навіть студенти. Перше засідання міжпартійного комітету, який повинен був організаційно оформити стрілецьку структуру відбулося 16 грудня 1912 року²⁴¹. У комітет увійшли: д-р Л. Цегельський, д-р С. Томашівський, К. Малицька, І. Боберський, студент Іван Чмола, Микола Балицький, Степан Гайдучок, Степан Індишевський, Роман Дашкевич та ін. Було підготовлено статут «Українське Стрілецьке Товариство» і подано на затвердження австрійській адміністрації. Однак він був відхилений у лютому 1913 року, а згодом і у травні 1913 року. Аналогічна ситуація була і з стрілецькими статутами другого комітету, який склали радикали і соціал-демократи. Їх статут називався «Товариство Українських Стрільців». Обидві організації

240 Див.: Степанів О. Напередодні великих подій... С. 29–31.

241 Інформація про цю подію опублікована у третьому числі «Відгуків».

мали діяти на території Австрії і бути основою для створення інших стрілецьких структур²⁴².

Натомість польські парамілітарні структури у Львові вже приступали до військової підготовки. Польські «Strzelcy» і «Strzeleckie drużyny» із зброєю марширували вулицями Львова (зброю отримали від австрійського війська), здійснювали у Львові вправи. Львівські українці лише спостерігали за їхніми діями. Активізувати дії українців у творенні парамілітарних структур намагалася «Просвіта». Зокрема, студент Гребняк організував для цього гурток студентського союзу. А 23 лютого 1913 року під Львовом відбулися польові вправи «Сокола-Батька», а згодом і маневри в околицях села Давидів. Після проведення маневрів українці демонстративно промарширували вулицями Львова, а підтекстом їх появи у місті став перегляд вистави «Торгівля жемчугами», представленої семінаристами Українського Педагогічного Товариства і проведеної у приміщенні «Сокола-Батька».

О. Степанів непокоїло те, що мала частина української молоді Львова була заангажована у мобілізаційну підготовку. Національні молодіжні організації, – стверджує вона, – займалися натомість підготовкою балів, різного роду відпочинкових акцій. Лише окремі молодіжні активісти збирали кошти на організацію стрілецтва, вели відповідну агітаційну роботу у молодіжних середовищах.

Не дивлячись на передвоєнний час, галицькі політики продовжували займатися важливими для національної справи питаннями – відкриття українського університету у Львові, зміни виборчої ординації до крайового сейму та ін. Галицьке жіноцтво, спільно польське та українське, відправляло делегації до маршала Крайового сейму з вимогою надання жінкам виборчих прав у виборах до цієї структури. 10 квітня 1913 р. у намісництві

242 Див.: Степанів О. Напередодні великих подій... С. 27.

виголошували жіночі вимоги Вергановська і Дулемб'янка, 20 квітня 1913 р. – Білецька і Гозерова²⁴³.

31 березня – 5 квітня 1913 р. жіноча громада у Львові провела в будинку «Просвіти» самаритянські курси. До роботи на курсах були залучені лікарі: Озаркевич, Вахнянин, Гасюк, Вольф. Кількість учасників курсів була невеликою. Напевно тому щоденна газета «Діло» докоряла жіноцтву міста його байдужістю, а жіночий комітет не проводив інших акцій²⁴⁴.

Отже, до початку Першої світової війни діяльність О. Степанів, як і частини інших активних жінок, зосереджувалася в роботі у сокільських структурах, жінки виявляли зацікавлення і стали учасниками семінарних курсів (самаритянських курсів), які проходили головно у Львові. О. Степанів та інші члени Жіночого комітету розпочали збір коштів на фонд України, з тим, щоби створити фінансові можливості для розгортання українського національного мілітарного руху. Процеси, які були пов'язані з розгортанням жіночої активності у громадському русі Галичини не задовільняли О. Степанів передовсім через низьку участь жіноцтва в політичних, мілітарних і санітарних структурах.

Висновки до розділу 2.

Суспільно-політичні процеси у Галичині початку ХХ ст., поширення національно-визвольних ідей, родинне священицьке середовище визначало світогляд О. Степанів. Подальший етап формування О. Степанів як особистості проходив у Львові і був пов'язаний з навчанням у Першій дівочій школі ім. Шевченка, семінарії Українського педагогічного товариства, філософському факультеті Львівського університету. Дівчина бере активну участь у гуртковій роботі; особливе місце у становленні О. Степанів займає її участь у львівському «Пласті», де формувалися майбутні

243 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 28.

244 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 30–31.

діячі національно-визвольного руху. В період навчання у семінарії та університеті вона поєднувала інтелектуальні зацікавлення з роботою в «Академічній громаді», «Просвітньому кружку», «Студентському союзи ім. Драгоманова». У час навчання в університеті О. Степанів розпочала роботу у Жіночому комітеті, який діяв при підтримці «Сокіл-Батька» і ставив завдання розвитку феміністичного руху у Галичині. Головні завдання цього руху вона бачила в участі жінок у політичному русі, жіночій праці у випадку війни. Особливого значення О. Степанів надавала пластовій організації, яка проводила початкову військову підготовку. Участь у цій структурі дозволила О. Степанів перейти до сокільських формацій і прийняти активну участь у формуванні парамілітарних організацій.

Передвоєнний період у житті О. Степанів також пов'язаний з формуванням фінансового забезпечення українських мілітарних об'єднань і роботою у фонді «Невгасаючий фонд України»; залученням до роботи самаритянських курсів як форми медичного забезпечення січового руху.

РОЗДІЛ 3. УЧАСТЬ О. СТЕПАНІВ У ВІЙСЬКОВИХ ФОРМАЦІЯХ

3.1. Формування українського стрілецтва напередодні війни

Утворення парамілітарних українських структур у Галичині було закономірним підсумком розвитку національно-визвольних процесів у краї²⁴⁵.

Дослідник Богдан Гнатевич початки формування УСС пов'язує із крайовим Сокільсько-січовим з'їздом у Львові 28 червня 1914 року, де були представлені січові та сокільські стрільці, кінний відділ «Січових Стрільців І», озброєні сотні та чоти академічного товариства, львівських «Січових Стрільців ІІ», січовиків із Борислава, Яворова та інших міст і містечок. Це був перший прилюдний виступ нової стрілецької організації²⁴⁶. Ідеологічно рух був спрямований проти агресії Росії, небезпека нападу якої відчувалася у Галичині. Галицькі «москвофіли» на початку ХХ ст. виразно декларували свою прив'язаність до Росії, що творило образ, ніби певна частина українців була «п'ятою колоною» в Австро-Угорській імперії. Цей проросійський чинник вдало використовували польські сили, компрометуючи українців перед Віденським урядом²⁴⁷. Свою діяльність у Галичині розгорнули і відкриті російські агенти. Зокрема, певним плацдармом для творення російського духу у Львові мало стати і російське консульство, яке 1902 року перенесли із Бродів. Консул О. Пустошкін мав працювати над «ліквідацією

245 Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1846–1914. На підставі споминів. Львів, 1926. С. 185–189.

246 Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). 4-те вид., змін. і допов. Львів: Світ, 1992. С. 293.

247 Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті). Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 497 с.

різного роду антиросійських перешкод», які за російською версією існували в Галичині, і мали б посилитись з часом²⁴⁸.

Ідея військової підготовки молоді зародилася у середовищі галицької молоді на початку ХХ ст. у гімназійних та університетських пластових і освітніх гуртках. З наближенням балканської війни та загостренням відносин між Російською та Австро-Угорською імперіями цей процес посилювався.

У грудні 1912 року у Львові відбулася нарада («з'їзд нотаблів») українських політичних партій Галичини (дослідник О. М. Сухий зазначає, що окремі історики писали про таємний характер цієї наради. На його думку, це зібрання не було таємним, оскільки на ньому були присутні близько 200 осіб, а рішення приймалися в ході активної дискусії²⁴⁹, де обговорювалася політична ситуація на Балканах, загострення відносин між Росією і Австро-Угорщиною, майбутня доля Галичини у випадку війни²⁵⁰.

На цій нараді галицьких політичних партій проголошувалося: «...З огляду на добро і будучність українського народу по обох боках кордону, на случай оружного конфлікту між Австрією і Росією, ціла українська суспільність однозгідно і рішучо стане на стороні Австрії, а проти Російської імперії як найбільшого ворога України»²⁵¹. Український політикум у Галичині консолідувався, а парамілітарні структури приступили до нового етапу самоорганізації²⁵².

248 Gordienko W. Lwów w stosunkach międzynarodowych końca XIX wieku. Lwów : miasto – społeczeństwo – kultura. Polsko-ukraińska konferencja naukowa. Streszczenia referatów. Kraków. 18–21 listopada 1992. S. 9 (S. 8–10).

249 Сухий О. М. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії ХІХ – початку ХХ ст. 2-е видання, доповнене. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. С. 88.

250 Історичні постаті Галичини ХІХ – ХХ ст. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1991. С. 141.

251 Історичні постаті Галичини ХІХ – ХХ ст. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1991. С. 141.

252 Книгиницька О. В. Участь О. Степанів у завершальному етапі формування українського стрілецтва (1913-1914 рр.) *Гілея: науковий вісник* : зб. наук. пр. 2018. Вип. 136. С. 34-39.

Мілітарний національний рух у Галичині пов'язаний з особою Кирила Трильовського, який будучи головою Українського Січового Союзу домігся затвердження стрілецького статуту «Січові Стрільці» у Галицькому намісництві у Львові. Винесений на затвердження статут вирізнявся від попередніх тим, що був статутом одного місцевого товариства, а не загальнодержавного («централею», як говорили в Галичині). Фактично це був переклад польського статуту «Strzelec»²⁵³.

Загальні збори січових стрільців 18 березня 1913 р. обрали головою товариства д-ра В. Старосольського²⁵⁴. У березні 1913 р. утворилися регіональні стрілецькі товариства в громадах: Косів, Яблонів, Заліщики, Шешори²⁵⁵.

Головою Січового Союзу впродовж періоду творення організації залишався В. Старосольський, а його заступником замість Дмитра Катамая став Іван Чмола. У квітні 1913 р. було оголошено про прийом нових членів²⁵⁶.

У квітні 1913 р. Олена Степанів звернулася до керівництва січових стрільців, щоби її прийняли у члени організації. Як вона сама згадує, отримала відповідь такого змісту: «...що коли я собі цього так дуже бажаю, то мене особисто приймати можуть засадничо, однак жінок не приймають, бо уважають, що тов. «Січові Стрільці» мають бути вишколом старшин»²⁵⁷.

У цей період і надалі продовжувалися дискусії відносно мілітарного виховання молоді. Зокрема, 3 квітня 1913 р. Українським Студентським Союзом була скликана нарада, де думки розділилися. Одна частина вважала найважливішим завдання молоді заснування стрілецьких товариств і розвинення акції у цьому напрямі, інші вказували на упадок політичного і

253 ЦДДА України у м. Львові, Ф. 359, Оп. 1, Спр. 3, Арк. 65.

254 Громадський Голос. 1913. 20 берез. Ч. 12.

255 Громадський Голос. 1913. 27 берез.

256 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 38.

257 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 39.

культурного життя серед галицьких українців і вважали ведення мілітарно-революційної діяльності серед народу передчасним і навіть шкідливим.

У травні 1913 р. після того, як австрійські власті вдруге відкинули статут «Українського Стрілецького Товариства», до січових стрільців вступили члени академічного стрілецького гуртка (на умовах незалежності від Січового Союзу; повноправними членами структури стали лише в квітні 1914 року).

Головна дискусія щодо політичної ситуації в Галичині і завдань української молоді розгорнулася на з'їзді Українського Студентського Союзу, який відбувався з нагоди ювілею Івана Франка 2–4 липня 1913 р. На з'їзді виступив Дмитро Донцов із доповіддю «Українська молодь і теперішнє становище нації»²⁵⁸. Д. Донцов відстоював мілітарне виховання молоді, акцентуючи на російській загрозі. О. Степанів пригадує, що пропозицію Д. Донцова щодо мілітарного виховання підтримали І. Чмола, ... Троян. Вони пропонували посилити участь студентської молоді у «Січах» і «Соколах». Натомість професор С. Дністрянський вважав мілітарні товариства шкідливими для українців; Василь Дідушок, в майбутньому сотник УСС, зазначив, що важливішою є нова виборча ординація до сейму, ніж мілітарні товариства. О. Степанів писала, що коли дійшло до голосування, то за усі резолюції Д. Донцова проголосували одноголосно, а натомість, там де йшлося про мілітарне виховання – 12 голосами проти²⁵⁹.

О. Степанів із жалем згадує, що в час, коли українці вели дискусії відносно мілітарних структур, поляки, вже в липні 1913 р., провели у Львові пластово-стрілецький здвиг «Сокола», який був структурою нового типу: озброєні, проводили таборування, вміло здійснювали польові справи. Українці досягли цього лише через рік – в середині 1914 року. Влітку 1913 року, до проведення літніх канікул українці провели нечисельні збори в

258 Реферат був опублікований окремою брошурою під назвою «Суспільно-політичне положення нації і наші завдання» (1913).

259 Див.: Степанів О. Напередодні великих подій... С. 33.

Карпатах – на Чорногорі. З жінок в них брали участь Савина Сидорович і ... Древік з Перемишля²⁶⁰.

З початком 1914 р. у «Січовому Союзі» йшла жвава організація і вишкільна робота. Уже 1913 року утворилося декілька товариств на провінції, а наступного року, не зважаючи на різні перепони від адміністрації, їх кількість зросла. До війни «Січовий Союз» нараховував 96 структур. У Львові цією роботою керував Р. Дашкевич, в Бориславі – Ф. Левицький, у Сокалі – О. Демчук. Окрему стрілецьку структуру було створено у Яворові. Жіночі стрілецькі об'єднання у Львові організувала О. Степанів²⁶¹.

В період формування січових стрільців йшла громадська дискусія, якою повинна бути ця організація: переважала думка, що товариство має стати вишколом для старшин.

Оскільки у Львові вже існувало товариство «Січові Стрільці», то Січовий Союз Повітової Січі стали називати «Січові Стрільці II». Організацією січових стрільців на території Галичини займалася Стрільська Секція Січового Союзу²⁶². До початку Першої світової війни вона охоплювала 96 вказаних стрілецьких товариств. «Січові Стрільці I» і «Січові Стрільці II» розташовувалися у Львові, і було вирішено, що перші будуть займатися підготовкою старшин, а відповідно, другі – вишколом рядового складу.

О. Степанів стверджує, що «Січові Стрільці II» вважали себе революційним військом, в якому повинно знайти місце для жінок²⁶³.

На перших загальних зборах «Січових Стрільці II» 25 січня 1914 р. головою було вибрано кошового Повітової Січі Романа Дашкевича, на той

260 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 33–34.

261 Крип'якевич І. Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / упор. Б. Якимович. 4-е вид., змін. і допов.. Львів: Світ, 1992. С. 295.

262 ЦДІА України у м. Львові, Ф. 359, Оп. 1, Спр. 11, Арк. 10–17.

263 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 35.

час студента-правника Львівського університету. До керівного складу товариства увійшли: І. Чайківський – осавул, Е. Банах – писар; О. Степанів – обозний, Микола Никорак – скарбник²⁶⁴.

Жінки склали окремий підрозділ. Із 300 січовиків їх було 33. В цю групу входили студентки, семінаристки, ремісники. До неї увійшли: Меланія Балицька, Марія Бачинська (Донцова), Дарія Білинська, Катря Пацулівна (К. П. Лотоцька), Павлина Михайлишин, Марія Петруняк, Марія Гіжовська-Крілик, Софія Худяк-Липкова, Марія Терлецька, Анна Лендзюк-Цар, Наталія Рихвацька, Емілія Кушнір, Анна Кушнір-Плетінкова, Марія Фединяк-Коник, Янка Коник, Марія Чмир-Косак, Софія Чмир-Левицька, Софія Навроцька-Трач, три сестри Орисіківни, Стефанія Пашкевич, Савина Сидорович, Ольга Левицька (Басараб), Гандзя Дмитерко, Іванна Мурська, Анна Лотоцька, Ісидора Ванівна (Волощак) та ін. Комендантом чети була Олена Степанів, а інструктором для навчання військової справи... Устиянович (адміністратор банку «Дністер»)²⁶⁵.

Діяльність «Січових Стрільців II» регламентували документ «Обов'язки члена «Січові Стрільці II», в якому зазначалося:

1. Кожний член має старатись о добру славу товариства.
2. Приєднувати членів.
3. Шанувати майно товариства.
4. Замітки, що для напрямку і способу ведення роботи може кожний член висувати в книгу бажань. Старшина має взяти їх під увагу.
5. Кожний(а) в однострою, або з стрілецькою відзнакою виступає яко член товариства.
6. Не вільно однострою (частин однострою), або стрілецької відзнаки носити там, де можна наразити добру славу товариства.

264 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 35.

265 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 35–36.

7. Легітимацію і стрілецьку відзнаку належить носити з собою. Легітимацію на жадане старшини треба показати.

8. В разі виступлення, або видалення з членів товариства треба легітимацію і відзнаку звернути старшині.

9. Обов'язком члена є ставитись на кожний поклик старшини і виконувати його поручення.

10. Кожду неприсутність превиджену треба зголосити, непридвиджену оправдати.

11. Хто часово не може виконувати обов'язки члена, має зголоситись по відпустку до старшини.

12. Довша неприсутність притягає приналежність до засібного відділу.

13. Члени на відпустці і засібного відділу мусять явитись на поклик старшини в разі загального ополчення.

14. Кождоразову зміну мешкання належить зголосити старшині.

15. Вкладки, рати за однострої, оплати за набої, зброю і ін. належить самому вплачувати до каси.

16. Члени на відпустці і з засібного відділу платять вкладки як діяльні члени.

17. Всі члени, без огляду на степень старшинства мають себе взаємно поздоровляти.

18. Непорозуміння між членами полагоджує мировий суд, вибраний Загальними Зборами.

Приняте легітамізації і стрілецької відзнаки зобов'язує члена до виконання тих приписів. (Відпис з оригіналу)²⁶⁶.

Присягу січовики прийняли біля залізничної станції Підзамче-Личаків. Усі були одягнуті у військові однострої із стрілецькими відзнаками. Було організовано навчання: виконували військові вправи, вчилися доглядати за пораненими; слухали лекції з військової історії.

266 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 35–36.

Військова підготовка «Січові Стрільці II» була пов'язана з «військовими вправами піхотинця», стрільби з рушниці мавзера; жіноча чета займалася перев'язками і доглядом за пораненими. Увечері відбувалися теоретичні військові заняття, а також лекції з історії українських визвольних змагань, світових революційних рухів і економічних вчень. Військові заняття також відбувалися переважно у вечірній час. Невдовзі усі стрільці склали присягу і їм було вручено відзнаки і посвідчення. Перші стрільці склали присягу на Кайзервальді, біля залізничної колії Підзамче-Личаків²⁶⁷.

«Січові Стрільці II» й бориславський відділ першими здобули велику кількість озброєнь: це були рушниці системи Верндля, Манліхера і Кропачека²⁶⁸.

У квітні 1914 р. почали відбуватися великі польові навчання з нагоди завершення січово-стрілецького курсу й свята на честь Івана Богуна. Навчання були організовані Повітовою Січчю на Кайзервальді. У квітні 1914 р. «Січові Стрільці II» вперше виступали уже зі зброєю. Загальна кількість січовиків складала близько 300 осіб. Із них одна третина – це «Січові Стрільці II», Повітова Січ – 90 членів, Січові Стрільці – 28, Січ Романів – 26, Січ Милошовичів – 12, Селиська – 18, Сороки – 24, Сухоріччя – 6, Глуховичі – 8, Дмитровичі – 8, Звенигород – 2, Попеляни – 3²⁶⁹.

Разом з тим, жіночий підрозділ, на думку О. Степанів, не брав активної участі у львівській презентації українських січовиків. Однак жінки були представлені: у січово-сокільському здвизі жінки були одягнені у зелені однострої – фланелева спортивна сорочка, вовняна спідничка і шитий зелений капелюх. Проте у польових вправах на площі вони не брали участі – ані як стрільці, ані як санітарний відділ. О. Степанів стверджує, що у цей час не було чіткого розуміння роботи жінки в час війни. Чи вона має бути фронтовиком різних видів зброї – піхотинцем, кіннотником, гарматником,

267 Див.: Степанів О. Напередодні великих подій... С. 35–36.

268 Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська... С. 295.

269 Див.: Степанів О. Напередодні великих подій... С. 37.

телефоністом, розвідником, сапером, санітаром, чи сестрою-жалібницею; чи може, вона має зайняти місце в тилу і бути на складах, інтендатурі, шпиталі; чи має зайняти у зв'язку з війною місце в цивільній адміністрації чи на фабриці і заводі; а може, бути скрізь відповідно до здібностей і бажань²⁷⁰.

20 червня 1914 р. сокільські й січові товариства, легальний вже тоді «Пласт» та січові стрільці вшанували у Львові соту річницю з дня народження Тараса Шевченка великою маніфестацією. У поході приймало участь близько 15 тис. молоді, відбувалися січово-сокільські та січові вправи на площі «Сокола-Батька». Перед Національним музеєм урочистий похід зустрічав митрополит Андрей Шептицький. У поході взяла участь і жіноча чета стрільців з Оленою Степанів. Не обійшлося без дрібних сутичок з поляками, які спостерігали демонстрацію українців як глядачі²⁷¹.

28 липня 1914 р. Австро-Угорська держава оголосила війну Сербії. У Львові активізувалися військові та парамілітарні структури. 30 липня у місті оголошено про з'єднання двох січових структур – «Січових Стрільців І» і «Січових Стрільців ІІ»²⁷². Створено було спільний комітет, у який увійшли В. Старосольський, М. Гаврилик, І. Чмола, О. Степанів. Від 1 серпня вони мали проводити загальну мобілізацію.

О. Степанів згадує, що звістку про війну і про злиття товариств отримала перебуваючи у батьків на селі. Вона зазначає: «Рівночасно покликано до війська і мого брата Ананія²⁷³. Я сказала родичам, що їду до Львова. Це був завеликий удар. Син і донька одного дня кидали дім, йшли на

270 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 38–39.

271 Рибак М. Із зустрічей з Оленою Степанів. Приватний архів Я. Дашкевича. Оригінал. Машинопис. Арк. 1–2. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 110–111.

272 В газеті «Діло» (липень 1914. – Ч. 166) повідомлено про творення єдиної структури: «Всіх охочих вступити до Стрільців просимо зголошуватися кожного дня, Коперніка, 5. Кошові».

273 Ананій перебував у військовій частині в Золочеві. Згодом, у 1919 р. – сотник УГА, комендант м. Щирець. Ананій Степанів загинув.

непевну судьбу і лишали їх самих серед воєнного хаосу. Я була мов камінь на заказ батька, на просьбу і сльози матері, бо йшла сповнити свій обов'язок.

Мати відвезла нас до Золочева. Брат відійшов до австр. 80 п.п., а я впхалася з трудом до переповненого військом потягу і приїхала у Львів...»²⁷⁴.

О. Степанів включається в роботу Повітової Січі у Львові і веде «поборову комісію Січових Стрільців» (комісія реєструвала січовиків – авт.)²⁷⁵. Загалом січовий комітет організував першу сотню УСС, яка під керівництвом сотника І. Чмоли відійшли до села Гаї. Розташування новосформованого бойового підрозділу у Гаях було зумовлено тим, що це село відзначали як найбільш організоване у Львівському повіті²⁷⁶.

З початком серпня 1914 р. до сотні І. Чмоли була приділена Гандзя Дмитерко, яка працювала на кухні в Гаях, а також відбувала польові навчання²⁷⁷. Ярослав Індишевський займався постачанням сотні, ставши в майбутньому інтендантом УСС. Митрополит Андрей Шептицький забезпечив інтендантську службу транспортом²⁷⁸.

Члени жіночої чети у Львові займалися порядком у таборній комісії, на залізничному вокзалі забирали добровольців і супроводжували їх до команди. Були організовані січові кухні в Академічному Домі, чоловічій бурсі Українського Педагогічного Товариства при вул. Ходорковського, дяківській бурсі при вул. Петра Скарги. До жіночої чети входили: Марія Донцова, Іванна Мурська, Ольга Левицька-Басараб, Меланія Балицька²⁷⁹.

У кінці серпня 1914 р. наплив добровольців у січове товариство зменшився і О. Степанів почала думати, як перейти у бойовий підрозділ. Одягнувши чоловічий бойовий однострій пішла фотографуватися. Фотограф

274 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 40.

275 Угрин-Безгрішний М. Нарис історії Українських Січових Стрільців. Рогатин; Львів; Київ, 1923. Ч. 1. С. 33–35, 81.

276 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 40.

277 Дмитерко Г. Тайний «Пласт» перед війною. *Нова хата*. Львів, 1936. 15 листоп. Ч. 22. С. 2.

278 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 40–41.

279 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 41.

побачив, що це жінка у військовій формі і доніс поліції. На другий день до О. Степанів прийшли два жандарми-угорці і почали вимагати посвідчення, якого у неї ще не було. Далі був арешт. На подвір'ї поліції натовп кричав «Kobieta-szpieg». Після звернення В. Старосольського до комісара поліції Смупки, О. Степанів відпустили²⁸⁰. Пізніше вона згадувала, що якщо би цього не сталося, то на неї чекав би Талергоф – табір для полонених українців.

Запланована на 28 серпня 1914 р. нарада щодо участі жінок у військових формаціях фактично була зірвана: йшлося про те, що у бойовий підрозділ Олена Степанів відходила сама, а питання про інших жінок у війську не було вирішено²⁸¹.

Сотник І. Чмола у Гаях прийняв на свою відповідальність Олену Степанів у бойовий підрозділ²⁸². Згодом січовики увійшли у Львів і були розквартировані у бурсі Українського Педагогічного Товариства. Курінний Василь Дідушок щодня здійснював огляд підрозділу²⁸³.

30 серпня 1914 р. сотня І. Чмоли на головному вокзалі вантажилася у вагони щоби від'їхати до Стрия. Однак комендант легіону М. Галущинський заборонив О. Степанів перебувати у війську²⁸⁴. Про цей випадок Михайло Галущинський написав у книзі «З Українськими Січовими Стрільцями», яка була видана у Львові в 1934 році²⁸⁵.

О. Степанів подала протест до Бойової Управи. Кирило Трильовський підтримав її звернення перебувати у січових стрільцях і рішенням Бойової Управи Олена Степанів разом із стрільцями під командою

280 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 42–43.

281 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 44.

282 Назарук О. Характеристики старшини УСС. Олена Степанів, хорунжий УСС. УДІА України у Львові, ф. 359 (О. Назарук), оп. 1, спр. 74, арк. 1–3; ф. 406 (Редакція газети «Нова зоря»), оп. 1, спр. 51, арк. 199–204, 208–209.

283 Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців. Тернопіль, 2002. С. 53–55.

284 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 44.

285 Галущинський М. З Українськими Січовими Стрільцями (спомини з 1914–1915 рр.). Львів, 1934. С. 70–71.

В. Старосольського виїхали до місця перебування легіону. 2 вересня 1914 р. ешелон із стрільцями залишив Львів, виїхавши в напрямі Самбора²⁸⁶.

3 вересня 1914 р. російські війська увійшли до Львова.

Так закінчився підготовчий період творення УСС і О. Степанів добилася включення її до бойової формації. Наступний період її діяльності був пов'язаний з бойовими операціями на австрійсько-російському фронті.

3.2. О. Степанів у бойовій формації УСС на фронті

На початковому етапі війни три головні українські партії Галичини – Українська національно-демократична партія, Русько-Українська радикальна партія, Українська соціал-демократична партія, на основі попереднього порозуміння з 1912 р. створили єдиний провід – Головну Українську Раду, яка мала представляти національні інтереси та організовувати українську суспільність до державотворчої дії. Користуючись своїми повноваженнями новоутворена структура розпочала процес формування на основі парамілітарних організацій «Соколів» і «Січей», що об'єдналися в Український січовий союз – українських збройних сил – легіону Українських січових стрільців. Для керівництва національною військовою формацією було утворено Бойову Управу УСС. Головна Українська Рада спільно з Бойовою Управою УСС звернулися з маніфестом до народу із закликом: «До зброї!»²⁸⁷.

286 Степанів О. Напередодні великих подій... С. 44–45.

287 Заброварний С. Зламні моменти у розвитку українського національного руху в Галичині (1868–1918). Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 18. «Просвіта» – оберіг незалежності та соборності України / відп. ред. Я. Ісаєвич, упор. Ф. Стеблій, В. Пашук; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2010. С. 26 (С. 21–27).

Головну Українську Раду очолив Кость Левицький²⁸⁸. Новоутворений орган розпочав збір українських добровольців, які мали стати основою творення національного війська, яке мало діяти як окрема структура у складі австрійської армії. На початку справу творення легіону Українських січових стрільців взяв на себе багаторічний січовий діяч Кирило Трильовський.

6 серпня 1914 р. Головна Українська Рада та Бойова Управа виступили з маніфестом до українського народу, в якому закликали національно свідоме громадянство до створення українського легіону. Однак українська суспільність Галичини виявилась невідповідною до творення власного війська, а парамілітарні структури, утворені в довоєнний час, не могли стати широкою організацією, яка б відповідала вимогам воєнного часу, – бракувало підготовлених військових кадрів та й, зрештою, коштів.

Австрійський уряд, який дав дозвіл на створення українського національного армійського підрозділу – січових стрільців, чинив спротив на місцях, особливо це здійснювали поляки в регіональних адміністративних структурах. Січові відділи створювалися завдяки ентузіазму передової частини українського населення Галичини, яке збирало кошти для війська, віддавало приміщення для їх тимчасового розташування, купувало харчі та одяг. Жіночі комітети займалися харчуванням стрільців.

Спочатку командування легіону УСС Бойова Управа доручила Теодору Рожанковському, але після його відмови, структуру очолив управитель української рогатинської гімназії Михайло Галушинський.

Після поразки австрійської армії під проводом генерала Брудермана під Золочевом 26 серпня 1914 р., розпочалася евакуація Львова. 30 серпня усі добровольці, які зібралися у Львові в кількості 2000 осіб виїхали до Стрия²⁸⁹.

288 Литвин М., Науменко К. Левицький Кость. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923. Уряди. Постаті / гол. ред. ради Я. Ісаевич; упор. М. Литвин, І. Патер, І. Соляр; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2009. С. 142–156.

289 Крип'якевич І. Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / упоряд. Б. Якимович. 4-е вид., змін і допов. Львів: Світ, 1992. С. 300.

Історик І. Крип'якевич наводить дві цифри щодо їх кількості: 10 тис. (така кількість фігурувала серед українських політиків) і 2 тис. (кількість, яку могли взяти на своє утримання австрійські власті після складання військової присяги; українські політики, т. зв. «опозиція» розгорнули ще дискусію на предмет складання присяги, – кому її складати: «на вірність Україні» чи «австрійському цісарю»? Нарешті, 3 вересня 1914 р. проблема була вирішена: 2500 стрільців склали присягу на вірність Австрії (реєстр вдалось поширити ще на 500 осіб), а декілька тисяч добровольців залишилися поза реєстром²⁹⁰.

Таким чином, у Стрию було здійснено організаційне формування Українських січових стрільців, і бойові підрозділи відправлено на Закарпаття, де було сформовано 10 сотень по 220 осіб у кожній. Сотні об'єднували у курені; створено 2 1/2 курені. До часу перших боїв ними командували: I – Григорій Коссак, II – Михайло Волошин, півкуренем – Степан Шухевич²⁹¹. Керівникам було присвоєно військове звання «четарі», яке відповідало «лейтенанту» австрійської армії. Відповідно командирами сотень стали: Василь Дідушок, Остап Семенюк, Осип Букшований, Іван Коссак, Роман Дудинський, Дмитро Вітовський, Осип Будзиновський, Сень Горук, Ераст Коник, Михайло Баран²⁹².

Місцем дислокації на Закарпатті були села Горонда і Страбичів. I курінь під командуванням М. Волошина і III курінь С. Шухевича розмістилися у Горонді, і, відповідно, II курінь Г. Коссака – у Страбичеві²⁹³.

На Закарпатті продовжувалось організаційне формування куренів, зокрема частину старшин і підстаршин вдалося шляхом переговорів з

290 Крип'якевич І. Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / упор. Б. Якимович. 4-е вид., змін. і допов. Львів: Світ, 1992. С. 300–301.

291 ЦДДА України у м. Львові, Ф. 359, Оп. 1, Спр. 65, Арк. 17–19.

292 Крип'якевич І. Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / упор. Б. Якимович. 4-е вид., змін. і допов. Львів: Світ, 1992. С. 300.

293 ЦДДА України у м. Львові, Ф. 359, Оп. 1, Спр. 65, Арк. 1–5.

австрійським командуванням «перетягнути» до УСС. Окрім кадрової проблеми, залишалось актуальним питання озброєння підрозділів. Лише перед виїздом стрільців на фронт вони отримали декілька сотень «німецьких автоматичних крісів системи Маузера». Бракувало також військового одягу та відповідного взуття²⁹⁴.

Поразка австро-угорських військ у Галичині 10 вересня 1914 р. дозволила російській армії оточити фортечний комплекс Перемишля і вийти у Передкарпаття²⁹⁵.

Саме для оборони карпатських переходів австрійське військове керівництво вирішило використати з'єднання стрільців. 10 вересня позиції на Верецькому перевалі зайняла сотня Василя Дідушка, а 17 вересня – сотня Остапа Семенюка розташувалася на позиціях біля Сянок у складі бойової групи полковника Дрекслера. 25–27 вересня відбулися перші зіткнення з російськими кінними з'єднаннями кубанських козаків, яким вдалося перейти в окремих місцях галицько-угорський кордон. Не зважаючи на те, що серед УСС були перші жертви, їх виступ започаткував збройні визвольні змагання українців.

У жовтні 1914 р., після перших боїв розформовано сотню О. Семенюка і відповідно старшин і стрільців переведено до інших бойових підрозділів, а новоутворену сотню очолив Клим Гутковський. З 2 жовтня 1914 р. сотня перебувала на організаційному і бойовому вишколі у Хусті, а потім її перевели на фронт під Вишків²⁹⁶.

Починаючи з жовтня 1914 року на фронті перебували 9 сотень УСС, об'єднані у два курені Г. Коссака і С. Шухевича. Пізньої осені 1914 і на початку зими 1915 року в ході карпатських походів стрільці зазнали значних

294 Крип'якевич І. Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська... С. 301–302.

295 Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців... С. 93–95.

296 Крип'якевич І. Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська... С. 399.

втрата і їх було реорганізовано у 6 сотень. У січні 1915 р. стрілецьке об'єднання було заповнено новобранцями і відновлено до 8 сотень²⁹⁷.

Така ситуація зберігалася до травневих баталій 1915 року²⁹⁸.

Вже у перших боях 1914 р. УСС зазнали значних втрат. Зокрема, чисельність II куреня Г. Коссака лише від 8 до 30 жовтня 1914 р. зменшилася від 807 до 401 стрільців²⁹⁹.

Комендантом легіону УСС до 14 березня 1915 р. був Михайло Галущинський³⁰⁰. Відповідно до цього часу Бойова Управа, яка розташовувалася у Відні формально виконувала функції політичного керівництва УСС (була «верховним проводом» УСС – авт.).

На початку 1915 р. було проведено реорганізацію бойової формації і коша та підпорядковано їх команді корпусу Гофмана; інші формації підлягали безпосередньо місцевій військовій владі³⁰¹.

Загалом УСС були погано озброєними, зокрема, автоматичною зброєю (перші автоматичні системи ведення вогню, системи Шварцльозе, УСС отримали лише у червні 1916 р. на фронті над річкою Стрипою). Слабким був зв'язок між окремими підрозділами: у карпатських походах УСС послуговувалися лише пішими і кінними вістовими (перший телефонний апарат I курінь УСС отримав лише у березні 1915 року)³⁰².

На початковому етапі ведення бойових дій складнощі були і з допоміжними формаціями, до яких належала санітарна служба, господарський відділ і обоз.

Санітарну службу було організовано доволі пізно. Як зазначив І. Крип'якевич, перші сотні брали участь у бойових діях не лише без санітарів,

297 Крип'якевич І. Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська... С. 399.

298 Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців... С. 82–86.

299 Крип'якевич І. Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська... С. 344.

300 Прокіп А. Громадська і політична діяльність Михайла Галущинського. Автореф. дис... канд. істор. наук. Львів, 2003. 17 с.

301 Крип'якевич І. Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська... С. 345.

302 Крип'якевич І. Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська... С. 347.

але й без перев'язок, які мав здійснювати кожний вояк. До лютого 1915 р. курені УСС не мали своїх лікарів, а допомогу пораненим і хворим надавали лікарі з інших частин. З початком 1915 р. до I куреня було призначено лікаря Івана Рихла, а до II – лікаря Августина Белея. Саме вони організували санітарну службу у майбутньому³⁰³.

Обоз сотні складався із 4 возів і польової кухні. Вози були призначені для перевозу сотенної канцелярії і старшинських клунків, харчів, амуніції³⁰⁴.

Господарський відділ складався з інтендантури і ліквідантури. Інтендант видавав сотням харчі, одяг; старшина-ліквідант завідував і проводив розрахунки: отримував гроші з корпусного коша і виплачував гроші старшинам, командам куренів і сотень на платню для стрільців, канцелярйні видатки, інтендантам на харчі³⁰⁵.

Інформацію про початкові дії бойового підрозділу – сотні Михайла Барана черпаємо із «Записок старшого десятника Олени Степанів (28 вересня – 1 грудня 1914 р.)»³⁰⁶. Зокрема, 29 вересня 1914 р.: «Виїзд з Горонди о 5 год. пополудню враз з сотнею Коника, Букшованого, Дудинського і Коссака в напрямі Вольоча. В Мункачі сотня Дудинського висіла і пішла пішки в напрямі Вольоча... Наша сотня і сотня Коника, влучена під команду Барана, перейшли до села Vanuafalu. Нашою задачею було виставити польові варти і примати получения з сотнею Дудинського при помочі патрулі. Зараз по приході о 10 год. вночі виставлено на північ і північний схід дві польові варти»³⁰⁷. Наступного дня сотні перейшли до села Синяк, розташованого між

303 Крип'якевич І. Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська... С. 349.

304 Крип'якевич І. Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська... С. 349–350.

305 Крип'якевич І. Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська... С. 350.

306 Степанів О. Записки старшого десятника Олени Степанів (28 вересня – 1 грудня 1914 р.). Національна бібліотека у Варшаві. Архів легіону Українських січових стрільців. 1459. XVI (Прес-квартира УСС). 18/49. Арк. 1–26. Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси. Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 51–58.

307 Степанів О. Записки старшого десятника Олени Степанів (28 вересня – 1 грудня 1914 р.). Національна бібліотека у Варшаві. Архів легіону Українських січових стрільців.

горами на висоті понад 1000 м, щоби виставити там варту. Так діяли і в наступному дні. 4 жовтня, зазначає О. Степанів «Товариш Катамай привіз розказ іти на Miklos, де збираються інші сотні. Ми йшли коло 5 год вечером при сильнім дощі. Вода лилася за карк, убрання перемокло. Вислані «кватирмахи» не знайшли квартир і довший час ніччю стояли ми на середині дороги, аж доки самі не знайшли хат. Сотня Коника відділилася від нас»³⁰⁸.

Наступний період був пов'язаний із втратами стрільців і підпорядкуванням сотні І. Чмоли до куреня Волошина. Із просуванням австрійської армії вперед січовики опинились під Вишковым, а далі пройшли шлях через Вишків – Згари – Наричі. 19 жовтня розпочався наступ на Болехів. «Рано сотня дійшла до села. По дорозі поживили нас жінки молоком, бульбою і хлібом. Через Кічерку пішли ми до Вигоди. Сходилися тут різні компанії. Кожний провідник шукав за своєю групою, бо кожен знайшовся у Вигоді по своєму вищому приказові. По 3-х годинах відпочинку розпочався безперервний марш аж до Болехова. Ми раділи – відай, дійсно йдемо вперед»³⁰⁹.

Подальші дії сотні були пов'язані із боями Баня – Сихів – Дашава, а 25 жовтня сотня була перекинута в район Демня – Сколе. Впродовж усього листопада місяця стрільці утримувалися в Корчині, Тухольці, Карласдорфі, де проводили бої із кінними козацькими роз'їздами російської армії³¹⁰.

1459. XVI (Прес-квартира УСС). 18/49. Арк. 1–26. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси.* Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 51.

308 Степанів О. Записки старшого десятника Олени Степанів (28 вересня – 1 грудня 1914 р.). Національна бібліотека у Варшаві. Архів легіону Українських січових стрільців.

1459. XVI (Прес-квартира УСС). 18/49. Арк. 1–26. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси.* Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 51.

309 Степанів О. Записки старшого десятника Олени Степанів (28 вересня – 1 грудня 1914 р.). Національна бібліотека у Варшаві. Архів легіону Українських січових стрільців.

1459. XVI (Прес-квартира УСС). 18/49. Арк. 1–26. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси.* Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 53.

310 Степанів О. Записки старшого десятника Олени Степанів (28 вересня – 1 грудня 1914 р.). Національна бібліотека у Варшаві. Архів легіону Українських січових стрільців.

1459. XVI (Прес-квартира УСС). 18/49. Арк. 1–26. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси.* Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 51–58 (Зазначено, що з перопису переписував Клим-Ростислав Кузьмович. Гнильче 7. X. 1915).

Після розгрому австрійських армій у Галичині, росіяни сконцентрувалися на головному ударі проти німецьких сил. Російський «марш на Відень» довелося відкласти, щоб активізувати наступ на Берлін і тим самим підтримати Францію і весь західний фронт. Російські ударні війська були зосереджені навколо Варшави, куди також було перекинуто окремі частини з галицького фронту.

У цій ситуації об'єднані німецько-австрійські сили планували наступ з півдня й заходу. У Галичині в середині жовтня 1914 р. австрійські війська знову вийшли до р. Сян, зайняли лінію Хирів–Турка–Синеvidсько³¹¹. Ударною силою австрійців стала група Гофмана, яка розгорнула наступ у напрямку Стрия. 8-а кінна дивізія генерала Лемана наступала на Дрогобич. На фронті між Дрогобичем і Болеховом діяли і сотні УСС³¹².

Австрійське командування провело організаційні зміни і сотня Г. Коссака була приєднана до 129 австрійської бригади; сотня Барана – до 131 бригади; дві сотні півкуреня С. Шухевича діяли при 8-ій кінній дивізії генерала Лемана; сотня Семенюка опинилася в районі IV дивізії.

Після перемоги під Синьовидним генерал Фляйман, командир 55 дивізії, перекинув 129 бригаду під Дрогобич на допомогу кінноті генерала Лемана. 20 жовтня 1914 р. сотня І. Косака, з'єднавшись з австрійськими частинами під Сільцем, першою увійшла в Дрогобич³¹³.

В боях під Стриєм брала участь сотня Барана, яка у складі 131-ї бригади перейшла через Людвиківку, Мізунь і Болехів. Однак 21 жовтня сили австрійців, зосереджені під Стриєм, були змушені з боями відступати. У ході

311 Крип'якевич І. Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська... С. 306.

312 Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX – 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. С. 128.

313 Крип'якевич І. Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська... С. 307–308.

походу УСС зазнали втрат: 31 вбитий, 86 поранених, 60 стрільців потрапили у полон³¹⁴.

У зимовий період 1914–1915 рр. УСС виконували завдання сторожової служби в горах. Австрійський карпатський фронт у цей час був дуже слабким. Обидві ворогуючі сторони трималися здебільшого головних доріг. Горами можна було перейти в тил ворога і навіть польова лінія не була суцільною і безперервною. Тому сторожова діяльність УСС під час карпатських походів мала велике значення – австрійські сили, у порівнянні з ворогами, були слабкими і перебували в обороні.

Успіхи у бойових діях УСС все більше знаходили підтримку з боку австрійського командування. У війську ставало все більше порядку і дисципліни.

У січні 1915 р. Олена Степанів отримала відпустку, яку провела у Відні. Там взяла участь у засіданні «Українського жіночого комітету» допомоги для поранених (15 січня 1915 р.)³¹⁵. Згодом повернулася до Сваляви, де розмішувалася її сотня³¹⁶.

Російські війська повільно просувалися на Закарпаття і впродовж грудня 1914 – січня 1915 рр. бойова група Гофмана відійшла і займала вже оборону в долині р. Латориці. I курінь діяв у складі 129 бригади генерала Вітошинського, займаючи оборону в околицях на схід р. Латориці і залізничного шляху Свалява–Лавочне; II курінь – на захід від неї. Зимовий період у карпатських горах був найважчим для січових стрільців з часу початку війни. Австрійське командування розуміло, що утримати Карпатський фронт власними силами не вдасться.

314 Крип'якевич І. Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська... С. 308–309.

315 Кабаровська С. Олена Степанівна. Хорунжий Січових стрільців на засіданню «Українського жіночого комітету» помочі для ранених у Відні дня 15 січня 1915 р. (На спомини). Українське слово. Львів, 1916. 30 січня. Ч. 27. С. 3–4 ; 31 січня. Ч. 28. С. 2–3.

316 Степанів О. З воєнних усмішок. *Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1935 р.* Львів, 1934. С. 17–19.

У середині січня 1915 р. на допомогу австрійцям у Карпати були перекинуті 3 німецькі дивізії, які спільно з корпусом Гофмана зайняли фронт від Ужока до Волової. Була створена нова Південна Армія під командуванням генерала Лінзінгена. Генерал подав інструкції, які стосувалися відношення до місцевого населення. В одній з них було пояснено відмінності між лояльними до Австрії «русинами» і «москвофілами». До цього часу австрійські, а, особливо, угорські відділи такої різниці не робили, ставлячись вороже до українського населення Галичини і Закарпаття.

Свого часу О. Назарук стверджував, що в австрійському війську існував конфлікт між угорцями і українцями. Угорці поширювали неправдиві інформації про січовиків, творивши негативні стереотипи про них³¹⁷. Натомість січовики оповідали, за словами того ж О. Назарука, про мадярських рекрутів, що ті билися добре³¹⁸.

Наступні дії австро-німецької армії розпочалися 21 січня 1915 року. На початку австро-німецького наступу І курінь УСС залишався на позиціях Здиняви – Здун, в околиці Берегова й Гути, на Закарпатті. Сотня І. Чмоли займала край лісу і, стоячи по пояс в снігах, обстрілювала російські позиції та чекала наказу наступу. Заступником сотника І. Чмоли була хорунжа О. Степанів: «Не зважаючи на рясний крісовий вогонь, вона проходила від стрільця до стрільця й кермувала боєм. Стрільці благали її, щоб не наражалася на небезпеку, та Степанівна не зважала на небезпеку, бо почалася офензива, час великого напруження по обох боках, тому треба було самому все доглянути»³¹⁹.

УСС діяли в складі своїх бригад. 2 лютого 1915 р. сотня Горука увійшла до Лавочного. Курінь зазнав втрат: 86 стрільців були відправлені до шпиталю

317 ЦДІА України у м. Львові, Ф. 359, Оп. 1, Спр. 76, Арк. 6.

318 ЦДІА України у м. Львові, Ф. 359, Оп. 1, Спр. 76, Арк. 8.

319 Горбовий М. О. Степанівна як комендант сотні. *Історичний календар-альманах Червоної Каліни на 1932 рік*. Львів, 1931. С. [5].

з відмороженими кінцівками, чимало з них залишились інвалідами, бо морози досягли 30 градусів³²⁰.

В кінці березня 1915 року бойові підрозділи УСС розташувалися навколо гори Маківка³²¹. Легіон було реорганізовано. Хоча обидва курені були розділені і тактично підлягали двом бригадам – 128-й і 130-й, адміністративно та організовано вони творили один полк УСС. Його керівником від січня 1915 р. був Г. Коссак. Однак були й організаційні труднощі щодо командування. Зокрема, І. Крип'якевич зазначає, що за весь час від початку війни легіон не отримав належного офіційного визнання й управління відносин щодо австрійської армії, не було належного бойового забезпечення, не були вирішені технічні та санітарні питання, стрілецького одягу (питання одягу було налагоджено лише 1916 року)³²².

Водночас в організаційному плані у війську було закладено австрійський порядок, про що можуть свідчити відпустки для Українських січових стрільців навіть в ході військових дій³²³.

23 березня 1915 р. польовій команді УСС було представлено грамоту Головного командування армії, яка регулювала організаційні питання. Зазначалося, що дієва організація УСС має створити два самостійні курені, які організаційно-адміністративно підпорядковуються корпусу генерала Гофмана, а в тактичних справах команді дивізії, чи, власне, обидвом бригадам. Курені реорганізовувалися на австрійський лад: кожен складався із 4-х сотень. Комендантами куренів було призначено: I – Г. Коссака і II – С. Горука. Бойове та інтендантське забезпечення повинна була виконувати т. зв. «доповнювальна сотня», на чолі якої призначено сотника Н. Гірняка, а його помічником сотника – Т. Рожанковського. Цим документом було також призначено 48 стрілецьких старшин і визначено їх службові обов'язки. На

320 Крип'якевич І. Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська... С. 313.

321 Дзіковський В. Маківка. *Літопис Червоної Калини*. Річник. ІХ. Львів, 1930. С. 4–5.

322 Крип'якевич І. Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська... С. 315.

323 ЦДІА України у м. Львові, Ф. 359, Оп. 1, Спр. 76 (Робота О. Назарука «Слідами Українських січових стрільців» (Враження, думки, документи). Рукопис, Арк. 5.

основі такого документу для обидвох куренів було призначено по 19 старшин, п'ять старшин було у Коші, та двох у Відні (там розташовувалася станція УСС).

Референтом справ УСС при команді корпусу було призначено колишнього коменданта легіону М. Галущинського³²⁴.

23 березня – 4 квітня 1915 р. російські війська двічі намагалися прорвати позиції УСС навколо маківської оборони. Згодом російська армія наносить удар по правому крилі оборони Маківки. 24 квітня німецька дивізія, що перебувала ліворуч 130 бригади верх Острий, опанувала долину р. Оряви, що відкривало шлях на Сколе. У відповідь російське командування кинуло в район Південної Армії нові частини і 28 квітня розпочало наступ на Маківку. Оборону Маківки тримали австро-угорські сили, які склалися з декількох сотень 35 полку крайової оборони, угорські та галицькі ополченці. УСС стояли у запасі бригади у Грабівці і Головецькому. Проте вночі 3 сотні I куреня і 2 сотні II куреня УСС відправили на Маківку, де вони відразу вступили в бій з росіянами. Після годинного бою сотні Будзиновського і Мельника здобули втрачений верх гори, а перший курінь відігнав ворога до річки Головчанки³²⁵. Наступного дня, 29 квітня, росіяни знову почали підготовку до чергової атаки. Дві доби тривало протистояння. Удосвіта 1 травня російським силам вдалося захопити верхів'я гори, використовуючи ручні гранати, нову зброю, проти якої стрільці не мали чим боронитися. Цього дня росіяни застосували також артилерію, яка вдарила з верхів Кливи, Погору і Тухлі. Росіяни зайняли верхів'я гори і частину гірського хребта. В полон потрапило декілька австрійських сотень, частина сотень Мельника і Будзиновського. Чималими були втрати січовиків у живій силі³²⁶. Однак на

324 Крип'якевич І. Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська... С. 316–317.

325 Горбовий М. Гуцульська Сотня УСС. *Літопис Червоної Калини*. Львів, 1931. № 5–6. С. 18.

326 Крип'якевич І. Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська... С. 317–319.

допомогу стрільцям прийшли 3 сотні І куреня і 2 сотні угорців. Весь тягар нерівної боротьби лягав на стрілецтво. Вони двічі атакували російські сили, що розташувалися на верхів'ї. На допомогу прийшла австрійська артилерія. В ході третьої атаки стрільцям вдалося відтіснити росіян і зайняти верхів'я гори. Це був значний успіх стрілецьких сил, який належним чином оцінило австрійське командування.

Зокрема відомо, що до УСС звернувся командир австрійської дивізії генерал-майор Ігнатій Фляйшман (присутніми були штабні офіцери Хорвот і Непевський):

«Українці! Маю тут знов нагоду піднести ваше хоробре і повне посвяти поведене. Ворог розбитий утікає на цілм фронті. Тільки тут у цій частинці вашої гарної батьківщини держиться ще. В останніх тижнях кипіли й на нашім фронті гарячі бої, в котрих Українські січові стрільці доказали чудес хоробрости. Припало їм завдання, вигнати його з сього останнього кусника рідного краю. І я свято вірю, що ви, українці, доконаєте сього діла, бо сил і запалу додає вам посвята всего найдорожчого, що людина має, самопосвята життя. Віддаю вас в опіку Богу всемогучому, нехай вас далі веде так щасливо, як доси»³²⁷.

О. Назарук зазначає, що в кульмінаційній хвилині генерал підносить оклик в честь цісаря. Тричі повторили цей оклик Українські січові стрільці: голосно і могучо³²⁸.

327 ЦДДА України у м. Львові, Ф. 406, Оп. 1, Спр. 104, Арк. 10–11. (Текст звернення австрійського генерала до УСС друкується за рукописними матеріалами статті О. Назарука про українських січових стрільців).

У виданні «Історія українського війська» авторства І. Крип'якевича, Б. Гнатевича, З. Стефанів та ін. подано дещо інший текст. Наводимо його:

«Українці! З великою гордістю можете дивитися на ваші геройські вчинки. Кожний мусить бути гордий за приналежність до вашого корпусу, який має право називати себе вибраною частиною. Я певен, що в кожній небезпеці можна на вас числити. Щоб ці бажання сповнилися – тричі слава!». Див.: Крип'якевич І. Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська... С. 320.

328 ЦДДА України у м. Львові, Ф. 406, Оп. 1, Спр. 104, Арк. 11.

В історіографії українського стрілецтва цей епізод пов'язують із зміною відношення австрійських офіційних чинників і військових до національних українських збройних сил і українців взагалі, які до цього часу розглядалися окремими політиками і вищими військовими чинами у Відні як «ненадійні», «п'ята колона» Росії та ін.

Особливе місце у військових підрозділах зайняли й українські жінки. Зокрема, йшлося передовсім про Олену Степанів.

За виявлену мужність під Комарником її було нагороджено медаллю «За хоробрість»³²⁹. Нагороду вручили перед вишикуваним підрозділом³³⁰. Інформації у віденській пресі про цю подію викликали піднесення серед українців, жваво обговорювалися австрійською громадськістю.

Дівчата в українському війську надзвичайно вразили відомого угорського письменника та кореспондента Франца Мольнара³³¹. «Однією з особливостей цих відділів, – писав він, – є те, що в їх складі перебувають одягнені в регулярні польові однострої дівчата, які виконують польову службу з цих поглядів нарівні з чоловіками. Вони носять зброю, вони склали військову присягу, їх підвищують у військових ступенях, вони отримують бойові відзнаки. Один із швейцарських часописів зазначав, що ці австрійські українці змагають разом зі своїми земляками в Росії до спільної самостійної держави. Між ними є багато студентів, а також чотири молоді дівчини. Одна

329 Д.С. Дівчата-героїні. *Нове слово*. Львів, 1915. 25 червня. Ч. 3. С. 3 ; [Без підпису]. Дівчата-героїні. *Маківка*. Однострільний в дволітню річницю боїв на Маківці 29.04.1015–29.04.1917. Львів, 1917. 29 квітня. С. 16–17.

330 Книш І. Життя й легенди Олени Степанів... С. 5–7.

331 Мольнар Ф. Дівчата-бойовики у розстрільній (Звіт воєнного кореспондента із Галицького фронту. Східна Галичина, 13 серпня 1915). *За волю України*. Історичний збірник УСС. В 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви. 1914–1964. Нью-Йорк, 1967. С. 185–187. Передрук німецькомовної статті: Molnar F. Kämpfende Mädchen in der Schwermline. *Neue Freie Dress*. Wien, 1915. 19 August. № 18316.

з них має навіть чин підхорунжого та здобула собі на Маківці медаль хоробрості»³³². Йдеться про Олену Степанів³³³.

Хоча 4 травня 1915 р. російські війська здобули Маківку, це не мало стратегічного значення, оскільки німецько-австрійські війська розгорнули наступальну операцію у центральній частині Східного фронту. 2 травня було розгромлено російські частини під Горлицями над Дунайцем, 4 травня відтіснили росіян з Тарнова, 14 травня союзницькі війська дійшли до Сяну.

В цих умовах, 9-а російська армія, що виступила противником Південної Армії, розпочала відступ у напрямку Стрия. Корпус Гофмана наступав на Тухлю, Сколе, Калінку, Тисів та Болехів.

Росіяни зупинили наступ австро-німецьких військ під Стриєм і Болеховим, намагаючись їх знову відтіснити в бік Карпат. У кінці травня вони провели настільки активні дії, що австро-німецький фронт захитався.

Складним було становище у 130-й бригаді в районі Болехова і Гудієва, так що УСС після кількадечного перебування в Болехові, як запасна частина корпусу, змушені були вийти на передові позиції.

28 травня I курінь УСС підійшов до Лисович і спочатку перебував на запасних позиціях бригади на західному кінці спаленого села. Наступного дня розпочався російський наступ. У ніч з 30-го на 31 травня УСС перейшли на бойову лінію на схід і на південний схід Лисович. Однак російські війська розвинули наступ і відтіснили австрійські частини у камеральні ліси. Ранком росіяни атакували сили УСС, оточені стрільці змушені були прориватись з оточення, яке утворилося в результаті ворожого контрнаступу. Курінь вийшов з-під Лисович зовсім розбитий: багато стрільців було вбито, значною була кількість поранених, але найбільше потрапило в полон³³⁴.

332 Дудинський Р., Іванець І., Купчинський Р. Спогади про перебування Олени Степанів у легіоні УСС (Запис Осипа Назарука). ЦДІА України у м. Львові, Ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка у Львові), Оп. 1, Спр. 2085, Арк. 111–111 зв.

333 Давид І. Олена Степанів. Триумф і трагедія. *Наукові записки Львівського історичного музею*. Львів, 1993. С. 150–174.

334 Крип'якевич І. Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська... С. 320.

Про бій під Лісовичами згадує Ганна Дмитерко з УСС (Г. Дмитерко-Ратич 1944 р. покинула Галичину й опинилася в еміграції у США. Олена Степанів листувалася з Гандзею до останніх своїх днів 1963 р. – вже після повернення до Львова з ув'язнення у мордовських спецтаборах)³³⁵.

Г. Дмитерко зазначала: «Розтаборилися на цвинтарі біля церкви й там мали просидіти чи пролежати до ранку. Поукладалися одні під паркан, другі під церкву; як стояли, так попадали й поснули. Я не могла задрімати, бо холодно було й сильна стрілянина мене нервувала. Кулі блукали над нами. Рано показав мені німець-лікар кульку в паркані, що вночі застрягли над моєю головою. Перейшли на становище за городи, а то й поміж хати села. Розстрільні недалеко від себе, бо чути гамір на московському боці. Чути майже рівночасно вистріл і розрив шрапнелів. Як лиш москаль почне кидати шрапнелями, ми ховаємось до сусідньої стодоли. Надходить вечір. Всі насторожені. Ось і приказ.

Третя сотня має йти до Болехова по дротяні кізли (перешкоди). То впевнило нас, що зближається московський наступ. Вийшли о 9-ій год. звечора, а на 12 – у найдальну на 1-у год., маємо повернути. На становищах остає в нашій сотні около десятка старшин (офіцерів) і підстаршин, а між ними и тов [аришка] Степанівна [...]. Московський наступ почався над ранком під осолоною мряки вже десь по другій годині. Як ми були ще на гостинці (битому шляху) в лісі, то чули в цій долині направо, почавши від Болехова, сильну стрілянину й крики: «Ура!» Кізли ставали щораз тяжчі й ми ледве поспіли десь на четверту вдосвіта. Було вже запізно [...].

Нас забрав якийсь хорунжий маляр чи німець і приказав носити скриньки з амуніцією. Ми хотіли вияснити, що мусимо повернути в розстрільну до нашої сотні, та дуло револьвера хорунжого, зведене до нас, мадярська лайка: «Marsch vorwärts» (марш вперед – нім.) пригадала нам

335 Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. 2-е вид., доп. Львів, 2007. С. 567.

воєнну дійсність. Ми носили ту амуніцію з чверть годин із недалекої стодоли. Нараз чуємо «ура» вже ось перед носом. Пропав хорунжий, зникли й мої співтовариші, тільки я опинилася сама серед мряки. Крісова стрілянина не вгаває, гармати б'ють за втікаючими. Перед мною на яких сто кроків біжить двоє москалів і кричать: «Стой, австрияк!». Я змірила до пострілу, втім огорнуло мене якесь давнее почуття не то смішності, не то ніяковості. І я опустила руку.

З мряки виринає хмара солдатів. Ділить нас вже лише садживка (ставок). Я круто повертаю на якесь подвіря. На ньому лише полонені москалі, наші ранені й більше нікого. Кидаю очима сюди й туди, шукаю будь-якого знайомого і от бачу, як через городи біжить хорунжий Ковалик і махає до мене рукою [...]. На бігу довідалась я, що наших багато попали в полон, а між ними Степанівна. «Як би я Вас не стрінув, товаришко, хто знає, що з Вами було би. Я останній вирвався з того пекла», – сказав хорунжий Ковалик. Дійсно, думаю, мала я щастя в нещасті»³³⁶.

Учасник цього бою М. Горбовий зауважує, що найзапекліші бої в околицях Болехова розгорілися під Лисовичами, куди з Болехова підійшла сотня Цяпки. Однак відразу «...почався обстріл Болехова «Іванами», а сотня дістала приказ негайно рушати на позицію. Вночі від обозників довідалися ми, що саме в тім часі, день чи два назад, москалі взяли в полон під Лисовичами кілька наших старшин, а між ними і хорунжого Степанівну...»³³⁷.

Обставини полону О. Степанів представлені також в роботах Андрія Баб'юка³³⁸, Олени Залізняка³³⁹ та ін.

336 Дмитерко Г. Під Лисовичами. Уривок із щоденника. *Нова хата*. Львів, 1934. № 11. С. 2–6.

337 Горбовий М. О. Невже тільки випадки?. *Літопис Червоної Калини*. Львів, 1934. Квітень. Ч. IV. С. 6–7.

338 Баб'юк А. Утеча УСС у глибини Росії. *Вісник Союзу визволення України*. Відень, 1916. 23 лип. Ч. 108. С. 483–484.

339 Залізник О. Дещо з діяльності українських жінок. *Карендарик для Січових стрільців: жовніров-українців*. 1917. Відень, 1916. С. 93.

Участь Олени Степанів у бойових діях показує, що сотні УСС брали участь в особливо важких боях у Карпатах, на горі Ключі біля Сколе, за Драгобрат і Стрий й, нарешті, за гору Маківку. Австрійське командування неодноразово відзначало героїчні дії січових стрільців на фронті. Українські політики почали говорити про «залізну бригаду», здатну творити дива на найважчих ділянках фронту. Участь українських добровольчих підрозділів на фронті демонструвала також їх відданість Австрії, створюючи можливості для національних політиків їх належного трактування з боку офіційних австрійських чинників.

3.3. О. Степанів у російському полоні

Зміни, які відбулися на австрійсько-російській ділянці фронту у Карпатах у другій половині травня 1915 р. сприяли переходу УСС у складі Південної групи військ у наступ³⁴⁰. Однак наступальні дії проходили з перемінними успіхами: російські сили час від часу зупиняли австрійські війська, а в ніч з 30 на 31 травня вдало атакували їх на ділянці Болехів–Лисовичі. В ході цього бою О. Степанів потрапила у полон³⁴¹.

Про битву під Болеховим і російський полон О. Степанів згадувала: «Я попала в полон коло Лісович, під Болеховом, з двома окруженими сотнями УСС, сімома тисячами чеських та угорських жовнірів дня 1 травня 1915 р. коло 5 години над ранком. Надворі було холодно і мрячно. Цілу ніч тривала битва, ми відстрілювались якийсь час, одначе, бачачи безвихідь нашого положення, вийшли з окопів... пригнали нас аж до московської бригади, що

340 Galizien. Aus dem Grossen Krieg. Галичина з Великої війни / упоряд. Алла Паславська, Тобіас Фогель, Володимир Кам'янець. Львів: ВНТЛ-Класика, 2014. 292 с.; Стецишин О. Ландскнехти Галицької армії / Центр досліджень визвольного руху. Львів: Часопис, 2012. 480 с.

341 Степанів О. Жінка-воєнка. *Назустріч*. Львів, 1934. Ч. 12. С. 3; Її ж. Спогади з російського полону (31 травня 1915 – 7 серпня 1917 р.). Зі споминів Олени Степанів, хорунжої Українських Січових Стрільців. *Україна. Наука і культура*. Київ, 1994. Вип. 28. С. 20–29.

стояла в першому селі за Лісовичами. Тут відділили офіцерів від жовнірів»³⁴². Почався важкий і довгий шлях полонянки, що мав привести її до Ташкента. Спочатку було Журавно (там відбувався перший нічліг у дорозі); далі були Бережани (тут жінки з дороги кинули їй на віз жіночий одяг, але переодягнутися не було ніякої можливості); далі був Тернопіль і дорога на Волочиськ, звідти – до Києва, Пензи, Симбірська, Вольська (Саратова), Оренбурга, Самари і Ташкента³⁴³.

На початку конвоювання до Росії О. Степанів мала намір утекти з полону. «Ще на підході до Бережан стрілець Сохоцький, студент-правник, узявся їй допомагати, але надто пильно стерегли бранку і в дорозі, і в місцях постою. Навіть, коли спала, солдат з багнетом стояв над нею; навіть до праці її ввели під конвоєм. По дорозі кілька разів допитували, фотографували»³⁴⁴.

Про ще один випадок намагання О. Степанів втекти з полону йдеться у львівському «Українському слові» 1915 року, де зазначено: «Вели транспорт наших полонених, а з ними й Степанівну. Коли прийшли до села Курян Бережанського повіту, стали відпочивати. Один хорунжий незаметно відбився й скрився в домі місцевого пароха о. Кордуби. Се була Степанівна. Переночувала на парохії, а звідти, коли всі ще спали, Степанівна десь пропала. О. Кордуба догадався, закликав свого дяка Дмитра Улина, дав йому убрання сільської дівчини Каськи Комарянської та казав йому на коні гнати щосили в напрямі Вишнівчика. Улан догнав хорунжого Степанівну під лісом і передав їй одіж. Степанівна взяла одіж та й скочила в ліс. Від тої хвили пропав про неї слух. Аж в пару неділь прийшла вістка, що в Росії знаходиться австрійський бранець-дівчина. Коли її зловлено вдруге – незвісно»³⁴⁵.

342 Степанів О. Спогади з російського полону. Україна. Наука і культура. Київ, 1994. Вип. 28. С. 20–21.

343 Степанів О. Спогади з російського полону. Україна. Наука і культура. Київ, 1994. Вип. 28. С. 20–21.

344 Кос А. Героїня України Олена Степанів... С. 16.

345 *Українське слово*. Львів, 1915. 22 лип. Ч. 10. С. 3.

Середовище полонених, серед яких вона перебувала, було дуже різним³⁴⁶. Відомо, що з тих офіцерів-українців, з якими вона їхала з Києва до Ташкента, добралося лише двоє: Стефан Фрай (у 1917 р. йому було 23 роки) та Євген Томкевич (25 років) – неврівноважена людина, став у Ташкенті комуністом, працював там в Наркоматі національних справ, пізніше в радянській Україні був на головних ролях в органах ДПУ, зник у вирі 30-их рр.³⁴⁷.

Серед полонених був і Антін Артимович, командир сотні УСС, значну частину якої полонили під Лісовичами, в якій і була О. Степанів. Ще один полонений – сотник Осип Букшований (1888–1933) втік з російського полону до Малої Азії, де очолив курдський загін, який воював з росіянами на Закавказзі. Повернувся до Галичини через Туреччину у 1918–1919 рр.; командир бригади УСС у складі Української Галицької Армії. Згодом також став українським комуністом, а після 1933 р. його ліквідували»³⁴⁸.

Відомо, що захоплена австрійська підофіцер Олена Степанів знаходилася й під увагою російської преси³⁴⁹. Воєнний кореспондент «Руского слова» Сергій Мамонтов в одному з дописів згадує О. Степанів: «Найбільшу сенсацію викликала панночка-офіцер в австрійським мундирі. Кажучи точніше, властиво не офіцер, а «аспірант», себто в ряді прапорщика, що здав офіцерський іспит і що має право авансу. Чисто слов'янське миловидне личко, зовсім діточі риси, гарна жіноча фігурка, бистра малоросійська бесіда. Вона українка, 22 літ, курсистка вищих курсів у Львові, переконана сторонниця самостійності української нації. На війну проти «москалів» пішла з переконанням і не крила перед начальством свого пола. Коли котрийсь з наших офіцерів підозрівав в її вступленню до армії

346 Степанів О. Гандзя Дмитерко. *Нова хата*. Львів, 1932. Ч. 11. С. 1; Її ж. Жінка-воєнка. *Назустріч*. Львів, 1934. Ч. 12. С. 3.

347 Дашкевич Я. Постаті... С. 572.

348 Дашкевич Я. Постаті... С. 572.

349 ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 9 (колекція окремих надходжень). Оп. 1, Од. зб. 4092 (Купченко К. Огляд військової літератури з 1914–1931 рр.). Арк. 6.

романтичний підклад, вона сильно почервоніла і почала дуже гарячо протестувати. Се викликало добродушний сміх і серед нас, і серед її полонених товаришів»³⁵⁰.

Після прибуття до Ташкенту О. Степанів захворіла і в неї проявилася легенева кровотеча. В умовах, коли не було засобів для життя, австрійські офіцери влаштували збір коштів для О. Степанів, які їй передав полковник Пішелі. О. Степанів прийняла гроші за умови, що отриману суму згодом передасть на українські добродійні потреби³⁵¹.

18 грудня 1915 р. О. Степанів отримала першого листа з Галичини від Володимира Старосольського, а незабаром, на Різдво – від матері. За перипетіями полону О. Степанів стежили українці, а також зарубіжний світ³⁵². Газета «Діло» регулярно подавала інформацію про місця перебування полонених січовиків. Наталія Кобринська відгукнулася нарисом «Тихий смуток». Олена Залізник (відома громадська діячка у Львові і Канаді) писала: «Один вищий австрійський офіцер, німець, що вернув з Ташкенту до Відня, як інвалід, на підставі виміни, дуже хвалив нашу землячку за її розум, відвагу та вміння обходитися з людьми. Задля тих прикмет шанують і поважають Степанівну не лише австрійські полонені офіцери, а й московські власті, що завідують тим табором полонених. Той сам офіцер оповідав, що москалі дуже стережуть Степанівну, більше як офіцерів-мужчин, бо кажуть, що мужчини йшли на війну з обов'язку, з примусу, а дівчина, що пішла добровільно проти Росії, мусить бути справжнім її ворогом»³⁵³.

Про умови перебування в полоні О. Степанів і про постійний нагляд за нею російських служб, Я. Дашкевич згадував:

350 Діло. Львів, 1915. 16-17 жовт. С. 7.

351 Книгиницька О. В. Олена Степанів у російському полоні (1915-1917 рр.). *Гілея: науковий вісник* : зб. наук. пр. 2018. Вип. 132. С. 32-34.

352 ЦДІА України у м. Львові, Ф. 359, Оп. 1, Спр. 75 (Спомини Олени Степанів – хорунжої УСС, записані з її слів О. Назаруком. Рукопис. 1927), Арк. 3.

353 Стецько Я. Олена Степанівна в Ташкенті. *Україна. Наука і культура...* С. 27.

«Що російська влада справді звертала особливу і досить своєрідну увагу на Степанівну, я кілька років тому здобув несподіване підтвердження, переглядаючи в Москві бібліотеку мого табірнього приятеля з часів нашого спільного перебування у Спаській «долині смерті» біля Караганди, Володимира Гершуні, постаті дуже відомої у середовищі московських дисидентів. Тонка рожева брошура під назвою «Сводка агентурних сведений об организации шпионажа в Австрии против России по данным контрразведывательного отделения штаба Главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта к 1-му сентября 1915 г.» з поміткою на обкладинці «Совершенно секретно 62» (це номер примірника за реєстром). Управление генерал-квартирмейстера штаба Главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта. Разведывательное отделение № 1» на с. 31: «Подписал начальник К. Р. О. подполковник П. Иванов». Гортаючи брошуру, я глянув на фото під назвою «Приложение № 8» й остовпів: це ж Степанівна; стоїть з руками назад, у польовій формі, черевики з обмотками, витончене, але горде лице. На с. 30 пояснення: «Пропаганда сдать в плен» і далі «Студентки Львовского университета: Стефанюк, Сидорюк, Твердохлебова, Дарья Белинская и София Данилюк поступили в австрийскую армию в качестве добровольцев с целью периодически сдаваться в плен, после чего пропагандировать среди наших воинских чинов сдачу в плен австрийцам (Приложение № 8)³⁵⁴. Підполковникові явно переплуталися та перекрутилися агентурні дані і прізвища (не кажучи про фантастичну їх інтерпретацію), але легко можна встановити, що «Стефанюк» – це Олена Степанів, Софія Данилюк – Софія Галечко, справді добровольці УСС³⁵⁵, що «Сидорюк» і

354 Дашкевич Я. Постаті... С. 567.

355 ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. – ф. 9 (колекція окремих надходжень). оп. 1, од. зб. 4399 (Підвисоцька Олена. Лист до професора Боберського про обставини смерті хорунжої УСС Софії Галечко, с. Пасічна, 1918 р.). Арк. 2; ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 9 (колекція окремих надходжень). Оп. 1, Од. зб. 4479 (Галечко Софія. Лист до невстановленого адресата в справі публікації в пресі матеріалів, що стосуються авторки. Відень, 1915 р.). 3 Арк.

«Дарья Белинская» – це товаришки Олени – Савина Сидорович (пізніше етнограф-мистецтвознавець) та Одарка Білинська – Навроцька (діяч жіночого руху, померла на еміграції в Канаді), які до УСС не вступили. Фотографія, мабуть, одна з тих, яку зробили зразу після захоплення в полон (про що Степанівна згадує у своїх спогадах). У такий спосіб, як також інспірованими в чорносотенній пресі статтями проти Степанівни, розкриваються куліси особливої уваги російської контррозвідки – причини суворої ізоляції, навіть у середньоазійському місті³⁵⁶.

За перебуванням О. Степанів у російському полоні стежили й кращі представники української галицької інтелігенції, львів'яни. Вони вбачали в полонянці свою національну героїню. Зокрема, про шлях від полону від Лісович через Вольськ до Ташкента періодично повідомляло львівське «Діло» (наприклад, 10 листопада 1915 р. про Вольськ), інформації подавали й інші галицькі та віденські газети. На неї звертали увагу зарубіжні видання, через які відомості про ташкентську полонянку пробивалися на Захід³⁵⁷.

Лютнева революція змінила умови перебування полонених у Ташкенті та привела до революційних змін в Україні. У березні 1917 р. в Києві утворилася Українська Центральна Рада, а її головою став Михайло Грушевський³⁵⁸. На уламках Російської імперії формувалися нові національно-державні утворення. У березні 1917 р. в Ташкенті виникла Туркестанська Українська Громада. О. Степанів писала про це: «В тиждень після вибуху революції у таборі з'явилися ташкентські часописи з докладними вістками про події у Петрограді. Враження було велике і

356 Дашкевич Я. Постаті... С. 567.

357 Залізник О. Дещо з діяльності українських жінок. *Календарик для Січових Стрільців і жовнів українців*. 1917. Відень, 1916. С. 93. Цит. за: Дашкевич Я. Постаті... С. 566; Дашкевич Я. *Постаті : нариси про діячів історії, політики, культури* / 2-ге вид., виправл. й доповн. Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАНУ, літературна агенція «Піраміда», 2007. 808 с.

358 Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада: навч. посіб. Київ: Заповіт, 1997. 344 с.; Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів: Інститут українознавства НАНУ; Інститут Центрально-Східної Європи, 1998. С. 8–9.

радісне... В два дні потому гурток українців полонених вислав з табору одного з нас до Ташкента, до українця Оппокова (Опоків), що був там присяжним повіреним, із запитом, чи не можна зорганізувати ташкентських українців. У тиждень опісля відбулися перші збори Туркестанської Української Громади (ТУГ)»³⁵⁹.

О. Степанів дістала змогу виходити в місто, спілкуватися з полоненими австрійськими офіцерами та солдатами, займатися громадською роботою. Про цей час вона згадувала: «Зараз почали ми приготувляти їх до співання маршових пісень («Гей, там на горі Січ іде», «Соколи», «Гей, не дивуйтесь», «Заповіт» Шевченка, «Ще не вмерла Україна», «Червона калина» та ін.), щоб з ними виступити в поході 1-го мая. В поході на 1-ше мая йшли українці окремо і представилися найліпше. Прапори (синьо-жовті й малинові) шили та малювали галичани. На переді їхали кубанці з малиновим прапором, по тому йшла президія Української громади (головою був 70-літній Омельчук, тамошній богатир, що давав тисячі на українські гуманітарні потреби) по тому хор дівчат у народних уборах і 2-й Сибірський полк, майже чисто український»³⁶⁰.

О. Степанів та інші офіцери-галичани активно включилися в національно-громадську роботу. З того часу, коли О. Степанів мала можливість вільно ходити по Ташкенті, вона систематично відвідувала Туркестанську Українську Громаду, брала участь у її діяльності. 9 травня 1917 р. О. Степанів відвідує засідання курсової комісії, на якому ухвалили набір на українознавчі курси. На них викладали: українську мову – Мирослав Гаврилів, українську літературу – Нестор Хомин (1891–1942); пізніше видатний діяч західноукраїнського комуністичного руху; 1926 р. засуджений польським судом на довічне ув'язнення, обміняний радянською стороною 1932 р. для того, щоб незабаром стати жертвою репресій за український

359 Цит. за: Кос А. Героїня України Олена Степанів... С. 18.

360 Цит. за: Кос А. Героїня України Олена Степанів... С. 18.

націоналізм і закінчити життя у таборі, українську історію – Корнило Троян (1885–1959), пізніше західноукраїнський політичний діяч націонал-демократичного напрямку, помер на еміграції в США. Курси для неграмотних мала вести Олена Степанів³⁶¹. Однак відкриття курсів для неграмотних відкладалося³⁶². На засіданні курсового організаційного зібрання 14 травня зазначалося: «Пропонували Д[обродій]ка Степанівна. Як зробити агітацію між неграмотними і солдатами? Рішили під час Шевченківського свята вмістити оголошення в афішах і плакатах, котрі будуть розвішені по місту [...], а щодо неграмотних, то відкрити курси у неділю по Шевченківському святі»³⁶³.

О. Степанів вирізнялася своєю активністю серед українських полонених. Свого часу Остап Луцький писав про героїчну галичанку: «Як це давно небувале у нас рішення вийшло у неї з найглибших почувань українки, так і її уділ у світовій війні був не дешевим жестом, а поважним, хоч гірким, та постійним ділом. Стрелець, а відтак і підхорунжий Степанів був дійсним піхотинцем, потім знаменитим учителем новобранців, прикладним розвідником і загально шанованим командиром дорученої йому чети. Він брав уділ у боях і чесно носив срібну медаль за хоробрість. Серед бою в перших стрілецьких рядах дістався в московську неволю і майже два роки перебував у Туркестані, поки не звільнено його як інваліда. В неволі научилася Степанівна читати в оригіналі Мольєра і Шекспіра»³⁶⁴.

27 травня 1917 р. Туркестанська Українська Громада влаштувала у Кольцовському училищі величавий Шевченківський концерт. Я. Дашкевич так описував цей період діяльності О. Степанів: «21 травня, «позичила» хор на свято Червоної Квітки (свято влаштувала рада солдатських і робітничих депутатів у Ташкенті) – репертуар хору і на цьому святі був

361 Дашкевич Я. Постаті... С. 571.

362 Новинки. Степанівна в неволі. *Українське слово*. 1915. Ч. 5. 17 липня.

363 Дашкевич Я. Постаті... С. 571.

364 О.Л. (Остап Луцький). Олена Степанівна. *Наша мета*. Львів, 1919. 2 листоп. Ч. 19. С. 6–7.

Шевченківським³⁶⁵. У травні-червні ТУГ взяла під свою опіку притулок галичан-біженців (понад 40 осіб, що евакуювалися разом з російським військом з західних окраїн української Галичини – з повітів Кросно, Горлиці, Турка, Старий Самбір, Перемишль, Стрий, Яворів, Долина), вирвавши їх з підпорядкування галицьких москвофілів з-під знаку «Русского народного Совета Прикарпатской Руси», що мав свій центр у Ростові-на-Дону. Усунули від керівництва притулком нечистого на руку В.Розвадовського, зятя голови згаданого «Совета» Володимира Дудикевича, завзятого платного москвофіла з Коломиї (1861–1922; незабаром арештованого в Ташкенті і засудженого до розстрілу за російську промонархічну діяльність)»³⁶⁶.

Політично свідомі українці у Ташкенті уважно стежили за подіями, які розгорталися на Україні. Зокрема, Українська громада з Ташкента надіслала листа М. Грушевському, у якому зазначалось: «Щиро бажаючи своїй милій Україні найщасливішої долі, бажаючи їй тої вільності і тих ясних днів, які мала вона, коли була самостійною і щасливою багато літ тому назад; радіючи тепер з нею і дякуючи Богові, рада Туркестанської громади укупі з усіма членами заприсягає працювати для своєї рідної неньки – України не покладаючи рук»³⁶⁷.

Має рацію Я. Дашкевич, що туркестанський період займав особливе місце у формуванні політичних візій Олени Степанів:

«Життєвий шлях Степанівни в часах полону перехрещувався з дуже багатьма людьми, переважно активними і мужніми, біографії яких рідко вкладалися в поняття спокійного, рівного життєпису. Такий біографічний калейдоскоп був характерним не лише для бурхливого воєнно-революційного періоду, який переживала українська нація. У призмі подій кількох десятиріч – 20, 30, 40-их рр. – переломлювалася переважно трагічна доля українських інтелігентів, об'єкти завзятих переслідувань окупантів під

365 Дашкевич Я. Постаті... С. 571.

366 Дашкевич Я. Постаті... С. 571.

367 Цит. за: Кос А. Героїня України Олена Степанів... С. 18–19.

різними прапорами, інтелігентів, винищених терором або розсипаних по кількох континентах»³⁶⁸.

Водночас полонені-галичани відображали той плюралізм, який був характерний для тодішнього політичного життя і складних життєвих ситуацій, інколи пов'язаних з самим фізичним існуванням людини.

Я. Дашкевич писав з цього приводу: «З галицьких офіцерів-ташкентців, яких згадує у своїх спогадах Степанівна, найзловіснішою фігурою став студент-правник Ілля Якимишин, що вже в Ташкенті, дещо пізніше, працював у Ревтрибуналі Туркестанської республіки, а в кінці 20-их рр. став прокурором Наркомату юстиції УСРР – і в такій ролі виступив у Харкові на процесі Союзу Визволення України. Зрештою, також, як і всі інтелігенти-галичани, знищений за націоналізм у 1934 році»³⁶⁹. На тамтому червоному боці бар'єру назавжди – також у ідейному відношенні – залишився, крім Якимишина, ще Мирослав Гаврилів (1885–1932), 1918 р. завідуючий української секції Наркомату освіти Турккеспубліки, 1920 р. завідуючий відділом освіти Галицького ревкому³⁷⁰, з 1924 р. ректор Харківського інституту народної освіти, який покінчив життя самогубством... Так як покінчив з собою – застрелився в Сормово в райкомівському кабінеті чи не найвидатніший галичанин-туркестанець Михайло Левицький (1891–1933), організатор галицьких і туркестанських українців-комуністів, пізніше дипломатичний представник УСРР у Берліні, Відні, Празі; 1923 р. посол СРСР у Відні, 1925 р. нарком робітничо-селянської інспекції в Харкові, 1929–1930 рр. – секретар Житомирського обкому КП(б)У – також добрий ташкентський знайомий Степанівни»³⁷¹.

368 Дашкевич Я. Постаті... С. 573.

369 Дашкевич Я. Постаті... С. 572.

370 Галицький ревком розташовувався у Тернополі.

371 Дашкевич Я. Постаті... С. 572.

У демонстрацію українства, українського національного руху перетворилося повернення О. Степанів з полону³⁷².

Я. Дашкевич так описує шлях повернення з полону матері:

«З Ташкента Степанівна виїхала, як я вже згадував, мабуть, у кінці липня (за новим стилем). При цій нагоді необхідно спростувати легенду, яка кружляє по літературі, що її обміняли за російського офіцера М. Бочкарьову, яка потрапила до німецького полону. Петроград, за її усними спогадами, після чергових заворушень був засипаний паперами розгромлених установ.

Повертаючись додому через Фінляндію (тоді ще об'єднану з Російською імперією), Швецію, Німеччину. Рік пізніше цим самим шляхом – і цим самим санітарним поїздом – повертався з полону Осип Навроцький (1890–1972, пізніше політичний діяч, один із засновників Української військової організації, помер на еміграції в Канаді). Завдяки його спогадам знаємо, що повернення Степанівни з полону, з Азії до Європи, перетворилося не лише на її особистий триумф, але й у велику пропаганду української незалежницької ідеї»³⁷³.

Подорож через Фінляндію – до прикордонної зі Швецією станції Гарапанди – тривала два дні. «Ці два дні, – згадував О. Навроцький, – облягали поїзд на кожній станції фінляндські жінки, фотографували Степанівну мільйони разів; кожна сестричка (із санітарного поїзда) має цілий альбом з її фотографіями»³⁷⁴.

В Гарапанді О. Навроцький «аж захрип, так довго прийшлося оповідати, а все про Степанівну. Пробула вона тут, мабуть, декілька днів, тому всі сестрички мали ще більшу нагоду пізнати її та зложити собі повні альбоми з її світлин»³⁷⁵. «В дорозі через Швецію Степанівна їхала також тим поїздом. Шведи чи пак шведки принимали її ентузіастично. Кожна сестричка,

372 Поворот Олени Степанівної. *Діло*. 1917. Ч. 210. 7 вересня.

373 Дашкевич Я. Постаті... С. 574.

374 Навроцький С. Олена Степанів і скандинавські жінки. Історичний календар-альманах «Червоної Калини» на 1934 рік. Львів, 1933. С. 36.

375 Навроцький С. Олена Степанів і скандинавські жінки... С. 38.

починаючи від Oberschwester (старша сестра – нім.) мала альбом з її світлинами».

У Швеції відбулася зустріч Степанівни з відомим географом і мандрівником, дослідником Центральної Азії, Свенном Гедіном (1865–1932). Професор Я. Дашкевич, син О. Степанів зазначив, що про цю зустріч нагадувала книжка С. Гедіна з його автографом, що зберігалася в нашій домашній бібліотеці.

Постать Олени Степанівни, дівчини-воїна, стала популярною у Швеції і Норвегії: «Тоді у шведських жіночих часописах і журналах, – писав О. Навроцький, – були поміщені статті і згадки про Степанівну, в ілюстрованих її світлинах. Із шведської преси перенеслась слава Степанівної до Норвезької жіночої преси. І тут, у всіх жіночих часописах, було повно нотаток про Степанівну і її світлин»³⁷⁶.

Стаття О. Навроцького ілюстрована репродукціями трьох фотографій: Степанівна у лікарні в Гарапанді; Степанівна з інвалідами та сестричками фінляндського Червоного Хреста перед лікарнею в Гарапанді; Степанівна з офіцерами шведського Червоного Хреста перед санітарним поїздом на прикордонній станції Торнеові. Ці фотографії, писав Я. Дашкевич, були у воєнному альбомі Олени Степанів. Альбом цей 1949 р. забрали «органи», шукаючи в ньому доказів державної зради; пізніше цей альбом, як також інші фотографії, документи, листи, спалено у львівському управлінні КДБ³⁷⁷.

На думку Я. Дашкевича у Норвегії О. Степанів не була, а з шведської пристані Мольме від'їхала кораблем до Німеччини, до порту Сасніц, де прибула, мабуть, 29 серпня 1917 р. (принаймі цим днем зареєстровано повернення з полону). «Корабель, за усними спогадами мами, – згадує Я. Дашкевич, – плив надзвичайно поволі – з обох боків палуби видно було міни, якими заповнили Балтійське море. Тріумфальний шлях вів через

376 Навроцький С. Олена Степанів і скандинавські жінки... С. 43–44.

377 Дашкевич Я. Постаті... С. 574.

Берлін, Відень (3 вересня) до Коша Українських січових стрільців, що був у Пісочній над Дністром. Повернення до своїх мало світлій і темній сторони. 28 жовтня 1917 р. Степанівна була серед офіцерів-делегатів, які зустрічалися з митрополитом Андреем Шептицьким (він також недавно повернувся з ув'язнення в Росії) під час польового богослужіння в Коші»³⁷⁸.

Наступив новий період в житті Олени Степанів, пов'язаний з її поверненням у бойову формацію – Українські січові стрільці³⁷⁹.

30 грудня о 15 год. в канцелярії командування коша почалася процедура «виправдання» хорунжого УСС Олени Степанів³⁸⁰, але лише 12 січня 1918 р. було видано такий довірочний (конфіденційний) наказ: «Нинішні збори офіцерів УСС під проводом підполковника Костя Слюсарчука узнали повернувши з полону хорунжих Олену Степанів і Миколу Салдана оправданими, про що офіцерський збір повідомляємо». Та 16 травня 1918 р. О. Степанів звільнили з УСС. Цього епізоду мама, – згадує Я. Дашкевич, – не хотіла торкатися, казала коротко: «Наслідки інтриг». Знову втрутилися ті, які мали претензії стати непересічними, але ними стати не могли³⁸¹.

Звільнення із лав бойової формації О. Степанів переживала важко. Вона намагається знайти себе у Львові і навіть декілька місяців навчається у Львівському університеті. Восени 1918 р. Галичина охоплена революційними змінами, викликаними утворенням Західно-Української Народної Республіки та потоком військового протистояння з польськими військовими силами³⁸². В ході революційних змін О. Степанів з піднесенням зустріла Листопадовий зрив як член Головної управи, пізніше – Національної команди Галицького

378 Дашкевич Я. Постаті... С. 576.

379 Назарук О. Зі споминів Олени Степанівної, хорунжої УСС. *Україна: наука і культура*. Київ, 1994. Вип. 28. С. 20–29.

380 ЦДА України у м. Львові, Ф. 359, Оп. 1, Спр. 74, Арк. 1–3.

381 Дашкевич Я. Постаті... С. 576.

382 Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; гол. ред. ради Ярослав Ісаєвич; упор.: Микола Литвин, Іван Потер, Ігор Солер. Львів, 2009. 350 с.; Тищик Б. Й. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів: Тріада плюс, 2004. 392 с.

Армії, у жовтні 1918 р. була уповноважена для ведення переговорів з гетьманом П. Скоропадським³⁸³. Згодом, як член УГА бере участь у бойових діях, дійшовши в складі бойового підрозділу до Старокостянтинова³⁸⁴. Тоді ж захворіла і змушена була відійти від армійської служби. Перебувала у Кам'янці-Подільському, де на короткий час стала студенткою місцевого університету. Працювала референтом преси у Міністерстві закордонних справ Української Народної Республіки³⁸⁵. По закінченні визвольних змагань виїхала на захід.

Перебування О. Степанів у російському полоні стало для неї значним суспільно-політичним досвідом. Українські полонені-офіцери проводили у Туркестані політосвітню роботу, пов'язували свою діяльність з найважливішими революційними подіями сучасності в умовах розпаду Російської імперії та завершення Першої світової війни. О. Степанів долучалася до нового етапу визвольного руху, а її повернення з полону стало демонстрацією українства і пропагандою української національної ідеї.

Висновки до розділу 3.

Утворення та діяльність українського стрілецтва у Галичині стало важливим етапом розвитку національно-визвольного руху, формувало мілітарну програму в національно-державницьких устремліннях українців. Діяльність О. Степанів була пов'язана з формуванням підрозділів «Січові Стрільці», зокрема з їх жіночими відділеннями. Мілітарна формація «Січові Стрільці II» трактувалася як революційне військо, де крім чоловіків діяли і жінки. Організаційне оформлення УСС продовжувалося впродовж першого етапу ведення бойових дій на австрійсько-російській ділянці фронту в Галичині. Виключно завдяки власній настирливості О. Степанів добилася своєї участі у бойовому підрозділі УСС на фронті, де як хорунжий УСС була

383 ЦДІА України у м. Львові, Ф. 359, Оп. 1, Спр. 75, Арк. 1.

384 ЦДІА України у м. Львові, Ф. 406, Оп. 1, Спр. 105, Арк. 1.

385 ЦДІА України у м. Львові, Ф. 359, Оп. 1, Спр. 74, Арк. 1–3.

відзначена австрійською нагородою. Брала участь у найважливіших боях на Карпатській ділянці фронту – під Комарником, на горі Маківка, під Болеховим. Потрапивши у російський полон О. Степанів перебувала у Туркестані, де не полишила національно-політичну роботу. До діяльності жінки-воїна була прикута увага пресових органів Галичини та зарубіжних держав. Повернення О. Степанів з російського полону до Львова через скандинавські держави стало демонстрацією її жіночої мужності, кращих зразків фемінізму. Водночас українка-галичанка демонструвала свою прив'язаність до національних ідеалів та національно-державних перспектив.

РОЗДІЛ 4.

НАУКОВА ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ О. СТЕПАНІВ

4.1. Педагогічна робота та участь у кооперативному русі 1920–1930 рр.

Один із найдраматичніших періодів національної історії 1917–1921 рр. закінчився поразкою визвольних змагань та загибеллю двох перших у ХХ ст. демократичних держав українського народу – УНР і ЗУНР³⁸⁶.

Території Східної Галичини та Західної Волині відійшли до складу Польщі.

О. Степанів з болем переживала поразку визвольних змагань. Із Наддніпрянщини через Румунію і Угорщину добралася до Відня, де шукає себе в науці. У 1921 р. закінчує Віденський університет із ступенем доктора філософії і через деякий час повертається до Львова³⁸⁷.

Ще у віденський період змінилися політичні пріоритети Олени Степанів: якщо раніше вона була членом Радикальної партії, то її сучасний радикалізм був пов'язаний з новими силами, які з'явилися у революційний час³⁸⁸. З 1921 р. вона належить до Української партії національної роботи («загравісти»). Ця політична структура була близькою до Української військової організації (УВО), одним із організаторів якої у Галичині був її чоловік Роман Дашкевич – підполковник УСС, відомий діяч національного руху³⁸⁹.

386 Рубльов О. С., Ресент О. П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Серія «Україна крізь віки». Київ : Видавничий дім «Альтернатива», 1999. Т. 10. 320 с.; Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). Серія «Україна крізь віки». Київ : Видавничий дім «Альтернатива», 1999. Т. 11. 336 с.

387 ЦДІА України у м. Львові, Ф. 359, Оп. 1, Спр. 75, Арк. 1–3.

388 Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. 200 с.

389 ЦДІА України у м. Львові, Ф. 359, Оп. 1, Спр. 75, Арк. 1–3.

Однак згодом О. Степанів відійшла від активної політичної роботи, присвятивши себе педагогічній та громадській праці, діяльності в Науковому товаристві Шевченка, кооперативних структурах. Активно працює в науці³⁹⁰.

Про те, що політикою Олена Степанів, зрештою і її чоловік Роман Дашкевич, тоді вже не займалися, згадує її син Ярослав: «Політикою вже тоді, – і мати, і батько, – не займалися. Мати спершу була членом Донцовської «Заграви», тобто Української партії національної роботи (пояснювала: не «роботи», а «революції»), а потім відійшла від політичного життя. Не признавала також феміністичного руху, не поважала і жіночого руху, вважаючи, що жінки є повноправними і мають брати участь у загальному політичному та громадському русі разом з чоловіками. Так, як і батько, якого усунули з Української радикальної партії, бо відновлені ним «Січі» він вважав поза – чи навіть надпартійними. Відійшов також від діяльності Української військової організації, якої був одним із засновників на еміграції – відійшов з таких самих мотивів, зберігаючи одночасно теплі дружні стосунки з Євгеном Коновальцем. Мені назавжди запам'яталися слова батьків: «До політики не мішайся, бо це брудна справа»³⁹¹.

З 1922 р. О. Степанів почала працювати у гімназії сестер-Василіянок у Львові, де, як вважали в українських середовищах, гімназисткам надавали високі знання, панувала дисципліна. Працювати в українській гімназії на початку 1920-х рр. було нелегко, оскільки польська влада створювала організаційні ускладнення, а польські шовіністичні елементи нападали на українські школи, гуртожитки, установи, здійснювалися постійні репресії супроти вчителів та учнів. Відповідно українська націоналістична молодь, небажаючи підкорятися шовіністичним приписам, відмовлялася святкувати

390 Прийнято вважати, що це відбулося 1925 року, коли вона вже працювала викладачем у гімназії сестер-Василіянок у Львові.

391 Дашкевич Я. Замість передмови. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади та нариси*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 13.

польські державні свята, вивчати польську історію, географію, літературу тощо.

О. Степанів викладала в гімназії історію, географію, вела позашкільні гуртки, курувала пластунською організацією (яку створила ще у 1911 р.).

Курінь ім. Марти Борецької діяв у гімназії з 1923 р. Гімназисти проводили святкові урочистості з нагоди Листопадового зриву (зрозуміло, що святкування було проведено «без цензури», тобто без дозволу польської влади – О.К.). Серед учениць був великим культ Українських січових стрільців, тому співали пісні «Ой впав стрілець коло дуба», «Заквітчали дівчатонька стрілецьку могилу» та ін. Ірина Шох, випускниця гімназії, згадує: «Треба зрозуміти настрої, що були серед молоді в перші роки по упадку нашої державності. Хоч ми не приймали безпосередньої участі у змаганнях за державу, а опісля й політичну незалежність, але ми були малими свідками того, що відбувалось. Ми чули дома розмови взаємного обвинувачення, ми бачили жертви боротьби, що не принесли сподіваного завершення. Тоді ми були ще замолоді розуміти, що так, як у долі поодинокі людини, так і в долі колишньої нації є таке слово, як щастя. Ми виростили в гіркоті того, хто прагнув, кинувши в боротьбу дуже багато й не здобув нічого. В той час, як поляки раділи своїми досягненнями, нам було призначено ганьбу поневолення, її ми відчували дуже болючо. І у таких катастрофічних обставинах гарна, світла постать невгнутої жінки-борця світила нам ясним дороговказом. І Олена Степанів-Дашкевич була дійсним світлом – не уявленим, не виідеалізованим, але реальним, і ми всі хотіли, хоч би частинку, бути подібними до неї...»³⁹².

392 Шох І. Пам'яті Олени Степанів-Дашкевич. Промінь. Вінніпег, 1969. Ч. 11. С. 3–6. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси.* Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 178–182.

У «Пропам'ятній книзі гімназії сестер-Василіянок у Львові» (в трьох частинах) 1980–1995, Нью-Йорк; Сідней; Торонто; Львів³⁹³ знаходимо такі спогади про Олену Степанів: «Вона була вимогливим, строгим і водночас дуже справедливим викладачем. Навчала передовсім самостійно приймати важливі рішення. Досконало знала свої предмети, цікаво викладала матеріал. Кожна її лекція була наповнена глибоким змістом. Уміла прищепити високі ідеали служіння своєму народу, своїй Вітчизні. Вчила шанувати авторитети власного народу, будила любов до рідного слова, історичної давнини. Сама її особа, овіяна ... героїчної юности, породжувала національні почуття. Вона ж хотіла бачити в ученицях послідовниць носієм тих високих ідеалів, яким самовіддано служило її покоління. З її участю (або з мовчазного «благословення») відбувалися некалендарні, неофіційні імпрези і відзначення пам'яті героїв Крут, влаштування пам'яті жертв голодомору в підсоветській Україні. Відгукнулися гімназистки скорботними зібраннями на смерть Михайла Грушевського, на розстріли української творчої інтелігенції. Під керівництвом Олени Степанівни відбувалися цікаві мандрівки околицями Львова, пластові змагання (як от вишкіл у Білогорському лісі), її вихованки здобули також перше місце у крайових змаганнях юначок, приурочених до десятиліття вимаршу УСС»³⁹⁴.

Про період діяльності у гімназії сестер-Василіянок спогади про О. Степанів написали її учениці: Стефанія Олійник-Бернадин, Ганна Коренець, Оксана Керч³⁹⁵.

393 Пропам'ятна книга гімназії сестер-Василіянок у Львові (в трьох частинах). Нью-Йорк; Сідней; Торонто; Львів, 1980–1995. Т. 3. С. 178–193.

394 Кос А. Героїня України Олена Степанів... С. 22–23.

395 Олійник-Бернадин С. Очима учениці. *Ратуша*. Львів, 1992. 5 груд. Ч. 132. С. 7 ; Бернадин С. Пам'яті О. Степанів. *Свобода*. 1003. № 236. 11 груд. С. 2 ; Коренець Г. Пам'яті зв'язкової 2-го куреня уладу пластового юнацтва ім. Марти Борецької. *Ратуша*. Львів, 1982. 10 груд. Ч. 134. С. 3.

Потужний громадський і національний зріз наставниці представляють спогади її учениць Олександри Щурат³⁹⁶, особи, яка заховалася за криптонімом «А.К.»³⁹⁷, Євгенії Шульган-Булки³⁹⁸, Олени Коваль³⁹⁹ та ін.

Дослідники О. Шаблій та О. Вісьтак дають професійну оцінку О. Степанів як педагогу гімназії сестер-Василіянок: «Сьогодні важко відповісти, як оцінювали працю Степанів-педагога її колеги і керівництво школи. Хоч багато даних свідчать, що оцінка була позитивно високою. Зокрема, підтвердженням цього є те, що О. Степанів була єдиним професором-географом, якому доручили проводити лекційні і практичні заняття з географії України і світу й історії. Крім того, О. Степанів здійснювала позаурочне навчання, зокрема керувала географічним гуртком. Була вона на початку праці у гімназії зв'язковою «Пласту» учениць (до його заборони польськими властями у 1924 – 1930 рр.). З пластового куреня ім. Марти Борецької вийшли тоді відомі українські діячки, такі як Катерина Зарицька, Віра Свенціцька та ін.⁴⁰⁰ Та й сам факт, що О. Степанів мала науковий ступінь доктора наук (у гімназії було, як зазначалось, лише три доктори наук – В. Щурат, В. Лев та О. Степанів), підносив престиж школи сестер-Василіянок. До його ж легендарна постать Олени Степанів зосереджувала в собі потужний виховний потенціал, а її біографія була предметом наслідування»⁴⁰¹.

396 Щурат О. Чарівна усмішка Олени Степанівни (спогад учениці). *Основа*. Львів, 1993. 5 січ. Ч. 1. С. 2.

397 А.К. Степанів у гімназії сс. василіянок у Львові. Приватний архів Я. Дашкевича. Оригінал. Машинопис. Арк. 1–2. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 194–197.

398 Шульган-Булка Є. Із перспективи часу... . *Ратуша*. Львів, 1992. 15 груд. Ч. 136. С. 3.

399 Коваль О. Наша вчителька. Пам'ятна книга гімназії сестер Василіянок у Львові. Львів, 1995. Ч. 3. С. 46–47.

400 Леонтович-Багук Н. Спогад. Приватний архів Я. Дашкевича. Оригінал. Машинопис. Арк. 1–2. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 186–187.

401 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів. *Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади / упоряд. О. Шаблій*. Львів: Видавничий центр НТШ, 2003. С. 53.

В професійному плані вона вже у гімназії сформувалася як науковець. Зокрема, професор О. Шаблій вважає її ученицею фундатора національної географії професора Степана Рудницького, а її науковий метод бачить у наступному:

- шкільну географію слід будувати так, щоб у ній відображалися найновіші методологічні, методичні і теоретичні положення та висновки самої географічної науки. Головне – географію слід трактувати як єдину науку про Землю, як ціле, і про її поверхню, зокрема;

- від «близького до далекого»; від «знайомого до незнайомого»; від «конкретного споглядання до абстрактного мислення»; від «рідної землі до далеких країв». У побудові шкільної програми з географії це означає, що вона конструюється спочатку за «концентричним» правилом, а завершується теоретичною, узагальненою дисциплінарною, фактологічною базою якої є світ у цілому й окремі країни та регіони;

- урахування вікових особливостей дітей. Це виявляється, зокрема, у вимозі починати шкільну географічну освіту з вивчення навколишньої місцевості, рідного краю. Точніше – це принцип доступності у навчанні географії;

- комплексності і системності. Системність у побудові і викладанні географії полягає передусім у послідовності, наступності, коли попереднє знання є підставою для подальшого, а комплексність – коли всі явища і процеси на земній поверхні розглядаються у взаємозв'язку і взаємозалежності;

- причинної зумовленості, який вимагає впровадження в географію категорій закону і закономірності. Географічне знання повинне відповідати не лише на питання «Де?» (тобто бути описовим), але й на питання «Чому?» (тобто географія має бути номотетичною наукою і навчальним предметом);

– національний, конкретніше, – принцип українізації географії. Він полягає не лише в тому, щоб серед шкільних предметів була «Географія України», а насамперед у тому, щоб викладання географічних дисциплін пов'язувати з проблемами українства⁴⁰².

Натомість історичні засади її творчості на цьому етапі насамперед були пов'язані з національним краєзнавством.

Зокрема, у гімназії сестер-Василіянок О. Степанів-Дашкевич вела історичний гурток (спільно з матір'ю Севериною Парилле), де «...зацікавлювала учасниць сходи́н проблемами розвитку культури народів, а зокрема, українського народу, вияснюючи питання, не включені до шкільної програми через вузькі рамки навчальної програми або й обмеження польської влади» та географічний гурток, де звертала увагу на поглиблення картографічних вправ, використовувала теоретичне краєзнавство в практичний спосіб для прогулянок по Львову. Відомо також, що педагог О. Степанів-Дашкевич особливого значення надавала регіональному матеріалу, який використовувала і на заняттях з історії, і на заняттях з географії. Ймовірно, що географічний гурток, який вона вела, неофіційно співдіяв із туристичним товариством «Пласт». Фактично завдяки О. Степанів-Дашкевич у Львові склалася традиція мандрівок з елементами українознавства і краєзнавства: у Гошів на прощу, до Синьовидного, на верхів'я гори Параска, до Розлуча, до релігійних святинь Унева, Крехова, Страдча, на скелі в Бубнищі, до Підгородців на Урич (фортеця Тустань) тощо⁴⁰³.

Викладацька діяльність вимагала наявності у гімназії сестер-Василіянок підручників та посібників.

402 Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький – фундатор української географії. Львів; Мюнхен, 1993. С. 121–122.

403 Коренець Г. Пам'яті зв'язкової 2-го куреня уладу пластового юнацтва ім. Марти Борецької. *Ратуша*. Львів, 1982. 10 груд. Ч. 134. С. 3.

Зокрема, за цих умов Олені Степанів, яка довгі роки викладала географію України у гімназії, не залишалося нічого іншого, як самій взятися за написання новочасного посібника з цієї дисципліни⁴⁰⁴. І вона частково це зробила у 1938 р. «...(середньошкільний (гімназійний) підручник з навчальної дисципліни «Економічна географія України» має усі змістові, методичні та структурні ознаки навчального посібника... Інших праць О. Степанів, які б охоплювали усю національну територію України, на жаль, не було. Та й та, що її почала О. Степанів, мала лише п'ять лекцій (збереглися лише чотири з них). Нам їх надав син О. Степанів – Ярослав Дашкевич»⁴⁰⁵.

У роботі О. Степанів застосувала власний понятійно-категоріальний апарат, наукову класифікацію, українські терміни і власні назви та ін. У період Другої Речі Посполитої, тобто у 1920-х – 1930-х рр. українським ученим необхідно було обґрунтувати як зміст, так і просторовий обсяг поняття «Україна», «український». Польська офіційна адміністрація називала галичан, волинян, холмщаків та ін. західних українців не інакше як «русинами», «тутешніми». Поляки насаджували тезу, що українці живуть в УРСР, східніше Збруча, та інші аргументи.

Особливо актуальним українське питання ставало у роботі «Учительської громади», де О. Степанів-Дашкевич складала навчальні програми, відстоювала українську національну термінологію, проблеми українських етнічних територій та демографічних змін руху українського населення. Як і її вчитель професор С. Рудницький, згодом ще й інший вчений В. Кубійович, О. Степанів-Дашкевич оперує терміном «Україна» для

404 Професор географії О. Шаблій вважає, що на той час, коли О. Степанів-Дашкевич працювала у гімназії, підручник С. Рудницького «Україна – наш рідний край» вже застарів (не враховувались демографічні та економічні зміни на мапі України), а видання В. Кубійовича можна розглядати радше як енциклопедію знань про Україну, а не як підручник. Останній не враховував і вікової компоненти – книга мала бути написана для учениць гімназії.

405 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів. *Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади* / упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр НТШ, 2003. С. 98.

означення українського національного простору, суцільно заселеного українцями, географічної країни, національної території, яка в перспективі може стати основою для формування тут української держави⁴⁰⁶.

Цитовані нами дослідники О. Шаблій та О. Вісьтак аргументують, що введення в науковий вжиток таких понять, як «національна територія – найважливіша основа української держави» (С. Рудницький); визначення територіальних меж українських етнографічних земель (С. Рудницький, В. Кубійович), оперування поняттям «Україна» в науковій та педагогічній роботі (С. Рудницький, В. Кубійович, О. Степанів-Дашкевич) стало національним проривом українців у науковому житті 1920-х – 1930-х рр. Вони ж стверджують, що В. Кубійович за це позбувся місця праці в Ягеллонському університеті⁴⁰⁷.

Проблеми із польською владою були і в О. Степанів-Дашкевич, виразна національна позиція якої була відома офіційним чинникам. 20 листопада 1924 р. шкільна кураторія заборонила їй викладати у школі. Формальною причиною було те, що коли О. Степанів-Дашкевич їздила з учнями на канікули, то співали пісню «Ой зажурились стрільці січовії», де є слова «Буде лях проклятий». Історик Мирон Кордуба згадує: «По повороті до Львова я довідався докладніше про справу Дашкевичевої. Хоч її при співанню пісні не було навіть у вагоні, двоє панків донесли жандармії, що вона співала разом з ученицями. Проти старостинського засуду Дашкевич внесла відклик до воєводства, а проти обох панків – скаргу до суду про клевету; саме завтра має бути в сій справі розправа [...]»⁴⁰⁸.

406 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів. *Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади* / упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр НТШ, 2003. С. 98.

407 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів. *Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади* / упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр НТШ, 2003. С. 98–99.

408 Державний архів Львівської області. Ф. 2923 (М. Кордуба), Оп. 1, Спр. 2, Арк. 144–144 зв.

Хоча О. Степанів-Дашкевич як доктор продовжувала працювати у школі, переслідування польської влади щодо неї продовжувалися, і в наступні роки, аж до її офіційного звільнення у 1935 році.

Зацікавлення діяльністю О. Степанів-Дашкевич викликала і її робота в «Учительській громаді» та «Рідній школі»⁴⁰⁹. Ці структури, які діяли у Львові і охоплювали увесь галицький регіон будувалися на громадських засадах і мали на меті утвердити традиції національної школи. «Учительська громада» (заснована у Львові в 1908 р. Ю. Стефановичем) з 1920 р. вела роботу на розвиток українського шкільництва, здійснювала правовий і громадський запит українського вчительства у протистоянні із польською владою; ініціювала створення фахових секцій для складання навчальних програм з української мови, історії, географії. Займалася проблемами національного виховання молоді.

О. Степанів-Дашкевич керувала географічною секцією «Учительської громади» і стала одним з організаторів з'їздів учителів-географів Галичини у 1929 і 1930 рр. У 1929 р. на з'їзді було представлено 76 дослідників-географів. Роботою форуму керував професор Богдан Ставничий. У з'їзді взяв участь доктор Володимир Кубійович, доцент Ягеллонського університету, доктор Григорій Дрогомирецький, історик Микола Чубатий. Газета «Діло» зазначала, що не прибув, на жаль, професор Степан Рудницький з Харкова, що «оправдав телеграфічно свою відсутність на з'їзді недугою»⁴¹⁰. Учасників з'їзду вітала голова географічної секції доктор О. Степанів-Дашкевич.

У 1935–1939 рр. О. Степанів відійшла від активної педагогічної праці, однак продовжувала ще очолювати «Українську психологічну пораду для

409 «Рідна школа» була заснована у Львові 1881 року.

410 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів. Олена *Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади* / упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр НТШ, 2003. С. 99.

вибору звання» при освітньо-виховному товаристві «Рідна школа» (Порадня виникла у першій половині 1930-х рр.).

Націленість О. Степанів на громадську активність виявилася в другій половині 1930-х рр., коли вона залишила педагогічну працю в гімназії сестер-Василянок. У 1935 р. О. Степанів починає роботу у Ревізійному Союзі Українських Кооперативів (РСУК), де займає посаду референта організаційного відділу. Спочатку О. Степанів була секретарем організаційного відділу РСУК і працювала під керівництвом відомого діяча кооперативного руху Остапа Луцького, а згодом бере безпосередню участь у творенні кооперативів здоров'я. В міру праці РСУК О. Степанів-Дашкевич надає перевагу, зрештою, так визначило і керівництво структури, теоретичному обґрунтуванню українського кооперативного руху взагалі і кооперативів здоров'я зокрема⁴¹¹. Цій проблемі присвятила низку статей, які опублікувала в українських газетах та журналах. Налагоджує співпрацю з Українським лікарським товариством. О. Степанів взяла участь в організації та проведенні окружних нарад з проблем «Кооператив здоров'я» у Львові (28 жовтня 1936 р.), Стрию (5 листопада 1936 р.), Боянці (22 листопада 1936 р.), Ременові (24 грудня 1936 р.), Боднаріві (29 листопада 1936 р. і 19 лютого 1937 р.)⁴¹².

Українська кооперація 1930-х рр. стала феноменом національної активності. Дослідниця Галина Сварник зазначає, що наприкінці 1930-х років у Галичині близько двох третин українського населення було охоплено різними видами кооперації, яка, як писав львівський професор Е. Ромер, стала «засобом політичної мобілізації українців і підтримки їхньої політичної

411 Степанів О. Німецька споживча кооперація. *Кооперативна республіка: суспільно-економічний місячник*. 1936. Ч. 1. С. 20–24; Ї ж. Кошти торговельного розділу засобів поживи і колоніальних товарів у кооперативних і приватних крамницях. *Кооперативна республіка: суспільно-економічний місячник*. 1936. Ч. 7/8. С. 219–226; Ї ж. Французька споживча кооперація. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1938. Ч. 7. С. 31–38.

412 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів. *Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади* / упоряд О. Шаблій. Львів: Видавничий центр НТШ, 2003. С. 66.

діяльності»⁴¹³. Ще на один аспект кооперації звертає увагу Г. Сварник – кооперація розвинула одну з найпотужніших організаційних мереж⁴¹⁴.

О. Степанів аналізувала цей рух, приносила нові знання про особливості такої організації в зарубіжних країнах. Вона надрукувала понад 20 статей у фахових кооперативних виданнях «Кооперативна республіка», «Кооперативна родина», «Господарсько-кооперативний часопис» та ін. Загальним проблемам розвитку кооперації присвячені статті «Рочдельські принципи», «В Громаді сила»; фаховий рівень відтворюють публікації «Підсумки праці кооперативів здоров'я» та ін. Розвиток української кооперації О. Степанів пов'язувала з досвідом відповідних структур у Німеччині та Франції.

У рамках діяльності кооперативу здоров'я О. Степанів опублікувала статтю «Що треба знати про кооперативне здоров'я» у Календарі РСУК за 1937 р. У цьому ж році вийшла її брошура «Кооперативи здоров'я», яка була перевидана у 1938 р. У цьому виданні О. Степанів розкриває мету кооперативів здоров'я, покликаних зміцнити здоров'я народу «щоби забезпечити нації здорове і сильне покоління, а людині повноту життєвого щастя»; шляхи його досягнення (шляхом поширення відомостей про суспільну гігієну, навчання людей; «уладнювати» життя так, щоб воно якнайбільше сприяло людському здоров'ю та уможлиблювало своїм членам і їхнім родинам скору і добру лікарську допомогу на випадок занедужання. Обґрунтовано необхідність діяльності кооперативів здоров'я в сільській місцевості, де лікарів-українців значно менше ніж у зарубіжних країнах, чи міських регіонах Польщі. Як приклад, О. Степанів наводить досвід роботи кооперативного руху у сфері здоров'я в Югославії⁴¹⁵. В брошурі також

413 Сварник Г. Олена Степанів – кооперативний діяч. *Українські кооператори: історичні нариси*. Львів, 1999. Кн. 1. С. 367–378.

414 Сварник Г. Олена Степанів – кооперативний діяч. *Українські кооператори: історичні нариси*. Львів, 1999. Кн. 1. С. 367–378.

415 Степанів О. Кооперативи здоров'я: їх завдання, організація, історія. 2-ге вид., змін. Львів, 1936. 36 с.

містяться методичні поради щодо утворення кооперативів здоров'я: Необхідно визначити шість-десять сіл, які увійдуть в одну кооперативну структуру, вказувати розташування її централі з урахуванням географічних, історичних чинників. О. Степанів пише також про фінансування кооперативів здоров'я, юридичне оформлення статусу структури та принципів її функціонування⁴¹⁶.

У громадсько-політичному житті міжвоєнної Польщі українська кооперація займала вагомe місце. О. Степанів зазначила, що на 1938 р. було створено майже 3 тисячі – кредитних, закупівельно-збутових, молочарських і допоміжних сільських кооперативів, на чолі яких стояли окружні та краєві осередки. В рамках кооперативного руху діяло 700 машинних станцій, 115 виробничих підприємств, десятки гуртовень для збереження і збуту продукції. Створено було цілий штат спеціалістів-організаторів, агрономів, ветеринарних лікарів та ін.⁴¹⁷

Переважна кількість спеціалістів із кооперативного руху визнавала, що завдяки йому, українській селянській кооперації вдалося уникнути наслідків світової економічної кризи 1929–1933 рр. (галицький кооператор Остап Луцький вважав, що криза тривала впродовж 1929–1935 рр.)⁴¹⁸.

Фінансові можливості та організаційний досвід дозволили галицьким кооператорам перейти до нового виду об'єднань – кооперативів здоров'я. Вперше кооперативи здоров'я почали з'являтися вже у 1932 році, що було викликано завданнями моральної і фізичної підготовки нації, великою

416 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів. *Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади* / упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр НТШ, 2003. С. 66.

417 Степанів О. Кооперативи здоров'я: їх завдання, організація, історія. 2-ге змінене видання. Львів: Видавнича спілка «Діло», 1938. С. 5.

418 Луцький О. Вступне слово до першого видання. Степанів О. Кооперативи здоров'я: їх завдання, організація, історія. 2-ге вид. змін. Львів: Видавнича спілка «Діло», 1938. С. 5.

смертністю на селі, особливо серед дітей, яке зовсім було позбавлене лікарської опіки⁴¹⁹.

У березні 1936 р. було створено організаційний відділ РСУК при підтримці Шекія Бубича (професора торговельної академії в Сараєво, досвідченого кооператора), «Союз Югославських кооперативів здоров'я» у Белграді. Вивчено зарубіжний японський досвід в організації лікарської справи і лікарських об'єднань, сербохорватські здобутки. Налагоджено контракти з організаційним комітетом першого польського кооперативу здоров'я у селі Марковій Переворського повіту⁴²⁰.

Від вересня 1935 р. О. Степанів в РСУК почала проводити інформаційну роботу щодо творення нового типу кооперативів. 18 червня 1936 р. вже було накреслено попередній план роботи кооперативних структур: вислано інформації до окружних організаційних осередків, розпочалася агітація на місцях щодо творення такого типу кооперації.

До інформації про кооперативи здоров'я О. Степанів залучала пресу. Зокрема, у виданні «Кооперативна Родина» у січні 1937 р. стали з'являтися статті про осередки здоров'я: друкувався виступ О. Луцького у Ямній (серпень 1936 р.); в календарі РСУК за 1937 р. з'явилася стаття О. Степанів «Що треба знати про кооперативи здоров'я»⁴²¹.

Підготовча робота по організації кооперативів здоров'я проводилася спільно з «Українським лікарським товариством» у Львові: організаційна робота, з'ясування правових питань з адміністрацією. До складу РСУК були введені лікарі О. Музика і О. Філяс (засідання проводилися 18 червня 1936 р.,

419 Степанів О. Коли можна урухомити кооперативу здоров'я. Господарсько-кооперативний часопис. 1938. Ч. 15–16. С. 39–48; Її ж. «Кооперативи здоров'я», їх завдання, організація, історія. Львів, 1937. 34 с.; Її ж. Творім степендіальні фонди при громадах. *Громадсько-кооперативний часопис*. 1937. Ч. 12. С. 21–28.

420 Степанів О. Кооперативи здоров'я: їх завдання, організація, історія. 2-ге вид. змін. Львів: Видавнича спілка «Діло», 1938. С. 6.

421 Степанів О. Кооперативи здоров'я: їх завдання, організація, історія. 2-ге вид. змін.. Львів: Видавнича спілка «Діло», 1938. С. 7.

26 червня 1936 р., 25 листопада 1936 р., 23 січня 1937 р., 6 лютого 1937 р., 27 лютого 1937 р.)⁴²².

Було встановлено інструкції для лікарів та допоміжного персоналу; закуплено устаткування, лікарський інструмент та ін.⁴²³

З осені 1936 року Олена Степанів включалася в організаційний процес з організації кооперативів здоров'я: проводила відповідні наради та інструктажі – Львів, 28 жовтня 1936 р.; Стрий, 5 листопада 1936 р.; Боянець, 22 листопада 1936 р.; Ременів, 24 грудня 1936 р.; Боднарів, 29 листопада 1936 р. і 19 лютого 1937 р. Разом з О. Степанів на цих зустрічах були присутні лікарі та інструктори від РСУК⁴²⁴. О. Луцький стверджував, що населення розуміло кооперативи здоров'я, як «вищий щабель благородної кооперації», вищий за приватну крамницю, чи касу⁴²⁵.

Правовий відділ РСУК на чолі з М. Корчинський уклав статут «Кооперативу здоров'я» та узгодив формуляри для ведення діловодства.

Організатором першого кооперативу здоров'я став Іван Фур (с. Ременів Львівського повіту, 24 грудня 1936 р.), а директор окружного союзу Українських кооперативів в Станіславі Микола Швалюк організував наступну структуру (с. Боднар Станіславського повіту, 14 лютого 1937 р.)⁴²⁶.

О. Степанів окреслила завдання кооперативів здоров'я: 1) поширювати відомості про суспільну гігієну та навчити населення здоровому способу

422 Степанів О. Кооперативи здоров'я: їх завдання, організація, історія. 2-ге вид. змін. Львів: Видавнича спілка «Діло», 1938. С. 7.

423 Степанів О. Вишкіл допоміжного персоналу для «кооперативів здоров'я». *Господарсько-кооперативний часопис*. 1937. Ч. 18–19. С. 15–32; Її ж. Що треба знати про кооперативи здоров'я. *Календарець українського кооператора на 1937*. Львів, 1936. С. 7–10; Її ж. Засновуймо кооперативи здоров'я!. *Ювілейний календар «Сільського господаря» на 1939 р.* Львів, 1938. С. 52–59.

424 Степанів О. Кооперативи здоров'я: їх завдання, організація, історія. 2-ге вид. змін.. Львів: Видавнича спілка «Діло», 1938. С. 7.

425 Луцький О. Вступне слово до першого видання. Степанів О. Кооперативи здоров'я: їх завдання, організація, історія. 2-ге вид. змін. Львів: Видавнича спілка «Діло», 1938. С. 7.

426 Степанів О. Кооперативи здоров'я: їх завдання, організація, історія. 2-ге вид. змін. Львів: Видавнича спілка «Діло», 1938. С. 8.

життя; 2) забезпечувати населенню лікарську допомогу, надавати їм ліки та опікуватися ними, запобігати поширенню хвороб⁴²⁷.

Водночас О. Степанів розробила та опублікувала завдання кооперативів здоров'я та засоби їх діяльності⁴²⁸.

Дуже важливими були правово-організаційні підстави створення кооперативів здоров'я, оскільки українці зустріли протидію з боку польської адміністрації щодо їх улаштування⁴²⁹. До актуальних практичних питань, які представила О. Степанів, належали інструкції праці лікаря, допоміжного лікарського персоналу, функціонування амбулаторії та ін.⁴³⁰

Таким чином, у період міжвоєнної Польщі О. Степанів зосередилася на педагогічній та науковій роботі. Працюючи у гімназії сестер-Василіянок як викладач географії, вона заклала основи вивчення цієї дисципліни на основі принципів, розроблених її вчителем С. Рудницьким. Активізувала роботу Наукового товариства Шевченка, до роботи в якому залучила В. Кубійовича. Видавнича робота секції географії НТШ мала загальноєвропейський рівень. О. Степанів активно працювала у структурах «Рідної школи», а з другої половини 1930-х рр. бере участь у національному кооперативному русі. Праця в РСУК була пов'язана не лише з організацією його структур, але і їх забезпеченням фаховою та правовою літературою.

427 Степанів О. Кооперативи здоров'я: їх завдання, організація, історія. 2-ге вид. змін.. Львів: Видавнича спілка «Діло», 1938. С. 11.

428 Степанів О. Німецька споживча кооперація. *Кооперативна республіка*: суспільно-економічний місячник. 1936. Ч. 1. С. 20–24; Її ж. Рочдельські принципи. *Кооперативна республіка*: суспільно-економічний місячник. 1935. Ч. 7/8. С. 244–253; Її ж. Безпосередня співпраця рільничої кооперації зі споживчою на Мадярщині. *Кооперативна республіка*. 1935. Ч. 11. С. 19–24; Її ж. В громаді сола. *Кооперативна родина*. Львів, 1939. Ч. 5. С. 21–28; Її ж. До глибини сільської кооперації. Наше спасіння у нас самих. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1936. Ч. 29–30. С. 31–38; Її ж. Матері й батьки, дбайте за здоров'я своїх дітей. *Кооперативна родина*. Львів, 1937. Ч. 6. С. 29–36.

429 Степанів О. Польські кооперативи здоров'я. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1939. С. 17–22.

430 Степанів О. Кооперативи здоров'я: їх завдання, організація, історія. 2-ге вид. змін.. Львів: Видавнича спілка «Діло», 1938. С. 9–25.

4.2. Наукова діяльність О. Степанів у 1920-х – 1930-х рр.

Наукові пріоритети О. Степанів сформувалися ще у Львівському університеті. Вже тоді відчувалося її роздвоєння між двома головними науковими зацікавленнями: школою історії професора Михайла Грушевського та науковим семінаром професора географії Степана Рудницького. Зацікавлення історією і географією демонструють і її наукові пошуки у Віденському університеті, які вона продовжила після завершення національно-визвольних змагань 1917–1920 рр.

У 1921 р. О. Степанів підготувала наукову працю «Розподіл і розвиток суспільства давньої Русі до половини XII ст.». Робота була захищена у Віденському університеті у 1921 році як докторська дисертація (можливо перебуває в архіві Віденського університету). Припускаємо, як це можна судити із назви праці, що її автор представила економічний і соціальний зріз суспільства давньої Русі, соціально-стартові відносини та ін. Окремо дослідники зазначають, що ймовірно робота ілюструвала історико-географічні контури давньої Русі, щільність та густоту поселень, в тому числі міських в часи до монголо-татарської навали; розглядалися також заняття населення, торгівля та ін.

Серед важливих проблем української історії та географії на початку XX ст. постала проблема описів українських земель у межах національної території України. Зокрема, у цей період С. Рудницький обґрунтував Україну як географічний феномен, а її територію – як природний фундамент формування української нації. Визначальною ідеєю стала теза про українську окремішність, обґрунтована професором М. Грушевським з пункту бачення національної історії, як окремого феномену. Семе М. Грушевський запропонував вивчати історію українців як історію окремого народу – «від найдавніших часів аж до нині»; заперечив положення російської історіографії про «общеруськість» Київської держави, визначивши українські національні

пріоритети щодо історичної спадщини Київської Русі⁴³¹. Відповідно нація на своїй етнічній території мала організувати національну державу і геополітичне кредо С. Рудницького полягало в наступному: «Ідеалом українців є вільна Україна в її етнографічних межах»⁴³².

О. Степанів як дослідник формувалася в руслі цих двох шкіл: історичної та географічної. А тому для означення просторового обсягу поняття «Україна» вживає термін «українські землі» та аргументує, що це «землі, заселені суцільно українським народом [...], простягаються на південному сході Європи. Ці землі впираються на півдні на рукав ріки Дунаю-Кілію, Чорне та Озівське море й гори Кавказ та переходять на Закарпаттю за південну границю Карпат. На заході цей простір висувається найдалі в Карпатах, на вододіл рік Дунайця й Попраду, спирається на Сян, джерело ріки Вепрада середній Буг. З півночі творить його ріки Нарва, Ясьолди, Вигонівське озеро, Прип'ять, частина середнього Дністра, Сейму, Донця й Дону [...]. На сході українські землі доходять до рік: Хопра, Чиру, Донця та устя Дону, по Сад, Єргенські горби, ріки східний Манич, Куму й Терек»⁴³³.

«Фізико-географічне положення українських земель, підкреслює О. Степанів, дуже корисне / вигідне, бо дає можливість нашим землям мати добрі господарські взаємини не лише майже з цілою Європою, але й з Азією й іншими позаєвропейськими країнами»⁴³⁴.

Дослідники О. Шаблій та О. Вісьтак звертають увагу на ще один аспект концепту «українських земель», введений О. Степанів – це категорія

431 Грушевський М. Звичайна схема «русской» історії і справа раціонального укладу історії східного слов'янства. Статті по слов'яноведенью. Санкт-Петербург, 1904. Вип. 1. С. 298–304; Його ж. Ілюстрована історія України. Львів; Київ, 1911; Його ж. Історія України, приладжена до програми вищих початкових шкіл і нищих клас шкіл середніх. Відень, 1920; Його ж. Історія української літератури. Львів; Київ, 1925. Т. 4.

432 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів. *Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади* / упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр НТШ, 2003. С. 97.

433 Степанів О. Економічна географія українських земель... С. 244.

434 Степанів О. Економічна географія українських земель... С. 244.

великопросторовості України. На їх думку, це поняття було популярним у державотворенні до і після Першої світової війни. Великопросторовість була метою мало не кожної держави. Вона означала, як мінімум, наявність різноманітних і багатих природних ресурсів, особливо земельних (засіб для отримання продовольства) та викопних (для розвитку видобувної та обробної промисловості). Крім того великопросторовість – це резерв для подальшого заселення і глобально стратегічного тилу з військово-оборонних мотивів»⁴³⁵.

Ще у період 1920-х – 1930-х рр. О. Степанів звертається до важливих чинників – розвитку і розміщення господарства та населення. О. Степанів не була прихильником географічного детермінізму, згідно з яким розвиток і розміщення господарства пояснювалися природними чинниками, а стверджувала, що «розвиток господарства залежить головно від двох основних чинників: 1) від природних обставин, які зумовлюють рід господарства і впливають на його характер; 2) від людини і ступеня її культурного розвитку, який робить її більш чи менш здатного до використання існуючих природних умов і цим самим – до творення та плекання поодиноких галузей господарського життя»⁴³⁶.

Серед чинників господарського розвитку вона окремо виділяє чинник людської культури, який є історично змінним. Однак для так званих недержавних (точніше бездержавних) народів О. Степанів виділила ще один клас чинників – політичні, тобто політику держав-займанців, що було характерним для України протягом багатьох століть.

В контексті здійснення економічної політики на українських землях О. Степанів зазначає, що «ані Австрія, ані Росія не попірала розвитку промисловості на українських землях до світової війни, як також розбудовано на наших землях таку залізничну сіть, яка потрібна була для державних цілей, а не для господарського розвитку українських земель.

435 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів... С. 101.

436 Степанів О. Економічна географія українських земель... С. 248–249.

В тім самім дусі проведена була митна та податкова політика, яка [...] руйнувала господарське життя українських земель». І нарешті: «вже до великої війни здобувають держави чимраз більший вплив на керування господарським життям. Вони поширюють тільки ті галузі господарства, які мають рацію існування з інтересу держави як цілості (а не з інтересу добра українського народу) [...]». Водночас «у повоєнній добі впливи держави на господарське життя зросли ще більше. Держава не тільки порядкує господарське життя, але й організовує та керує ним. В СРСР заведено планове господарство, де всі господарські чинности підпорядковуються планам, які виготовляє державна влада. Українці є позбавлені всякої свободи власної думки в організуванні господарського життя на своїй землі і мусять тільки виконувати сліпо надані згори зарядження»⁴³⁷.

Важливим напрямом наукової діяльності О. Степанів стала праця в Науковому товаристві Шевченка. На початку 1920-х рр. в складних суспільно-політичних умовах, оскільки польська влада не була зацікавлена в існуванні української наукової інституції, НТШ відновило свою роботу. Товариство очолив академік Кирило Студинський. Розвиток наукової інституції він пов'язував із підтримкою і зв'язками з Всеукраїнською академією наук у Києві. В НТШ продовжувалося видання «Записок НТШ», «Збірників» праць секцій і комісій, «Хронік» та ін.

О. Степанів розпочала роботу в НТШ одразу після закінчення Віденського університету і повернення до Львова. У 1925 р. вона стала секретарем фізіографічної комісії⁴³⁸. Усі шість томів праць комісії (1927–1938) виходили за участю О. Степанів⁴³⁹.

Вважається, що саме О. Степанів залучила до української географічної науки та роботи в НТШ у 1920–1930-х рр. відомого уже тоді вченого-

437 Степанів О. Економічна географія українських земель... С. 259–260.

438 Комісія діяла у складі математично-природничо-лікарської секції ще з 1909 року.

439 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів. *Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади* / упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр НТШ, 2003. С. 63.

географа Володимира Кубійовича, який працював доцентом Ягеллонського університету і до 1930 р. писав праці лише польською мовою. Професор О. Шаблій з цього приводу цитує самого В. Кубійовича: «1931 р. я став дійсним членом НТШ в його математично-природописно-лікарській секції, незабаром очолив новопосталу Географічну комісію. Мимо згадую її членів: мого приятеля професора Юрія Полянського, який був тоді директором Природничого музею НТШ, д-ра Володимира Огоновського, д-ра Ігора Федіва, Стефанію Пашкевич і Олену Степанів-Дашкевич. З молодших – Івана Теслю і, очевидно, Миколу Кулицького. Зокрема вдячний я обом географам, які допомогли мені увійти (або, зручно, сказати б, делікатно втягнули мене) у львівське русло, починаючи від участі у з'їзді українських географів-педагогів у Львові 1930 р., на якому я виголосив доповідь»⁴⁴⁰.

У 1930-х рр. В. Кубійович, Ю. Полянський, О. Степанів зосередилися на вивченні географічної термінології. Свої пошуки в цьому напрямі вони пов'язували ще із закриттям у Харкові 1934 року Українського інституту географії і картографії (унаслідок сталінських репресій ця інституція, створена С. Рудницьким, була закрита)⁴⁴¹.

Проте головним завданням Географічної комісії НТШ була підготовка національного атласу України, яке з колективом українських учених здійснював В. Кубійович від 1934 р. У 1937 р. вийшов «Атлас України й сумежних країв», а у 1938 р. – «Географія українських й сумежних земель». У цих колективних працях Олена Степанів участі не брала. Однак за проханням В. Кубійовича вона підготувала два розділи до 2-го тому «Географії», який мав вийти у 1939 році, однак тоді не був опублікований⁴⁴².

440 Кубійович В. Мені 85. Париж; Мюнхен, 1985. С. 59; Володимир Кубійович. Т. 2. Мемуари. Роздуми. Вибрані листи / За ред. О. Шаблія. Париж; Львів, 2000. С. 61. (У цитаті неправильно вказано дату зїзду: 1930 р., а треба 1929 р. О. Шаблій).

441 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів. *Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади* / упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр НТШ, 2003. С. 64.

442 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів... С. 65.

Ці розділи вперше опублікував О. Шаблій у книзі «Доктор географії Олена Степанів» (Львів, 2002).

Таким чином, в НТШ О. Степанів зосередилася на організації роботи комісії, публікації її видань, як вчений належала до того наукового напрямку, пріоритетними завданнями якого були регіональні видання.

Зокрема відомо, до серед втрачених праць вченої є наукова розвідка «Землі і люди. Населення Галичини в роках 1860, 1900, 1910, 1921 і 1931» (написана у Львові у 1938 р.).

Участь О. Степанів у кооперативному русі Галичини 1935–1939 рр. також розглядаємо на предмет її наукової праці. Відомий галицький кооператор Остап Луцький, коли запропонував Олені Степанів працю у центральній структурі РСУК виходив із засад передовсім територіального та фундаментального представлення цього руху, його орієнтації на кращі зарубіжні зразки. Відомо, що О. Луцький вважав – з цим завданням успішно може впоратись О. Степанів, яка мала належну теоретичну і фахову підготовку, а також у попередні роки була пов'язана з національними громадськими рухами. Виділяємо декілька програмних засад наукової діяльності вченої у вивченні кооперації та організації кооперативних структур: обґрунтування необхідності створення кооперативних організацій у Галичині та правові основи їхньої діяльності⁴⁴³; роботи, присвячені вивченню зарубіжного досвіду у сфері економічної праці на регіональному рівні – в громаді⁴⁴⁴; науково-популярні брошури та статті, присвячені кооперативам здоров'я⁴⁴⁵ та ін.

443 Степанів О. В громаді села. *Кооперативна родина*. Львів, 1939. Ч. 5. С. 21–28; Її ж. Глибин сільської кооперації. Наше спасіння у нас самих. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1936. Ч. 29–30. С. 31–38; Її ж. Творім стипендійні фонди при громадах. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1937. Ч. 12. С. 21–28.

444 Степанів О. Німецька споживча кооперація. *Кооперативна республіка* : суспільно-економічний місячник. 1936. Ч. 1. С. 20–24; Її ж. Рочдельські принципи. *Кооперативна республіка*: суспільно-економічний місячник. 1935. Ч. 7/8. С. 244–253; Її ж. Безпосередня співпраця рільничої кооперації зі споживчою на Мадярщині. *Кооперативна республіка*.

Таким чином, у 1920-х – 1930-х рр. О. Степанів сформувалася як вчений, а її пріоритетним напрямом цього періоду стали праці з історії та географії, організації та розвитку кооперативного руху.

4.3. Наукові зацікавлення О. Степанів у 1939–1944 рр.

Початок Другої світової війни приніс нові суспільно-політичні зміни у краї, викликані новою геополітичною ситуацією в Європі, яка стала наслідком підписаного між СРСР і Німеччиною пакту Молотова-Ріббентропа, за яким Західна Україна, Східна Галичина відійшла до складу СРСР.

Олена Степанів разом з сином Ярославом і матір'ю залишилася у 1939 р. у Львові. Не відчуючи жодної провини перед радянською владою вона залишилася проживати у Львові. На початку новий режим нібито не мав претензій до неї.

О. Степанів влаштовується вчителем географії у Львівську середню школу № 3, а згодом, у СШ № 4 у зв'язку з об'єднанням двох шкіл. Середня школа № 4 – це колишня гімназія сестер-Василіянок, яку радянська влада закрила, усунувши монахинь і українське керівництво, і вона стала радянським закладом (школу очолив колишній матрос Павленко).

О. Степанів викладала в СШ № 4 географію, однак вже не економічну географію України, а географію СРСР.

1935. Ч. 11. С. 19–24; Її ж. Французька споживча кооперація. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1938. Ч. 7. С. 31–38.

445 Степанів О. Кооперативи здоров'я: їх завдання, організація, історія. 2-ге вид., змін. Львів: Видавнича спілка «Діло», 1938. 36 с.; Її ж. «Кооперативи здоров'я» працюють для добра своїх членів (реферат, виголошений на з'їзді лікарів і управ. Кооперативів здоров'я дня 21.05.1939). *Господарсько-кооперативний часопис*. 1939. Ч. 26. С. 3–5; Її ж. Засновуймо кооперативи здоров'я!. Ювілейний календар «Сільського господаря» на 1939 р. Львів, 1938. С. 52–59; Степанів О. Коли можна урухомити кооперативу здоров'я. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1938. Ч. 15–16. С. 39–48; Її ж. Підсумки праці кооперативів здоров'я за 1938 р. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1939. Ч. 7. С. 51–58.

Уже в 1940 р. влаштовується в Інститут радянської торгівлі, який був організований на базі існуючого при Польщі Комерційного училища. Викладає економічну географію з особливою увагою до географії торгівлі.

У 1940–1941 рр. О. Степанів починає працювати за сумісництвом науковим співробітником філіалу Інституту економіки АН УРСР. Це був підрозділ створений у системі Інституту економіки АН УРСР. Дослідники О. Шаблій та О. Вісьтак стверджують, що робота в цій інституції лише розпочиналася, тому якихось особливих здобутків О. Степанів не мала, окрім однієї-двох статей. Однак саме тепер, на думку вчених, до неї повернулося друге наукове дихання, яке почалося ще у 1938 р. і не полишало її до 1950 року⁴⁴⁶.

Цитовані дослідники зазначають, що усі праці з історії січового стрілецтва й української кооперації у 30-х рр. ХХ ст. були своєрідним «першим науковим диханням». У 1940 р. вона намагається поринути в наукову академічну атмосферу з надією використати свій інтелектуальний потенціал, набутий у попередній період⁴⁴⁷.

Після німецької окупації Львова О. Степанів відмовилася працювати в керованому В. Кубійовичем Українському Центральному Комітеті та його галицькому представництві – Українському допомоговому комітеті, очолюваному Костем Паньківським.

У цей час на пропозицію УЦК – Миколи Шлемкевича і Михайла Митчака розпочала роботу над книгою «Сучасний Львів» (книга була підготовлена і видана на кошти «Українського видавництва», керованого УЦК і особисто В. Кубійовичем).

На початку німецької окупації О. Степанів, шукаючи можливості прогудувати сім'ю, влаштовувалася продавцем у художньому магазині у

446 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів... С. 68.

447 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів. Олена *Степанів*. Наукові праці. Есе. Спогади / упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр НТШ, 2003. С. 68.

Львові; працювала викладачем жіночої гімназії. Однак гімназію сестер-Василіянок німці закрили. До 1943 р. О. Степанів працювала у гімназії на Стрілецькій площі (в ній вона навчалася ще у 1902 р.); у вересні 1943 р. розпочинає роботу у середній ремісничій жіночій школі, де викладає костюмологію (історію одягу). У 1941–1944 рр. О. Степанів працювала за сумісництвом керівником Львівського міського статистичного бюро⁴⁴⁸. Праця в цій структурі допомогла О. Степанів у збірці матеріалу для підготовки книги «Сучасний Львів». У роки війни співпрацювала з декількома часописами: журнал «Дорога» – редактори Б. Гошовський, О. Шеперович, Ю. Старосольський; журнал був органом відродженого «Пласту» і пропагував краєзнавство, спорт, мандрівки. У журналі «Дорога» опублікувала нариси «Дністровим шляхом», «Крим: ключ Чорного моря». У 1943 р. з'явилася стаття О. Степанів «Мандруймо по рідному краю».

Однак основною роботою цього часу, зрештою, певним підсумком її праці стала робота «Сучасний Львів».

Проблеми сучасного Львова О. Степанів простудіювала ще готуючи розділ другого тому нереалізованої географії (спільно з В. Кубійовичем). Я. Дашкевич так пише про цей твір: «Намагання зобразити місто та його оточення в різноманітних ракурсах переконливо доводять заголовки розділів: «Віки говорять» (історія), «Земля говорить» і «Життєвий простір» (географія), «Людина говорить» і «Місто на шляху» (демографія та економіка), «Устаткування міста» (міське господарство)⁴⁴⁹.

448 У статистичному бюро працювали також спеціалісти-поляки: Станіслав Гошовський – провідний представник польської школи історії народного господарства, пізніше професор Краківської господарської академії; молодий географ Вацлав Кагоровський, який став співавтором параграфу «Львівський краєвид» (у розділі «Земля говорить»), при складанні карти «Краєвид Львова». Я. Дашкевич стверджує: «Побоюючись принаймні бойкоту з боку шовіністично налаштованої інтелігенції за співробітництво в українському виданні, Кагоровський просив приховати своє авторство, маскуючи його бібліографічним покликанням на брошуру про географічне обличчя Львова». Дашкевич Я. Постаті... С. 581.

449 Дашкевич Я. Постаті... С. 580.

Дослідники О. Шаблій та О. Вісьтак зазначають, що якби О. Степанів більше нічого не створила, то і в цьому випадку її ім'я слід було б вписати золотими літерами в історію українського землезнання⁴⁵⁰ і наводять аргументи такої власної позиції:

1. Це наскрізь українська книга, написана українським географом про український Львів. До цього часу книги і наукові розвідки про Львів написали головню історики – переважно польські (Й. Длугош, Й. Зиморовіч, А. Головські). Були і праці українських істориків, наприклад, Івана Крип'якевича (відома його праця «Історичні проходи по Львові», 1932), В. Голубця, Р. Зубика, В. Карповича, Т. Коструби, А. Петрушевича, І. Шараневича та ін. Серед польських географів слід відзначити лише В. Качоровського, з яким співпрацювала О. Степанів і деякі дані з книги якого «Geograficzne oblicze Lwowa» («Географічне обличчя Львова»), виданої у 1938 р., використала з дозволу автора у своїй праці⁴⁵¹. Отже, в українській географії Львів був «terra incognita»⁴⁵².

До того ж боротьба за Львів (чий він – український чи польський?) велася у прихованій або відкритій формі протягом віків⁴⁵³. Отже, поява книги українського автора про український Львів – це вже науковий внесок О.

450 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів. *Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади* / упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр НТШ, 2003. С. 114.

451 З цього приводу Я. Дашкевич пише: «На праці Качоровського з соціотопографії та демографії, що друкувалися напередодні Другої світової війни, О. Степанів звернула увагу, що готуючи нарис про Львів до другого тому «Географії України і сумежних земель». У «Сучасному Львові» Качоровський став співавтором під час написання параграфу «Львівський краєвид» (у розділі «Земля говорить») та при складанні карти «Красвид Львова». Побоюючись принаймі бойкоту з боку шовіністично налаштованої польської інтелігенції за співпрацю в українському виданні, Качоровський просив приховати своє авторство, маскуючи його бібліографічним покликанням на його брошуру про географічне обличчя Львова (Див.: Дашкевич Я. Олена Степанів та її «Сучасний Львів». Степанів О. Сучасний Львів. Львів, 1992. С. 128–137).

452 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів. *Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади* / упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр НТШ, 2003. С. 114–115.

453 Звернемо увагу, що в книзі-путівнику «Lwów» С. Василевського (Познань, 1932), перевиданому у Вроцлаві, жодного роду не натрапите на слово «українець», «український». Навіть слово «ruski» («руський») там не вживається.

Степанів у розв'язання зазначеної проблеми. До його ж книга з'явилася під час нацистської окупації, коли слово «український» було під негласною заборонаю (у ліпшому випадку дозволялося вживати слово «галицький» у дистрикті «Galicien»)⁴⁵⁴.

2. Це була фундаментальна географічна праця не просто про місто, а передовсім про *велике* місто. Знаємо працю В. Кубійовича про рідний йому Новий Сонч, який налічував усередині 1920-их років близько 30 тис. мешканців і був звичайним повітовим центром. Водночас, Львів перед Другою світовою війною має уже понад 300 тис. жителів, був великим торговельно-промисловим та культурно-освітнім (старий університет, тощо) центром. Цей осередок мав сильний вплив на свої околиці і відігравав політичну роль не лише у Галичині і Західній Україні, але і у всеукраїнському масштабі⁴⁵⁵.

3. І, головне, праця О. Степанів «Сучасний Львів» поряд з книгами І. Теслі «Наша Батьківщина» і перевиданої у 1943 р. праці за редакцією В. Кубійовича «Географія українських й сумежних земель» тощо, завершували короткотривалий період становлення національної суспільної географії в її антропогеографічному оформленні загалом, і української геоурбаністики, зокрема⁴⁵⁶.

Влітку 1932 р. О. Степанів разом з сином Ярославом відвідали В. Кубійовича, який відпочивав у Жегестові на Лемківщині, розташованому над Попрадом, на самому словацькому кордоні. Обговорювали його «Атлас України та сумежних країв» (з'явився друком у Львові в 1937 р.) та наміри В. Кубійовича видати двотомну «Географію України і сумежних земель» –

454 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів. *Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади* / упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр НТШ, 2003. С. 115.

455 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів... С. 115.

456 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів... С. 115–116.

«фундаментальне наукове видання настільного типу, що повинно було дійти до рук кожного українця»⁴⁵⁷.

Я. Дашкевич згадує: «Перший том давав відомості про Україну, в цілому, згідно з прийнятими тоді розділами та підрозділами географічної науки. Другий том мав бути регіональним – окремі розділи, присвячені поодиноким географічним землям України, а також двом найважливішим містам – Києву та Львову. Перший том географії побачив світ у Львові у 1938 р.; другий – у якому передбачалося два географічні нариси про згадані міста пера О. Степанів – набирали 1939 р. в друкарні, незадовго до вибуху Другої світової війни, авторка правила коректуру нарису про Львів. Другий том ніколи не побачив світу; перший перевидавався (вже без позначення «перший») під час німецької окупації (Львів, 1943), коли, до речі, сам редактор В. Кубійович вплутався у не дуже привабливі політичні справи – став головою Українського центрального комітету у т. зв. Генеральному губернаторстві, сповідуючи лоялістичні ідеї, що все українське життя на українських етнічних землях – у дистриктах Галичина, Краків, Люблін – повинно проходити виключно в рамках очолюваного ним комітету, відверто колабораціоністських ухил Кубійовича, який проявляв свої пронимецькі погляди і неясного характеру стосунки з Берліном через німецьке консульство в Кракові в розмовах з О. Степанів ще у довоєнні роки, помітно вплинув на охолодження стосунків між О. Степанів та В. Кубійовичем (хоча саме О. Степанів, яка розшукала молодого географа у Кракові у 1926 р., він завдячував своєю науковою кар'єрою)⁴⁵⁸.

Про видання в умовах окупації запланованого і в основному вже набраного другого тому географії не могло бути й мови. Україна навіть не геополітична, не те що державна єдність втратила свою цілісність, розшматована новими окупантами. Колишній перший том зумів побачити

457 Дашкевич Я. Постаті... С. 579.

458 Дашкевич Я. Постаті... С. 579.

світ у новій редакції 1943 р. лише завдяки впливам Кубійовича, про другий важко було й мріяти»⁴⁵⁹.

Книга О. Степанів «Сучасний Львів» стала важливим виданням урбаністичної історії, яка розглядала місто в контексті важливих європейських процесів від середини XIII століття. Львів як форпост галицької землі вона розглядає в контексті менш укріплених городів його околиць – Підгородище, Заводів, Грибовичі, Страдч, Щекотин, Домажир, Рокитно та ін.⁴⁶⁰

Обставини заснування міста галицьким королем Данилом Романовичем у середині XIII ст. пов'язує з військово-стратегічними потребами – оборона галицьких володінь від татарських набігів; господарськими – володіння захисним торговельним шляхом з Побужжя і Наддніпрянщини на Наддністрянщину (Холм та Київ – Львів – Балич) так і нового торговельного центру на цьому шляху, що ним після занепаду Звенигорода став Львів⁴⁶¹.

На ще один аспект розташування Львова звертає увагу О. Степанів, називаючи його «організаційним чуттям засновника міста» – на стику Розточчя і Поділля, що розділяють Схід від Заходу (басейн Дніпра та Дністра від басейну Вісли), а одночасно ворота, крізь які проходять шлях із Східної у Західну Європу, з Чорномор'я у Прибалтику⁴⁶².

О. Степанів стверджує, що зовнішній вигляд Львова, його життєвий простір, чисельний та національний склад, заняття та культура його мешканців змінювалися не лише під впливом століть, а й під впливом тих історичних безнастанних змін, які відбувалися впродовж семи століть його існування.

Територіальний розвиток міста, зокрема, у княжий період, вчена пов'язує з його фізіографією: місто розбудовувалося на границі сухого

459 Дашкевич Я. Постаті... С. 579.

460 Степанів О. Сучасний Львів. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. С. 5.

461 Степанів О. Сучасний Львів. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. С. 7.

462 Степанів О. Сучасний Львів. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. С. 7.

незалісненого подільського берега й залісненої багнистої заплавини Полтави, саме там, де на стику водопривного літотамнієвого вапняка виходять багаті горизонти джерельної води⁴⁶³.

Старий Львів, як й інші тогочасні міста, складався з трьох частин: дитинця (тобто укріпленого города), підгороддя (окольний город) і пригороддя. Дитинець був добре укріплений великими засіками і чистоколами, тому міг витримувати численні ворожі напади. Натомість пригороддя, стверджує О. Степанів, не було укріплене, імовірно, захищалося тільки валами або й чистоколом, а у випадку збройного ворожого нападу мешканці разом зі своїм майном тікали і шукали захисту в окольному городі та дитинці. Окремо, на стрімкій горі, стояв укріплений монастир св. Юра⁴⁶⁴.

Національний характер міста О. Степанів прослідкувала на основі будівництва: візантійсько-романське (в більшості дерев'яне, тому у давніх пам'ятках мало що залишилось) – церква св. Миколая (мабуть княжа, звірська церква з XIII–XIV ст.); церква св. Онуфрія з монастирем (монастир, згодом сс. Василян також походять з княжих часів); церква св. Параскеви (П'ятниць) (мурована в оборонному характері з середини XVII ст.); костел Івана Хрестителя (збудований для дружини князя Льва Констанції, доньки угорського короля Бели IV); костел Марії Сніжної (збудований німецькими колоністами; до закінчення будівництва латинського собору був парафіяльною церквою)⁴⁶⁵.

Наступний будівельний стиль – готичний. О. Степанів вважає, що після «прилучення» галицького князівства до Польщі з 50-х рр. XIV ст. «на південь від княжого города в широкій частині заплавини, постало нове місто за німецькими зразками»⁴⁶⁶. Готичний характер міста виявлявся в численних

463 Степанів О. Сучасний Львів. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. С. 10.

464 Степанів О. Сучасний Львів. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. С. 10–11.

465 Степанів О. Сучасний Львів. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. С. 11–13.

466 Степанів О. Сучасний Львів. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. С. 14.

будівлях костелів: св. Станіслава, Домініканів, Францісканців, св. Катерини, св. Духа, які були збудовані в околицях Низького Замку та житлових будинків – мурованих і дерев'яних (пожежі XVI ст. знищили ці пам'ятники; залишилася лише римо-католицька катедрa і окремі деталі будинків на площі Ринок)⁴⁶⁷.

З кінцем XVI ст., на думку вченої, у Львові з'являються нові архітектурні риси – ренесансу, спочатку італійського, а згодом німецького. До них належить: Успенська церква, каплиця Трьох Святителів, Вірменський собор (побудований ще в XIV ст. в романо-візантійському стилі, а пізніше оточений добудовами), Кам'яниця Анчевських на площі Ринок, 4 («чорна кам'яниця»), Палата Корняктів (площа Ринок, 6), кам'яниця під № 14 на площі Ринок (власність венеційського консула Джоні Массарі), кам'яниця Шольц-Вольфовичів (площа Ринок, 23, ренесанс з фламандськими впливами), міський арсенал, порохівня, каплиця Боїмів, костел Бернардинів, костел Бенедикток з монастирем, каплиця Кампіанів, костел і монастир Марії Магдалини, костел св. Войтіха (Адальберти), костел св. Софії⁴⁶⁸.

Наступний етап будівництва пов'язаний з стилем бароко. Однак, на думку О. Степанів, від другої половини XVII ст. розпочинається повільний упадок Львова, який був спричинений війнами, а також внутрішніми причинами політично-суспільного економічного характеру. До споруд цього етапу належать: костел Єзуїтів (збудований у 1610–1630 рр.), костел Кармелітів (1634 р.), костел Марії Громничної (1644, костел Кармеліток босих) Преображенська церква, Євангелицький костел, церква св. Петра і Павла, костел Францішканів, костел св. Антонія, костел Кларисок, костел

467 Степанів О. Сучасний Львів. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. С. 14–15.

468 Степанів О. Сучасний Львів. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. С. 18–29.

Сакраменток, церква св. Духа з духовною семінарією; світська будівля – загальний шпиталь (колегія Піярів)⁴⁶⁹.

На початку XVIII ст., на думку О. Степанів, відбувався занепад міста у зв'язку із зубожінням міщанства, яке було усунуте від торгівлі і було позбавлене впливу на міські справи. Водночас, на фоні загального занепаду і зубожіння міщанства будуються пам'ятки мистецтва в стилі рококо: церква св. Юра з митрополичою палатою і костел домініканів⁴⁷⁰.

В час переходу до Австрії, констатує автор, Львів настільки підупав, що налічував у 1772 р. – 20 тис. населення, а його територія обмежувалася середмістям та позвор'ями окремих господарств. У 1777 р. австрійська влада розпочала усунення мурів і валів, які втратили своє оборонне значення і, таким чином, передмістя зливається з містом. Визначальним для розвитку міста стало те, що він втратив своє оборонне значення, а став станицею провінції: місто мусило впливати на розширення свого життєвого простору, а його зовнішнє оформлення повинно було відповідати новим західним, переважно німецьким впливам.

Характерними для міської території стали: не будівництво нових культових будинків, а перебудова старих; будівництво нових будинків для житлових потреб; знесені в часи правління Йосифа II монастирі і костели перейшли у публічне користування, а їх перебудова велася згідно нових вимог; міська територія окреслювалася характерними для того часу новими архітектурними стилями – львівське будівництво і далі розвивалося під знаком класицизму стилю ампір⁴⁷¹.

Другу половину XIX ст. О. Степанів розглядає як період шведського розвитку міста. Причини такого росту вона бачить у наступному: розвиток

469 Степанів О. Сучасний Львів. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. С. 29–33.

470 Степанів О. Сучасний Львів. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. С. 33–37.

471 Степанів О. Сучасний Львів. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. С. 37–39.

залізничних шляхів сполучень, поява трамвайних ліній у місті; ріст промисловості і торгівлі; у житті міста помітними стають нові явища – розвиток шкільництва, культури, спорту. У міському просторі з’являються зміни, пов’язані із виникненням окремих ділянок, які мають спеціальне призначення: промислово-торговельно-складські, банкові, університетські, житлові (робітничі, інтелігентські), шпитальні, спортивні, дозвілля і вистав⁴⁷².

Щодо архітектурного стилю Львова другої половини ХІХ ст., то О. Степанів зазначає, що «будинки з цього часу не мали свого власного стилю, а задовольнялися наслідуванням стилів з минулих часів». Зокрема, в культовому будівництві кінця ХІХ – початку ХХ ст. був присутній неороманський чи неоготичний стиль, а публічні будинки – політехніка, сейм, Галицька каса ощадності, оперний театр, Дім інвалідів, губернаторство та ін. були виконані в стилі ренесансу⁴⁷³.

Для початку ХХ ст. характерним стає сецесійний стиль – пасаж Міколаша, головний вокзал, Промисловий музей, Народний готель на вулиці Костюшка. З’явилися будинки в народних стилях (українським чи «закоп’янським») – «Дністер», дяківська бурса, кам’яниця на вулиці Пекарській, 38 та колишній єврейський шпиталь на вулиці Рапопорта (у мавританському стилі)⁴⁷⁴. Нові ділянки того періоду мали характер віллевої забудови.

Сецесійний стиль тривав недовго і на його зміну, тоді ж на початку ХХ ст. приходять модернізм. Наслідував віденські та берлінські зразки, інколи пов’язував до народних мотивів. У Львові триває планова і естетична забудова вулиць: торговельна і промислова палата на вулиці Академічній,

472 Степанів О. Сучасний Львів. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. С. 39.

473 Степанів О. Сучасний Львів. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. С. 40.

474 Степанів О. Сучасний Львів. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. С. 40–41.

будинок дирекції залізниці, бурси товариства «Рідна школа», Українське музичне товариство на вулиці Шашкевича та ін.⁴⁷⁵

Аналізує у роботі О. Степанів і будівничий бум у Львові напередодні Першої світової війни: будуються кам'яниці переважно 3–4 поверхів; зростає населення міста; виникають нові вулиці; виростають робітничі поселення – Левандівка, Сичнівка, Богданівка. Визначальними у розвитку міста стають: територія Львова зростає в адміністративних границях до 3240 га; життєвий простір міста виходить поза межі визначених границь; розбудова іде при приміських рогатках (рогатка як межі міста зберігалися умовно ще з середньовічних часів); будівництво йде на вільних ділянках між головними вулицями⁴⁷⁶.

У міжвоєнний період, коли Львів по приєднанню до Польщі був воєводським центром зросла потреба в житлових будинках. О. Степанів так визначає цей процес і житлове будівництво охопило незабудовані окраїни; будівництво при залізничних шляхах Львів–Золочів, Львів–Ходорів, Львів–Самбір. Будівельний розмах визначався, на її думку, двома тенденціями: будівництво нових житлових будинків і масові надбудови існуючих житлових об'єктів. Щодо стилю будівництва, то О. Степанів називає його «новочасним». Цей процес здійснювали житлові кооперативи, інституції суспільного характеру, міська адміністрація, приватні підприємства і будівельні спілки⁴⁷⁷.

Характерним у будівництві стають житлові блоки (збудовані переважно на околицях); ділянки вілл, т. зв. «колонії». Блоки були призначені для приватних чи міських урядовців, викладачів вищих шкіл, робітників; ділянки вілл і окремих будинків були призначені для одно- і двосімейного вжитку; будовано також т. зв. «чиншові» будинки (це були будинки з

475 Степанів О. Сучасний Львів. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. С. 41–42.

476 Степанів О. Сучасний Львів. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. С. 42–43.

477 Степанів О. Сучасний Львів. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. С. 43.

великим комфортом просторих терас, невеликих балконів і галерей. Цей новий стиль відтворювали будинки: військовий шпиталь, другий будинок техніків, управління електростанції, а також костел Марії Остробремської (збудований у формі базиліки). Зросла міська територія: до п'яти ділянок, на які ділився Львів до початку Першої світової війни, додалася шоста – Новий світ. У 1930 р. було створено «Великий Львів» через приєднання приміських громад: Клепарова, Голоська Малого, Замартинова, Старого і Нового Знесіння, Кульпаркова II, Сигнівка, частина Білогорщі (Левандівка), Кривчиць, Козільник, Кульпаркова. Загальна площа Львова становила 6664 га. Це викликало поділ міста на 9 ділянок: 1) середмістя; 2) Янівська; 3) Жовківська; 4) Личаківська; 5) Снопків, Красучин, Софіївка, Козільники, Персеннівка; 6) Новий світ, Кульпарків; 7) Левандівка; 8) Замарстинів; 9) Знесіння⁴⁷⁸.

У радянський період 1939–1941 рр. адміністративний поділ міста було спрощено до 4 ділянок: 1) Личаків; 2) Городоцька ділянка; 3) Новий світ; 4) Жовківська ділянка⁴⁷⁹.

О. Степанів зазначає, що Львів зазнав втрат в ході воєнних дій 1939–1941 рр., коли було пошкоджено і знищено окремі важливі житлові і промислові будинки. Однак, більшого удару місто зазнало в ході бойових дій 1941 р.: знищено 610 будинків, в тому числі 14 промислових і 586 житлових⁴⁸⁰.

У підрозділі «Сучасний український Львів», де йдеться про місто у період німецько-радянської війни, автор концентрується більше на важливих соціальних проблемах, які вирішують новоутворені українські структури. Зокрема, в Українському комітеті діють сім референтів – організаційний, суспільної опіки, праці з молоддю, господарський, фінансовий, шкільництва і

478 Степанів О. Сучасний Львів. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. С. 44–47.

479 Степанів О. Сучасний Львів. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. С. 47.

480 Степанів О. Сучасний Львів. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. С. 48.

культурної праці. На передмісті – Сигнівки, Левандівки, Богданівки, Вулька, Личаківське, Жовківське створено окремі делегатури (відділення) комітету. Комітет утримує 20 постійних дитячих садків, 3 сирітські будинки, 10 бурс, 22 шкільні кухні, 20 народних кухонь, 2 студентські гуртки, центральну молочну кухню для немовлят, табори, лікарську амбулаторію, нічний будинок для потреб членів Українського комітету⁴⁸¹.

У рамках організаційної роботи комітет здійснює проведення курсів, конференцій, нарад; підтримує спортивні клуби і фізкультурні об'єднання; надає бідним лікарську допомогу, оплачує лікування в шпиталях та утримує людей похилого віку в міських будинках престарілих, а дітей у міських яслах і притуках; надає адресну допомогу грошми і одягом незаможних⁴⁸².

Соціальною роботою у Львові також займалися Український окружний комітет та Український центральний комітет.

Ілюстрації до видання збиралися на основі фотозбірки Степана Гайдучка, фотографій отця Степана Василюва, матеріалів фотожурналіста Ярослава Савки; карти підготував Степан Білецький, графічну обкладинку виконав художник Володимир Балис⁴⁸³.

Я. Дашкевич акцентував увагу на тому, що «Сучасний Львів» з'явився в умовах війни: «Окупаційні будні не могли не накликати на книжку свій відбиток. Монографію намагалися видати ошатно, це здійснили, але і поганий папір військового часу і, згідно з вимогами цензури, німецька мова і адреса друкарні на звороті титульної сторінки (ZKW Drukercibefzich II – Lemberg, Grunest, 20 – Друга друкарня, Львів, вул. Зелена 20; вже й не знаю, як розшифрувати аббревіатуру ZKW воєнного часу) не єдині нагадування про чорні підневільні дні. Не лише дивні, а й частково дикі німецькі назви вулиць

481 Книгиницька О. В. Військово-політична та наукова діяльність Олени Степанів. Вісник Львівського університету. Серія історична. Спецвипуск на пошану проф. К. Кондратюка. 2014. Вип. 51. С. 74-79.

482 Степанів О. Сучасний Львів. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. С. 133–134.

483 Дашкевич Я. Постаті... С. 580.

і площ (кожний окупант перейменовував на свій смак), які треба було подавати в книжці, посилювали воєнний колорит – цілий ряд місць тексту свідомо нагадував тривожні дні й ночі. Відповідні місця книжки зберігають вартість історичного документа»⁴⁸⁴. Варто на них звернути окрему увагу. О. Степанів писала про воєнні знищення внаслідок бомбардувань, про часткове зруйнування головного вокзалу 1939 р. та його повільну відбудову, про знищення проходу (пасаж) Міколяша 1941 р., подала статистичні відомості про кількість зруйнованих внаслідок воєнних дій з 1939 та 1941 рр. житлових і промислових будинків, про винищення довколишніх лісів у важкі зими 1939–1940 та 1941–1942 рр., коли мешканцям міста нічим було палити»⁴⁸⁵. «Значну вартість для історичної демографії Львова мають спостереження і статистичні дані про зміни в кількості населення міста 1939–1942 рр., про тенденцію до зростання кількості українців у цей час. Подавалася статистика ремісничих підприємств Львова у травні 1942 р. на кількох сторінках говориться долю єврейських мешканців міста, про переселення євреїв у новостворене гето (подаються його межі вже в минулому – гето було винищено, про що відверто писати не було можливості»⁴⁸⁶. «Значення історичного джерела мають відомості про кількість євреїв у Львові 1941–1942 рр., кількість єврейських ремісничих закладів у травні 1942 р.»⁴⁸⁷. «Згадка про шпиталь для полонених на вул. Пушкіна мала для О. Степанів автобіографічний акцент. По лінії громадських обов'язків вона в 1942–1944 рр. намагалася опікуватися полоненими, яких тримали в таборах, розташованих недалеко Львова, львівським шпиталем для військовополонених. Деколи вдавалося рятувати людей, уродженців Західної і Східної України (що не перешкодило, правда, одному лейтенантові з тих, яких виривали часто з лабет смерті, писати в

484 Дашкевич Я. Постаті... С. 581.

485 Дашкевич Я. Постаті... С. 581.

486 Дашкевич Я. Постаті... С. 581.

487 Дашкевич Я. Постаті... С. 581.

післявоєнні роки доноси на О. Степанів до НКВС). З дозою сумної іронії було складено параграф «Сучасний український Львів» – про те, що життя українців міста звелось до животіння під егідою «Українського комітету»⁴⁸⁸.

Оцінюючи твір, професор Я. Дашкевич зазначав: «Не підлягая сумніву, що сьогодні деякі проблеми, порушені в «Сучасному Львові», можна розглядати у нових, ще сучасніших аспектах. Ряд місць можна доповнити новішими даними, окремі відомості можна уточнити на підставі результатів дальших досліджень. Але, як це не дивно, за майже п'ятдесят років, що минули від першого видання «Сучасного Львова», українська наука, як радянська, так і діаспорна, не здобулася на підготовку аналогічної праці, ні індивідуальної, ні колективної. Та не лише ця обставина зберігає наукову і науково-популяризаторську вартість за монографію півстолітньої давності. Завдяки об'єктивності й стислому викладу, скурпульозності в підборі даних, вона далі залишається в першому ряду кращих українських наукових досягнень, присвячених містові, з іменем якого також сьогодні пов'язано багато національних мрій, сподівань, надій»⁴⁸⁹.

Назагал, у монографічному дослідженні «Сучасний Львів» відобразились концептуальні підходи авторки до регіоналістики і краєзнавства. Дослідження стало важливим виданням урбаністичної історії, а Львів від початку XIII ст. розглядався в контексті важливих європейських процесів; обставини заснування міста автор пов'язує з військово-стратегічними потребами, господарськими і торгівельними чинниками. Міський життєвий простір, чисельний та національний склад, заняття та культуру його мешканців пов'язує не лише з періодами його існування, а й із історичними зовнішньо-політичними чинниками, які відбувалися в місті і навколо нього. Визначено національний характер міста та вперше представлено український чинник.

488 Дашкевич Я. Постаті... С. 581–582.

489 Дашкевич Я. Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури / 2-ге вид., виправл. і допов. Львів, 2007. С. 577–583.

В умовах німецької окупації О. Степанів почала відчувати ще одну проблему – польське протистояння. 1942–1944 рр. стали часом польсько-українських конфліктів. О. Степанів не мала жодних ілюзій щодо того, яка доля чекала б Східну Галичину після відновлення польського панування (що почало проявлятися уже в липні 1944 р. під час славнозвісного львівського «Przedwiośnie» – «Провесни», коли боївкарі Армії Крайової приходили за нею до будинку на вул. Пісковій, 7, в якому вона мешкала; син О. Степанів Ярослав Дашкевич зазначає, що їй б чекала така сама доля, як і понад сотню невинно вбитих інших українців, якби тоді ж, у липні, не відборонили сусіди-поляки, переконуючи боївкарів, що О. Степанів та її родина не українці, а спокійні «старорусини». О. Степанів послідовно виступала проти польсько-української ворожнечі, хоча сама і її родина не мали жодного стосунку до «старорусинства»⁴⁹⁰.

Робота у статистичному бюро у воєнний період сприяла нагромадженню документального матеріалу для написання монографії «Сучасний Львів», де український автор представила вповні національний чинник.

4.4. Наукова праця О. Степанів у післявоєнний час

У 1944 р., із встановленням у Львові радянської влади О. Степанів, залишилася у місті, не виїхавши на Захід, як це здійснили тисячі учасниць національного руху. Ось що пише про цей вчинок син професор Ярослав Дашкевич: «Я зустрів у Львові (у 1992 р. – автор) давню ученицю мами, пізніше відому українську діячку в Канаді, пані Ірину Книш. Вона передала мені останню розмову, яку мала з мамою тоді, коли в період – зрештою, цілком оправданої паніки 1944 р. – західноукраїнська інтелігенція кидала свої рідні місця, починаючи великий шлях емігрантських скитань. «Я

490 Дашкевич Я. Постаті... С. 580.

залишаюся зі своїм народом», – сказала вона. Так заявляла Олена Степанів багатом і, незважаючи на всі лихоліття, що випали на її голову, ніколи не шкодувала за своє рішення»⁴⁹¹.

1 липня 1944 р. О. Степанів поновлюють у званні старшого наукового співробітника на посаді завідувача сектором промисловості у Львівському філіалі Інституту економіки АН УРСР, де вона працює до середини 1946 р., поки її разом з іншими ученими, - професором Іваном Крип'якевичем, доктором географії Володимиром Огоновським «почесно» не депортують до Києва.

У львівський період 1944–1946 рр. О. Степанів за сумісництвом працювала в Інституті радянської торгівлі та на 0,5 окладу у Львівському державному університеті імені Івана Франка. В університеті О. Степанів як в.о. доцента викладала економічну географію капіталістичних країн (другий семестр 1945/1946 н. р.; обсяг 330 годин). Тодішній декан географічного факультету університету доцент Опанас Ващенко (випускник Харківського університету) сприяв у публікації статей О. Степанів у виданнях кафедри – «Архітектурне обличчя Львова» (1945), «Трудові резерви Львівщини» (1946).

Професор О. Шаблій вважає, що період 1944–1946 рр. був найпродуктивнішим для Олени Степанів, яка написала і частково опублікувала близько 20 статей⁴⁹².

Науковий інтерес дослідниці визначали праці з економічної географії, демогеографії, геоурбаністики та ін. О. Степанів публікується в газетах «Радянська Україна», «Правда України», «Вільна Україна», журналах «Радянський Львів», «Жовтень». Перспективи індустріалізації Львова розглядалися в її роботах «Львів» – коротка монографія, «Львівська промисловість напередодні Вітчизняної війни», «Проблеми індустріалізації

491 Дашкевич Я. Постаті... С. 70.

492 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів. *Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади* / упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр НТШ, 2003. С. 71.

Львова», «Львів – промислове місто України», «Положення Львова» та ін. Проблемам розвитку західноукраїнських областей присвячені публікації – «Промисловість західноукраїнських областей», «Населення західноукраїнських областей», «Організувати виробництво художньої кераміки» та ін.

У середині 1946 р. Олена Степанів і Володимир Огоновський почали працювати в Київському інституті економіки у відділі економічної географії. У київський період були написані, але не опубліковані праці «Енергетичні ресурси і сировинна база промисловості західних областей», «Народногосподарське використання Дністра», «Львів: економіко-географічний нарис», «Проблеми індустріалізації Львова» та ін.

Керівництво інституту робило все для ускладнення роботи О. Степанів у Києві. Під сумнів було поставлено її наукову компетентність, шляхом переатестації працівників відділу економічної географії. О. Степанів не була атестована; не прийняли до уваги той факт, що вона мала науковий ступінь доктора філософії, а диплом доктора Віденського університету був нострифікований 1925 р. у Львівському університеті. В.о. завідувача відділом економгеографії П. Х. Зведенюк і в.о. директора Інституту економіки АН УРСР, кандидат економічних наук В. П. Теплицький прийняли рішення, що О. Степанів не може бути затверджена старшим науковим працівником, оскільки вона не має наукового ступеня. У такий спосіб О. Степанів залишили без роботи у Києві.

Повернувшись до Львова, після майже трьох років вимушеного перебування в Києві, О. Степанів і тут залишилася без місця праці. Знаючи позицію органів МДБ і ОК КП(б)У керівники львівських інституцій побоювалися влаштувати її на роботу. Лише директор Природничого музею АН УРСР геолог Северин Пастернак відважився її працевлаштувати: 1 грудня 1948 р. О. Степанів стала молодшим науковим співробітником відділу геології Природничого музею АН УРСР. У музеї О. Степанів виконувала

тему «Гончарні глини Південного Розточчя і Західного Полісся», «Енергетичні ресурси і сировинна база промисловості західних областей УРСР».

У період роботи в музеї завершує книгу «Дністер – важлива транспортна магістраль».

Відомо, що у передвоєнний період О. Степанів у методологічному контексті працювала у ділянці суспільно-географічної проблематики («антропогеографії») або ж «економічної географії», де розглядався контекст розміщення господарства.

Вже у період 1939–1941 рр., а найбільше у післявоєнний час їй доводиться пристосовуватись до радянської системи, яка у вивченні економіко-географічних процесів ставила у центр дослідження не людину, а господарство, економічні відносини, виробництво. Таким чином, у цій схемі розміщення і розвиток економіки пов'язані лише з економічними законами. Інші економічні чинники – природній і ресурсний потенціал – створюють лише передумови розвитку і розміщення виробництва⁴⁹³.

Однак далі працювати у музеї ставало все складніше. Кампанія радянських органів проти Олени Степанів наростала. Професор Ярослав Дашкевич згадує: «... Один смертельно переконаний львівський поет Петро Карманський видав книжку «До світла», на перших сторінках якої грубо звинувачував Олену Степанів у, нібито, фальсифікації історії, бо у своїй монографії «Сучасний Львів» вона писала, що серед мешканців княжого Львова були й німецькі поселенці. Поета не турбувало, що це відповідало історичній правді – треба було плюнути на національну героїню і він зробив це, правда, в не дуже зручний спосіб. І мати моя, і я були на доповіді, яку робив Ярослав Галан у Львівському вечірньому університеті марксизму-

493 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів. *Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади* / упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр НТШ, 2003. С. 94.

ленінізму. Галан говорив про Олену Степанів як про символ українського націоналізму»⁴⁹⁴.

Я. Дашкевич писав про цей час: «Т. зв. народний трибун Ярослав Галан неодноразово згадував О. Степанів та її книжку у своїх публічних виступах, що часом приводило до конфузних результатів: коли одного разу в приміщенні Вечірнього університету марксизму-ленінізму О. Степанів підійшла до трибуни, щоб подякувати йому за згадку, Галан втік... Оперативники і слідчі відповідних установ докладно вчитувалися в сторінки книжки, шукаючи крамолу і єдине, що зуміли інкримінувати, це образу радянської торгівлі, яка, нібито, ніколи не порушувала санітарних умов і не продавала товарів поганої якості»⁴⁹⁵.

24 жовтня 1949 р. у Львові було вбито письменника-публіциста Ярослава Галана, що стало новим поштовхом до репресій проти української національної інтелігенції. Це стосувалося й Олени Степанів⁴⁹⁶.

30 грудня 1949 р. О. Степанів була арештована органами МДБ⁴⁹⁷. Слідчі і прокурор вимагали 25 років виправно-трудових таборів за статтею «зрада батьківщини». «Особлива нарада» у Москві присудила їй 10 років⁴⁹⁸.

Олені Степанів інкримінували: зберігання «націоналістичної профашистської літератури» (до таких видань зарахували «Слово о полку Ігоревім», «Повість минулих літ», «Галицько-Волинський літопис» і ін.);

494 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів. Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади / упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр НТШ, 2003. С. 76–77.

495 Дашкевич Я. Постаті... С. 582.

496 Криса М. Свідок № 5. *Ратуша*. Львів, 1992. 28 березня. Ч. 32. С. 7.

497 Криса М. Свідок № 5. *Ратуша*. Львів, 1992. 28 березня. Ч. 32. С. 7.

498 Бриндзей-Лехицька М. Ми ділили горе і радість. *Зона*. Київ, 1999. № 14. С. 176–182; Воробій О. Із перебування в Гулагу (спогади про Олену Степанів). Пропам'ятна книга гімназії сестер Василянок у Львові. Львів, 1995. Ч. 3. С. 46; Валуга М. Моя дорога з дому – через в'язниці, лагерні зони, заслання – додому. Львів, 2006. С. 37; Майданська-Ілюк О. «Пам'ятаю!». *Слово Просвіти*. Київ, 2002. 12–18 квітня. Ч. 15. С. 9; Лемеха В. Спогади. Приватний архів Я. Дашкевича. Копія. Машинопис. Арк. 52–53, 57. *Олена Степанів. Роман Дашкевич. Спогади, нариси*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 250–251.

діяльність «як кадрової націоналістики» пов'язували з діловими зустрічами з командувачем УПА генералом Романом Шухевичем; публікацією в журналі ОУН антирадянської статті «За правильний підхід»⁴⁹⁹. О. Степанів категорично заперечувала друге і третє звинувачення, а до літератури зверталася як науковець. Однак слідчі МДБ потрактували О. Степанів як «особливо небезпечного державного злочинця» і спрямували її для «відбування терміну покарання в особливий табір МВС СРСР».

У висловлених на адресу О. Степанів звинуваченнях було багато наклепів: будучи в Українській Галицькій Армії вона воювала проти «молодої Радянської республіки на Україні» (О. Степанів залишила ряди УГА в липні 1919 р. і, таким чином, не мала жодного відношення щодо війни проти «молодої Радянської республіки на Україні»; звинувачення участі у таємних організаціях «Пласт», «Українському Студентському Союзу», «Ревізійному Союзу Українських Кооперативів» не відповідають міжнародному праву, оскільки ці товариства зовсім не були «таємними».

І, найважливіше, О. Степанів не мала жодного відношення до статті «За правильний підхід», надрукованої у виданні ОУН «Чин» у 1943 р. число 2 і підписаною Степанів О. І. Олена Степанів навіть не була знайома із змістом статті. Натомість слідчі МДБ намагалися представити О. Степанів не лише як націоналістку за переконанням, а як «кадрову» націоналістку, що належала до керівництва ОУН.

Дослідники О. Шаблій та О. Вісьтак стверджують, що автором статті «За правильний вибір» був О. Логущ, який підписувався псевдонімами «Степанів», «Петрів». У статті йшлося про ставлення українських державотворчих чинників до неукраїнського населення, що проживало на українській етнографічній території⁵⁰⁰.

499 Дашкевич Я. Постаті... С. 78.

500 Степанів О. І. За правильний підхід. *Ідея і чин*. 1943. Ч. 2. С. 18.

О. Логуш вважав, що політика українських державотворчих чинників повинна базуватися на таких положеннях:

1) вийти з політичного гетто, т[о] зн[ачить], порвати з тактикою політичного законспірування і залишення у власному колі. Українську політичну державну справу треба скрізь пропагувати, зокрема на теренах національних меншостей;

2) треба ліквідувати шовіністичне ставлення у відношення до меншостей, створюючи умови якнайдалше йдучої національно-культурної толеранції, не летіти на асиміляцію одиниць, натомість намагатися приєднати цілісність для української політичної справи;

3) ліквідувати прояви шкідливих чужих впливів, зокрема впливи німецьких расистських концепцій і практик, наслідувані в нас некритичними людьми, бо вони створювали б задирук[у]вато пр[е]зирливу поставу до не українців і тим відштовхували б національні меншості від української державної справи;

4) творити якнайкращі форми щоденного співжиття української суспільності з національними меншостями. Двигати з ними солідарно всі тягарі, що випливають зі стану окупації і поневолення України чужинцями;

5) солідарно боротися з усіма формами економічної експлуатації і проти потоптання гідності людини;

6) боротьбі цій надавати українського політико-державницького характеру і включати в її програму життєві потреби всіх жителів України без огляду на їх національно-культурну приналежність»⁵⁰¹.

Радянські органи безпеки сфабрикували ще одну справу про зв'язки О. Степанів з Р. Шухевичем. До справи був причетний далекий родич родини⁵⁰².

501 Степанів О. І. За правильний підхід. *Ідея і чин.* 1943. Ч. 2. С. 33–34.

502 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів. *Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади* / упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр НТШ, 2003. С. 83.

Що ж до «націоналістичної профашистської літератури», яка знаходилася в бібліотеці О. Степанів, то обласне управління в справах літератури і видавництва при виконкомі обласної ради депутатів трудящих 18 лютого 1950 р. винесло рішення: «Уся література, перерахована в акті від 10-го січня 1950 р., яка належала Степанів Олені Іванівні – є антирадянською, профашистською, націоналістичною – поширенню і зберіганню серед населення не належить, повинна бути вилучена і знищена.

Начальник Львівського облліта П. Кущинський»⁵⁰³.

Книги бібліотеки О. Степанів були спалені, про що свідчить відповідний «Акт» від 18 лютого 1950 року.

Знищенням літератури з бібліотеки О. Степанів керував слідчий МДБ Львівської області лейтенант Тесленко⁵⁰⁴.

О. Степанів не пристосувалася до радянської методологічної школи, а тому наукове значення праць довоєнного і воєнного періоду є значимішим (за незначним винятком), ніж повоєнних років.

Таким чином, суспільно-політичні умови радянської системи та ідеологічна комуністична спрямованість не дозволили О. Степанів цілком розкритись як вченій.

4.5. Історичне краєзнавство та регіоналістика у творчості О. Степанів

Аналіз наукового доробку О. Степанів дає можливість виділити окремі аспекти її дослідницької діяльності: українознавчий, краєзнавчий (регіоналістичний), геоурбаністичний, демогеографічний, ресурсознавчий та ін.

503 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів... С. 83.

504 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів. *Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади* / упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр НТШ, 2003. С. 84.

В науковому доробку О. Степанів написала близько сотні наукових праць, однак значна їх кількість з багатьох причин не була надрукована або втрачена у радянський період під час арештів і депортацій. Про них, їхній зміст і структуру, відповідність науковим проблемам часу можна судити лише посередньо: за рецензіями на них, за згадками, посиланнями інших авторів. Особливо цінною, відзначають дослідники, була праця «Енергетичні ресурси і сировинна база промисловості західних областей УРСР», написана десь у 1946–1949 рр. (збереглась лише рецензія на неї Северина Пастернака). Особливе місце займають у творчості вченої роботи з проблем історії та демографії Галичини. Зокрема, у 1953 р. книгарня «Говерла» в Нью-Йорку перевидала книжку О. Степанів, позначивши в підзаголовку, що вона видається в «700-ліття заснування міста Львова»⁵⁰⁵.

У журналі «Радянський Львів»⁵⁰⁶ було надруковано нарис «Архітектурне обличчя Львова», окремою брошурою «Трудові резерви Львівщини» (текст, на думку Я. Дашкевича, до невпізнання переробили і знецінили редактори видавництва «Вільна Україна»⁵⁰⁷).

У післявоєнні роки О. Степанів намагалася продовжити львівську лінію своїх наукових досліджень, але зробити це було не так просто. Працюючи у Львівському відділі економіки, вона написала працю «Промисловість Львова під час німецької окупації 1941–1944 рр.», за яку її довго громили – бо, мовляв, яка промисловість може бути під окупантами. Дослідження не побачило світу і невідомо, чи зберігся десь його текст; можна стверджувати, що текст написаний на докладному аналізі статистичних даних⁵⁰⁸.

О. Степанів визнавала багатотвірну регіоналізацію України: область, район, округ... Кожен із регіонів був інтегрально-господарською частиною.

505 Дашкевич Я. Постаті... С. 582.

506 Степанів О. Архітектурне обличчя Львова. *Радянський Львів*. 1945. №. 4. С. 59–61.

507 Степанів О. Трудові резерви Львівщини. Львів, 1946. 32 с.

508 Дашкевич Я. Постаті... С. 583.

У своїй праці «Економгеографія українських земель» вона використовує категорію зв'язків, де *генетичні зв'язки* – це відносини між чинниками (факторами), з одного боку і наслідками їхніх дій – з іншого. Зокрема, О. Степанів пояснює їхній вплив на рівень розвитку господарства в Україні загалом і в окремих її регіонах зокрема: «...якщо природні фактори у лісостеповій зоні, а точніше – у так званій «хліборобській області», загалом сприятливі для розвитку сільського господарства, то соціально-економічні і політико-державні (політика держав – займанців), як чинники господарського розвитку, – несприятливі»⁵⁰⁹.

Політичний підтекст праць О. Степанів бачимо і у ставленні до збереження лісів: «... вирубування лісів мало також великий вплив на зміну підсоння, на визнання та на розлогість наших ґрунтів. Під впливом вирубаня лісів висихають джерела, міліють ріки, балки-водорії нищать почву, клімат загострюється (літні спеки, вітри, морози), наглі повені нищать людський дорібок, цілина яловіє. Вслід за тим йде брак палива та будівельного матеріалу. На українських землях в СРСР так порубано ліси, що будівельний матеріал треба довозити з північних околиць СРСР, а останніми часами вийшла взагалі заборона уживати в УССР дерева як будівельного матеріалу»⁵¹⁰.

Особливе місце у науковій творчості О. Степанів займало краєзнавство. Як краєзнавець О. Степанів відбулась ще у міжвоєнний період, оскільки краєзнавчі і регіоналістичні студії були характерними для школи професора С. Рудницького, в якій вона сформувалася, як вчений. Зокрема, це роботи,

509 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів. *Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади* / упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр НТШ, 2003. С. 105.

510 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів... С. 105.

присвячені Криму і Придністров'ю, праці опубліковані під час війни у календарі «За народ» та львівському журналі «Дорога»⁵¹¹.

Олена Степанів зазначає, що «любов до рідного краю, що зароджується природно від найранших днів людського життя, поглиблюється з часом через пізнання усіх закутків рідної землі, почавши від найближчого оточення, аж до її найдальших меж»⁵¹².

О. Степанів розглядає пізнання батьківщини через мандрівки: «Пізнання Батьківщини [...] ніколи не буде таке глибоке, всебічне і повне, як здобує самостійно в цей спосіб, що *виходжено рідну землю власними ногами і окинуто власними очима*»⁵¹³. «Розбудуймо тому й поглибімо наше мандівництво, – пише вона, – зробімо його доцільним і плановим; пізнаймо тим способом кожен п'ядь рідної землі – хай врідеться безпосередньо в нашу душу її велична краса, хай забренить вона в наших серцях полум'яною любов'ю так жаркою, що не вб'є її ні багатство, ні розкіш, ні нужда, ні життєві невдачі»⁵¹⁴.

Особливу зацікавленість О. Степанів виявляє до басейну Дністра. У статті «Дністровим шляхом» вона розкриває історико-географічну привабливість цього басейну. «Вже від довшого часу, – зазначає вона, – задумувано зрегулювати русло Дністра, получити його одним каналом через Львів зі Сяном і Вислою та попровадити туди правильний водний рух з Балтики у Чорне море»⁵¹⁵.

Робота О. І. Степанів «Дністер – важлива транспортна магістраль» була виконана у 1948 р. і їй надали гриф «виключно для службового

511 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів. *Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади* / упоряд. О. Шаблій. Львів : Видавничий центр НТШ, 2003. С. 105.

512 Степанів О. Мандруймо по рідному краю. *Календар «За народ»: 1943*. Львів, 1942. С. 69.

513 Степанів О. Мандруймо по рідному краю... С. 69.

514 Степанів О. Дністровим шляхом. *Дорога*. 1943. Ч. 11. С. 157.

515 Степанів О. Мандруймо по рідному краю... С. 74.

користування»⁵¹⁶. Зокрема, у вступній частині автор зазначила, що в УРСР довгота річної сітки близько 350 тис. км, а її потужність складає 2 млн квт, відповідно довжина сплавних і судноплавних річок УРСР – 7 тис. км⁵¹⁷.

Другою, після Дніпра, річковою магістраллю, є Дністер, довжина якого складає 1362 км, а на 1273 км, він сплавний і судноплавний⁵¹⁸.

Вивчення верхньої частини Дністра започаткували водомірні пункти, організовані ще австрійською владою у другій половині XIX ст.⁵¹⁹

При вивченні Дністра у повоєнний період, на думку О. Степанів, може бути використаний досвід гідрологічних дослідів, проведених на Дніпрі (у зв'язку з базового Дніпрогесу та осушенням), осушенням, проведеним на південному Бузі, гідроенергетичним використанням рік Волино-Подільського плато⁵²⁰.

О. Степанів зазначає, що в УРСР вивчення Дністра розпочалося ще у 1940–1941 рр. і до цієї праці були залучені гідролого-гідротехнічний, річковий транспорт, гідрогеологія і гідроенергетика УРСР. Досліди були доповнені роботами 1945–1946 рр. Своє завдання у вивченні Дністра бачить у висвітленні лише однієї галузі народно-господарського використання Дністра – його транспортного використання⁵²¹.

На думку вченої, оскільки історична доля території басейну Дністра була розподілена по різних країнах, з різним ступенем господарського розвитку, з яких одні відставали на цілу суспільно-економічну формацію унеможлилювали повноцінне використання багатств річки і її басейну⁵²².

516 Це зазначено у рукописі, який знаходиться у відділі україніки Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника «Дністер – важлива транспортна магістраль». Львів, 1948.

517 Дністер – важлива транспортна магістраль. Львів, 1948. Рукопис. С. 10.

518 Дністер – важлива транспортна магістраль. Львів, 1948. Рукопис. С. 10.

519 Łubrzuński T. Służba hydrograficzna w Polsce. Lwów, 1925.

520 Дністер – важлива транспортна магістраль. Львів, 1948. Рукопис. С. VII.

521 Дністер – важлива транспортна магістраль. Львів, 1948. Рукопис. С. VII.

522 Дністер – важлива транспортна магістраль. Львів, 1948. Рукопис. С. VII.

Дослідниця визначає наступні перспективи Дністра і річка стане судноплавною починаючи від с. Букачівці; в м. Галичі буде збудовано судноверф; проектується будівництво потужної електростанції в Уніжі на Дністрі та Дубосарах; ведуться роботи над будівництвом малих електростанцій на подільських і молдовських притоках Дністра; освоюються Дністрові плавні; проектується зрошування водойми Дністра степових районів Ізмаїльської області на площі 470 тис. га⁵²³.

Краєзнавчою роботою є також стаття О. Степанів «Крим (ключ Чорного моря)», надрукована у 1943 р. У цьому геополітичному нарисі розкрито визначальну роль Кримського півострова у південному геополітичному напрямі України. О. Степанів виявляє природність входження Криму у склад України. Геостратегічне значення Криму вона бачить в наступному: «У чийх руках визнаний з моря Кримський півострів, той не тільки має право захопити чорномоські шляхи, але й стати паном цілого півдня Східної Європи. Природних, дотичних і добре захованих пристаней Криму, і в першу чергу воєнної твердині Севастополя, не заступить Одеса ні Миколаїв, Херсон чи Ростів»;⁵²⁴ «тільки той, хто буде паном Криму і матиме вільну дорогу крізь босфорські ворота до світових шляхів, буде володарем Чорного моря та півдня Східної Європи»⁵²⁵.

Особливе значення праць О. Степанів полягало і в тому, що вона запроваджувала в географічне українознавство українську термінологію. У період кінця ХІХ – початок ХХ ст. запозичувалися терміни з іноземних мов – латинської і грецької та німецької, французької, англійської. На початку ХХ ст. С. Рудницький обґрунтував необхідність упровадження в національну географію українських термінів⁵²⁶.

523 Дністер – важлива транспортна магістраль. Львів, 1948. Рукопис. С. VIII.

524 Степанів О. Крим (ключ до Чорного моря). *Дорога*. 1943. Ч. 4. С. 57.

525 Степанів О. Крим (ключ до Чорного моря)... С. 57.

526 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів. *Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади* / упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр НТШ, 2003. С. 107.

О. Степанів вживала у своїх працях цілу низку термінів, в українськості яких не може бути жодних сумнівів; більшість з них мали народну основу.

Найбільша продуктивність О. Степанів простежується у 1945 р., коли вона опублікувала десять відомих нам праць. Більшість з них присвячені перспективам промислового розвитку Львова. Тематично сюди можна ще додати працю «Проблеми індустріалізації Львова» (1946 р.). Ці праці з'явилися після відомої постанови Політбюро ВКП(б) і Ради Міністрів СРСР про індустріалізацію Львова. Зрозуміло, що вчені Інституту економіки, де працювала тоді О. Степанів, мали «відгукнутися» на цю постанову, що передбачала першочергове будівництво у Львові заводів автотранспорту та електромашинного, а також трикотажної фабрики⁵²⁷.

Частина праць про розвиток промисловості Львова залишилася у рукописах, деякі опубліковані у львівських і загальноукраїнських газетах, наприклад, у «Радянській Україні» (ст. «Промисловий Львів» у 1945 р.)⁵²⁸.

Важливе місце у творчості О. Степанів займають урбаністичні дослідження, передовсім присвячені Львову та Києву. Дослідники О. Шаблій та О. Вісьтак звернули увагу на антропогеографічну характеристику Києва і Львова, яку запропонувала О. Степанів. Вони склали порівняльну таблицю і підсумували її дані: 1) схеми характеристик столичних міст України ідентичні; 2) відмінність полягає лише у тому, що під час характеристики Львова структуру першого розділу порівняно з таким розділом щодо Києва автор поділяє на два розділи: а) географічне положення; б) фізіографія міста (у характеристиці Києва вони об'єднані); 3) характеристика історії територіального розвитку Києва детальніше за періодами, ніж характеристика Львова.

527 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів. *Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади* / упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр НТШ, 2003. С. 112.

528 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів... С. 112.

Особливо повно характеризує О. Степанів господарський і людський розвиток столичних міст в історичному розділі, поєднуючи цю характеристику з їхнім територіальним зростанням. Увага звертається на соціальні і національні аспекти цього зростання (шляхом залучення суміжних сільських поселень разом з їхньою людністю і способом життя, напливу чужонаціонального елемента і захоплення ним управлінських та економічних позицій тощо)⁵²⁹.

Таким чином, досягнення О. Степанів у вивченні краєзнавства були значними. Вони стосувалися нового напрямку, який запропонувала дослідниця – геоурбаністики. У контексті усіх напрямів вивчення краєзнавства актуальними залишалися питання термінології – географічної та історичної, топоніміки та ін.

Висновки до розділу 4.

Наукова та педагогічна діяльність О. Степанів проходила у складних умовах міжвоєнної Польщі, короткого радянського періоду 1939–1941 рр., німецької окупації та радянських післявоєнних років. У період Другої Речі Посполитої вона займалася педагогічною роботою у гімназії сестер-Василіянок та в об'єднаннях «Рідна школа», оскільки поляки забороняли українцям працювати у державних навчальних закладах. У цей час О. Степанів застосовувала концепцію свого вчителя С. Рудницького до сучасних досліджень. Активізувала роботу Наукового товариства Шевченка, залучивши до праці в ньому В. Кубійовича та інших знаних дослідників.

У передвоєнний час О. Степанів в основному займалася педагогічною роботою, працюючи в радянських освітньо-наукових інституціях.

Головним науковим дослідженням воєнного часу стало написання монографії «Сучасний Львів», яка була створена на основі нового статистичного матеріалу та сучасних методологічних підходів.

529 Шаблій О., Вісьтак О. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів... С. 114.

У радянський час О. Степанів працює у галузі економічної географії, краєзнавства та ін. Однак суспільно-політичні умови, радянське адміністрування стояло на заваді її науковій праці.

ВИСНОВКИ

У висновках узагальнено результати дослідження, сформульовано його основні положення, що виносяться на захист.

1. Вивчення громадсько-політичної та науково-педагогічної діяльності О. Степанів розширює сучасну українську просопографію національно-визвольного руху. Життєвий і творчий шлях О. Степанів був пов'язаний та ілюструє невідомі стержневі віхи історії кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. у Галичині і Львові, зокрема: Першу світову війну, виникнення та діяльність націоналістичних бойових формацій, перипетії та зміст національної революції 1917–1921 рр., діяльність українців у Польщі після поразки процесів національно-демократичного будівництва, становище української інтелігенції в часи російського тоталітарного режиму та нацистської окупації, репресивні процеси радянських адміністративних органів щодо діячів національно-визвольного руху.

2. Світогляд О. Степанів формувався у родинному середовищі сім'ї греко-католицького священика, вчительській семінарії у Львові, на філософському факультеті Львівського університету. Великий вплив на студентку справили лекції С. Рудницького, М. Грушевського, С. Томашівського, Е. Ромера та ін. Від 1911 р. брала активну участь у гімназійному, а згодом студентському русі у Львові. Активно займалася самоосвітою, поглиблюючи свої знання з історії українського народу, літератури, економіки, соціології та ін. Із виникненням 1912 року у Львові «Пласту» залучається до роботи у цій організації, в якій формувалися майбутні діячі національно-визвольного руху Іван Чмола, Роман Сушко, Ярослав Чиж, Степан Дувал та ін.

3. О. Степанів належала до активісток феміністичного руху, які відстоювали громадянські позиції жінок в Галичині, формували певне прогресивне гендерне середовище. До нього належали: Олена Степанів,

Софія Галечко, Ганна Дмитерко, Ірена (Олена) Кузь, Ольга Підвисоцька та ін. Роки Першої світової війни змінили більшість гендерних стереотипів, які склалися у галицькому суспільстві, постало питання щодо посилення ролі жінок в суспільно-політичній і військовій сфері діяльності.

В університеті О. Степанів вступила до Українського студентського союзу, «Академічної громади», «Просвітнього кружка», «Студенського союзу» ім. Драгоманова.

В період навчання в університеті бере участь у жіночих зібраннях, виступає за участь жінок у політичному житті, їх працю у випадку війни; у «Жіночому комітеті» збирає кошти на потреби України.

4. Впродовж 1912–1913 рр. львівська українська суспільність виробила засади національного мілітарного будівництва; О. Степанів кристалізує ці військові думки у жіночому середовищі; великий вплив на українців мала аналогічна мілітарна робота у польських середовищах.

Ідея військової підготовки молоді зародилася на початку ХХ ст. у середовищах галицької молоді у гімназійних та університетських пластових і освітніх гуртках, що привело до виникнення парамілітарних структур. У довоєнний період український політикум у Галичині консолідувався, а парамілітарні структури приступили до нового етапу самоорганізації. Мілітарний національний рух у Галичині пов'язаний з Кирилом Трильовським, який будучи головою Українського Січового Союзу домігся затвердження стрілецького статуту у Галицькому намісництві.

Організацією січових стрільців на території Галичини займалася стрілецька секція Січового Союзу, яка до Першої світової війни охоплювала 96 стрілецьких товариств. У рамках «Січові Стрільці II» було створено окремий жіночий підрозділ, до якого увійшла О. Степанів.

5. На початковому етапі Першої світової війни українська суспільність виявилася невідповідною до творення власної військової організації; парамілітарні структури, зорганізовані у довоєнний час, не могли стати

широкою організацією, яка б відповідала вимогам воєнного часу, – бракувало підготовлених військових кадрів, грошових засобів та ін.

Від жовтня 1914 р. на російсько-австрійському фронті перебувало 9 сотень УСС, об'єднаних у два курені – Г. Коссака і С. Шухевича. В кінці 1914 і на початку 1915 р. в ході карпатських походів стрільці зазнали значних втрат і їх було реорганізовано у 6 сотень. У січні 1915 р. стрілецьке об'єднання було заповнено новобранцями і відновлено до 8 сотень.

За виявлену мужність у бою під Комарником О. Степанів нагороджено медаллю «За хоробрість». Однак у ході битви під Болеховим у травні 1915 р. вона потрапила у російський полон.

6. Перебуваючи у російському полоні в Туркестані О. Степанів знайомиться із багатьма майбутніми відомими діячами Української національної революції, бере участь у громадсько-політичній роботі в середовищах полонених.

Повернення О. Степанів з російського полону до Львова через скандинавські країни стало демонстрацією українського національного руху і нескореності; на Заході про О. Степанів почали говорити як про українську національну героїню.

7. У час революційних змін 1918–1921 рр. О. Степанів продовжувала брати активну участь у національно-визвольних змаганнях, перебуваючи на вістрі політичних подій.

8. У період міжвоєнної Польщі О. Степанів відходить від політичної роботи, її пріоритетом стає педагогічна та наукова діяльність. Вона викладає у гімназії сестер-Василіянок, структурах «Рідної школи» та ін. У цей час нею були вироблені засади вивчення географії України, історичного краєзнавства. О. Степанів активізувала роботу географічної секції Наукового товариства імені Шевченка, залучивши до роботи цілу плеяду здібних науковців.

9. У передвоєнний час О. Степанів працює в радянських освітньо-наукових закладах. Зосереджується на вивченні економічної географії.

10. У період німецької окупації вона створює монографію «Сучасний Львів», в якій опирається на нові статистичні джерела, застосовуючи сучасні наукові методи аналізу; розглядає міський простір у контексті українських чинників.

11. У післявоєнний час радянська влада переслідувала О. Степанів за її громадську позицію та національні погляди. Працюючи в системі Академії Наук УРСР вона не змогла до кінця розкрити свій науковий потенціал у зв'язку з існуванням радянських схем та ідеологем в науці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І. Праці Олени Степанів

1. Степанів О. Безпосередня співпраця рільничої кооперації зі споживчою на Мадярщині. *Кооперативна республіка*. 1935. Ч. 11. С. 9–24.
2. Степанів О. В громаді – сила. *Кооперативна родина*. Львів, 1939. Ч. 5. С. 21–28.
3. Степанів О. Вишкіл допоміжного персоналу для «Кооператив здоров'я». *Господарсько-кооперативний часопис*. 1937. Ч. 18–19. С. 15–32.
4. Степанів О. Гандзя Дмитерко. *Нова хата*. Львів, 1932. Ч. 11. С. 1.
5. Степанів О. Дніпровим шляхом. *Дорога*. 1943. Ч. 2. С. 156–158.
6. Степанів О. Дністер – важлива транспортна магістраль: рукопис. Київ; Львів, 1946–1948.
7. Степанів О. До глибин сільської кооперації. Наше спасіння у нас самих. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1936. Ч. 29–30. С. 31–38.
8. Степанів О. Економічна географія українських земель. *Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади* / упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр НТШ, 2003. С. 244–287.
9. Степанів О. Жінка-воєк. *Назустріч*. Львів, 1934. Ч. 12. С. 3.
10. Степанів О. Записки старшого десятника Олени Степанівної (29 вересня – 1 грудня 1914 р.). Національна бібліотека у Варшаві. Архів легіону Українських січових стрільців. 1459.XVI (Прес-квартира УСС). 18/49. Арк. 1–26. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 51–58.
11. Степанів О. І. За правильний підхід. *Ідея і чин*. 1943. Ч. 2. С. 17–36.
12. Степанів О. Засновуймо кооперативи здоров'я!. *Ювілейний календар «Сільського господаря» на 1939 р.* Львів, 1938. С. 52–59.

13. Степанів О. З воєнних заміток. *Календар Червоної Калини на 1935 р.* Львів : Червона Калина, 1934. С. 17–21.
14. Степанів О. Київ. Географія українських й сумежних земель / за ред. В. Кубійовича. Львів, 1939. С. 354–378 (машинопис).
15. Степанів О. Коли можна урухомити кооперативи здоров'я. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1938. Ч. 15–16. С. 39–48.
16. Степанів О. «Кооперативи здоров'я», їх завдання, організація, історія. Львів, 1937. 34 с.
17. Степанів О. Кооперативи здоров'я: їх завдання, організація, історія. 2-ге вид., змін. Львів, 1938. 36 с.
18. Степанів О. «Кооперативи здоров'я» працюють для добра своїх членів (реферат, виголошений на з'їзді лікарів і управ. кооперативів здоров'я дня 21.05. – 1939). *Господарсько-кооперативний часопис*. 1939. Ч. 26. С. 3–5.
19. Степанів О. Кошти торговельного розподілу засобів поживи і колоніальних товарів у кооперативних і приватних крамницях. *Кооперативна республіка: суспільно-економічний місячник*. 1936. Ч. 7/8. С. 219–226.
20. Степанів О. Крим (ключ Чорного моря). *Дорога*. 1943. Ч. 4. С. 55–59.
21. Степанів О. Мандруймо по рідному краю. *Календар «За народ»* 1943. Львів, 1942. С. 69–74.
22. Степанів О. Матері й батьки, дбайте за здоров'я своїх дітей!. *Кооперативна родина*. Львів, 1937. Ч. 6. С. 29–36.
23. Степанів О. Мої спомини із шкільних літ. *Рідна школа*. Львів, 1933. 1 лип. Ч. 13/14. С. 216–218.
24. Степанів О. Напередодні великих подій: власні переживання і думки. 1912–1914. Львів: Червона Калина, 1930. 45 с. + 12 с. іл.

25. Степанів О. Наукові праці. Есе. Спогади. / упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр Наукового товариства ім. Т. Шевченка, 2003. 608 с.
26. Степанів О. «Наша Батьківщина». *Дорога*. 1943. Ч. 5. С. 78.
27. Степанів О. Німецька споживча кооперація. *Кооперативна республіка: суспільно-економічний місячник*. 1936. Ч. 1. С. 20–24.
28. Степанів О. Підсумки праці кооперативів здоров'я за 1938 р. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1939. Ч. 7. С. 51–58.
29. Степанів О. Польські кооперативи здоров'я. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1939. С. 7–22.
30. Степанів О. Рочдельські принципи. *Кооперативна республіка: суспільно-економічний місячник*. 1935. Ч. 7/8. С. 247–253.
31. Степанів О. Софія Галечко. В 25-ту річницю смерті. *Календар «За народ» на рік 1944*. Львів, 1943. С. 40–42.
32. Степанів О. Спогади з російського полону (31 травня 1915 – 7 серпня 1917 рр.). *Україна. Наука і культура*. Київ, 1994. Вип. 28. С. 20–29.
33. Степанів О. Сучасний Львів. Львів, 1943. 144 с.
34. Степанів О. Сучасний Львів. Львів, 1992. 144 с.
35. Степанів О. Творім стипендійні фонди при громадах. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1937. Ч. 12. С. 21–28.
36. Степанів О. Трудові резерви Львівщини. Львів, 1946. 32 с.
37. Степанів О. Французька споживча кооперація. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1938. Ч. 7. С. 31–38.
38. Степанів О. Що треба знати про кооперативи здоров'я. *Календарець українського кооператора на рік 1937*. Львів, 1936. С. 7–10.

II. Неопубліковані архівні документи

39. Державний архів Львівської області. Ф. 2923 (М. Кордуба), Оп. 1, Спр. 2, арк. 144–144 зв.

40. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів (далі ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів). Ф. 29 (М. Возняк). Од. зб. 762. П. 176 (Назарук Осип. «Характеристика старшини УСС». Олена Степанівна, хорунжий УСС. 1915 р.). Арк. 7.

41. ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 29 (Михайло Возняк). Од. зб. 762, П. 176 (Назарук Осип. «Характеристика старшини УСС». Олена Степанів, хорунжий УСС. 1915). 22 арк.

42. ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 9 (колекція окремих надходжень). Оп. 1. Од. зб. 4092 (Купченко К. Огляд військової літератури з 1914–1931 рр.). Арк. 6.

43. ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 9 (окремі надходження). Од. зб. 4399 (Підвисоцька Олена. Лист до професора Боберського про обставини смерті хорунжої УСС Софії Галечко, с. Пасічна, 1918 р.). 2 арк.

44. ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 9 (окремі надходження). Од. зб. 4479 (Галечко Софія. Лист до невстановленого адресата в справі публікації в пресі матеріалів, що стосуються авторки. Відень, 1915 р.). 3 арк.

45. ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 9 (окремі надходження). Оп. 1. Од. зб. 2796 (матеріали, що стосуються політичних подій у Львові в 1914–1919 рр.). 72 арк.;

46. ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 9 (Львівські папери з часів Першої світової війни). Оп. 1. Од. зб. 1173. 285 арк.

47. Особиста страва «Олена Степанів». Архів Львівського університету. Львівський національний університет імені Івана Франка., № 24.

48. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДА України у м. Львові), Ф. 359. Назарук Осип Тадейович – письменник, громадський діяч, член Національної ради (1883–1940), Оп. 1, Спр. 3. Відчизняні карточки осіб з прізвищами на букви «а» – «ш». 67 арк.

49. ЦДА України у м. Львові, Ф. 359, Оп. 1. Спр. 10. Записна книжка №1. 72 арк.

50. ЦДА України у м. Львові, Ф. 359, Оп. 1. Спр. 11. Записна книжка №2. 89 арк.

51. ЦДА України у м. Львові, Ф. 359, Оп. 1, Спр. 65. Стаття «В таборі другого куреня УСС». II частина. Рукопис. 26 арк.

52. ЦДА України у м. Львові, Ф. 359, Оп. 1, Спр. 70. Вказівки для осіб, що записували оповідання стрільців. Проект, складений Назаруком. 1 арк.

53. ЦДА України у м. Львові, Ф. 359, Оп. 1, Спр. 71. План збирання матеріалів до історії УСС, складений Назаруком. 22.06.1915. 2 арк.

54. ЦДА України у м. Львові, Ф. 359, Оп. 1, Спр. 74. Характеристика на десятника УСС Гаврилка Михайла та хорунжу УСС Олену Степанів. Рукопис. 7 арк.

55. ЦДА України у м. Львові, Ф. 359, Оп. 1, Спр. 75. Спомини Олени Степанів – хорунжої УСС, записані з її слів О. Назаруком. Рукопис. 10 арк.

56. ЦДА України у м. Львові, Ф. 359, Оп. 1, Спр. 76. Робота «Слідами Українських січових стрільців» (Враження, думки, документи). Рукопис. 125 арк.

57. ЦДА України у м. Львові, Ф. 359, Оп. 1, Спр. 77. Нарис «До фронту». Рукопис. 37 арк.

58. ЦДА України у м. Львові, Ф. 359, Оп. 1, Спр. 80. Стаття «Як тепер відбувається рекрутація Українських січових стрільців». Рукопис. 7 арк.

59. ЦДІА України у м. Львові, Ф. 359, Од. зб. 75 (Зі споминів Олени Степанів, 1927 р.). 9 арк.
60. ЦДІА України у Львові, Ф. 359 (Осип Назарук), Оп. 1, Спр. 138, Арк. 3–8.
61. ЦДІА України у м. Львові, Ф. 359 (Осип Назарук), Од. зб. 139 (Характеристика на ст. десятника УСС Гаврилка Михайла та хорунжу УСС Олену Степанів, б. д.) . 7 арк.
62. ЦДІА України у м. Львові, Ф. 406, Оп. 1, Спр. 104. Статті О. Назарука про Українських січових стрільців. Т. I. 72 арк. (1915).
63. ЦДІА України у м. Львові, Ф. 406, Оп. 1, Спр. 105. Статті О. Назарука про Українських січових стрільців. Т. II (початок 1915 – закінчення 1919). 53 арк.
64. ЦДІА України у м. Львові, Ф. 406. Редакція газети «Нова Зоря», м. Львів, Оп. 1, Спр. 106. Статті О. Назарука про Українських січових стрільців. Т. III. Останній. 68 арк.
65. ЦДІА України у м. Львові, Ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів). Од. зб. 2085 (Біографічні статті, некрологи про письменників, філологів, композиторів і ін.). Арк. 111–122 (Про Олену Степанів).
66. ЦДІА України у м. Львові, ф. 309, од. зб. 1208 (Робота Галущинського «Спомини 1914–1915»). Арк. 52 (Про Олену Степанів).
67. ЦДІА України у м. Львові, Ф. 359, Од. зб. 74 (Характеристика на старшину УСС Степанів, 1915 р.). 7 арк.
68. ЦДІА України у Львові, Ф. 320 (Ревізійний Союз Українських кооперативів у Львові).

III. Опубліковані документи

69. А.А. Мої спомини про Олену Степанів. Приватний архів Я. Дашкевича. Оригінал. Машинопис. Арк. 1–5. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009.

С. 89–91.

70. Поіменний список боєвих відділів I полку Українських січових стрільців з дня 1 червня 1916 р., злагоджений на основі урядового списку, захованого в Музеї Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. *Українські Січові Стрільці 1914–1920* / за ред. Б. Гнатевича / Репринт. Відтворення з вид. 1935 р. Львів, 1991. С. 145–155.

IV. Преса

71. [Б.а.]. Степанівна в неволі. *Діло*. Львів, 1915. 31 лип. Ч. 30. С. 7.

72. [Б.а.]. Як Степанівна йшла в полон. *Українське слово*. Львів, 1915. 23 груд. Ч. 164. С. 3.

73. Відзначене українських січовичок і січовиків. *Свобода*. Нью Джерсі, 1914. Ч. 81. 10 груд.

74. Воєнне відзначене українки. *Діло*. 1915. Ч. 132. 22 груд.

75. «Відгуки». Громадський Голос. 1913. Ч. 2,7,9

76. Д.С. Дівчата-героїні. *Нове слово*. Львів, 1915. 25 черв. Ч. 3. С. 3.

77. Дмитерко Г. Тайний «Пласт» перед війною. *Нова хата*. Львів, 1936. 15 листоп. Ч. 22. С. 2.

78. До історії січового руху *Січові вісті*. Львів, 1922. Жовтень-грудень. Ч. 5–6. С. 10–12.

79. Назарук О. Мілітарний рух серед української молодіжи середніх шкіл перед війною. *Діло*. 1915. 16–17 жовт.

80. Новинки. Степанівна в неволі. *Українське слово*. Львів. 1915. Ч. 5. 17 лип.

81. Нові іменовання офіцерів Українських Січових Стрільців. *Українське слово*. Львів, 1915. Ч. 10. 22 лип.
82. Поворот Олени Степанівної. *Діло*. 1917. Ч. 210. 7 верес.
83. Січові стрільці. *Громадський Голос*. 1913. 20 берез. Ч. 12.
84. Смерть і похорон У. С. Стрільчині Софії Галечко. *Діло*. 1918. Ч. 169. 28 лип.
85. Стрільцькі товариства. *Громадський Голос*. 1913. 27 берез.
86. Український жіночий комітет. *Діло*. 1913. 18 лют. Ч. 36.

V. Мемуари та спогади

87. Бабій О. Олена Степанівна. П'єса в одній дії. Чикаго: Накладом «Самостійної України», 1966. 75 с.
88. Бабій О. Польський журнал про українські справи. *Літопис Червоної Калини*. 1938. Ч. 5. С. 18–20.
89. Баб'юк А. Утеча УСС з глибини Росії. Вісник Союзу визволення України. Відень, 1916. 23 лип. Ч. 108. С. 483–484. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси*. Львів: Львівська літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 149–150.
90. Бернадин С. Пам'яті О. Степанів. *Свобода*. 1993. № 236. 11 груд. С. 2.
91. Бізанц А. Ягольниця. *Календар Червоної Калини на 1923 р.* Львів: Червона Калина, 1922. С. 52–59.
92. Блажкевич І. Листопадовий спогад. *Літопис Червоної Калини*. 1937. Ч. 12. С. 4–6.
93. Блажкевич І. Кооперація як чинник поступу в нашій національній життю. *Громадсько-кооперативний часопис*. 1938. № 3. С. 3.
94. Борщак І. Антанта проти України. *Журнал-календар. Альманах Червоної Калини*. Львів, 1938. С. 112–116.

95. Борщак І. Європа й відродження України (1914–1923). *Літопис Червоної Калини*. 1936. Ч. 10. С. 5–8.
96. Бриндзей-Лехицька М. Ми ділили горе і радість. *Зона*. Київ, 1999. № 14. С. 176–182.
97. Вагула М. Моя дорога з дому – через в'язниці, лагерні зони, заслання – додому. Львів, 2006. 37 с.
98. Вільде І. Олена Степанів колись і тепер. *Жіноча доля*. Коломия, 1939. 1–15 трав. Ч. 9–10. С. 14–15.
99. Воробій О. Із перебування в Гулагу (спогад про Олену Степанів). *Пам'ятна книга гімназії Сестер Василянок у Львові*. Львів, 1995. Ч. 3. С. 46.
100. Галаган М. З моїх спогадів. Ч. 1. Львів: Червона Калина, 1930. 202 с.
101. Галущинський М. З Українськими Січовими Стрільцями (спомини з 1914–1915 рр.). Львів, 1934. С. 70–71.
102. Гандзя Дмитерко. *Нове життя*. Львів, 1932. Ч. 11.
103. Герчанівський Д. Початки Січових Стрільців. *Вісті комбатанта*. Торонто. Нью-Йорк, 1967. Ч. 2. С. 30-34.
104. Горбовий М. Невже тільки випадки. *Літопис Червоної Калини*. Львів, 1934. Квітень. Ч. IV. С. 6–7.
105. Горбовий М. О. Степанівна як командир сотні. *Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1932 рік*. Львів, 1931.
106. Горовий В., Клак Л. До 115-ої річниці від дня народження Олени Степанів. *Нескорені*. 2008. № 2 (174).
107. Грабовецький В. Година за легендарною Оленою Степанів. На вівтар історії України. *Ювілейний збірник на пошану академіка АН Вищої школи України, професора В. В. Грабовецького*. Івано-Франківськ, 2008. С. 187–199.

108. Дівчата-героїні. Маківка. Одноднівка в дволітну річницю боїв на Маківці Львів, 1917. 29 квітня. С. 16–17. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси.* Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 142–143.
109. Дашкевич Р. Дев'ять різдвяних свят (спомин від 1914–1921 рр.). *Вісті з Лугу.* Львів, 1930. Січень. Ч. 1. С. 4–8.
110. Дашкевич Р. Дещо про Ольгу Бесараб. *Вісті з Лугу.* Львів, 1935. Травень. Ч. 5. С. 7–9 ; *Діло.* Львів, 1935. 24 трав. Ч. 134. С. 5.
111. Дашкевич Р. До історії січового руху. *Січові вісті.* Львів, 1922. Жовтень-грудень. Ч. 5–6. С. 10–11.
112. Дашкевич Р. До Січі!. *Січові вісті.* Львів, 1922. Жовтень-грудень. Ч. 5–6. С. 12.
113. Дашкевич Р. Історія січової організації по війні. *Вісті з Лугу.* Львів, 1930. Червень. Ч. 6. С. 13–15.
114. Дашкевич Р. Кілька літ історії «Повітової січі» у Львові перед війною. *Вісті з Лугу.* Львів, 1930. Червень. Ч. 6. С. 13–15.
115. Дашкевич Р. Мої великодні свята (спомини з молодих літ). *Вісті з Лугу.* Львів, 1937. Квітень. Ч. 4. С. 51–55.
116. Дашкевич Р. Початки Українських Січових Стрільців. *Календар «Запорожець» для народу на рік звичайний 1921.* Відень, 1920. С. 56–66.
117. Дашкевич Р. Ничка Г. Товариство «Повітова Січ» у Львові. «Гей, там на горі «Січ» іде!...». *Пропам'ятна книга «Січей»* / упоряд. П. Трильовський. Едмонт, 1965. С. 230–249.
118. Дашкевич Р. Як відновлено на селі по війні першу «Січ» (Мої спомини з-перед 4 літ). *Вісті з Лугу.* Львів, 1926. 25 листоп. Ч. 5. С. 14–16.
119. Дашкевич Я. Замість передмови. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади та нариси.* Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 13.

120. Дашкевич Я. Олена Степанівна в Ташкенті (1916–1917 рр.). *Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури*. 2-ге вид., виправл. й допов. Львів, 2007. С. 565–577.
121. Дашкевич Я. Олена Степанів та її «Сучасний Львів». *Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури*. 2-ге вид., виправл. й допов. Львів, 2007. С. 577–583.
122. Дашкевич Я. Спогад про «радянський період» життя. *Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури*. 2-ге вид., виправл. й доповн. Львів, 2007. С. 583–587.
123. Дзіковський В. Маківка. *Літопис Червоної Калини*. Річник. ІХ. Львів, 1930. С. 4–5.
124. Дмитерко Г. Під Лісовичами. Уривок із щоденника. *Нова хата*. Львів, 1934. Листопад. Ч. 11. С. 3–10.
125. Дмитерко-Ратич Г. Відлітають сірим шнурком журавлі у вирій... (Жмут спогадів про Олену Степанів). *Свобода*. Нью Джерсі; Нью-Йорк, 1963. 2 серп. Ч. 145. С. 2.
126. Дмитерко-Ратич Г. Львів – Відень – Рогатин. Незабутня Ольга Басараб. *Вибране / під ред. І. Книш*. Вінніпег, 1976. С. 80–82.
127. Дмитерко-Ратич Г. У рядах стрілецької організації (Спомин з юних літ). *Наше життя*. Нью-Йорк, 1953. 2 жовт.
128. Дорошенко В. Возняк і жінки. *Академік Михайло Возняк у спогадах та публікаціях*. Львів, 2000. С. 367–370.
129. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). Мюнхен, 1969. 542 с.
130. Дудинський Р., Іванець І., Купчинський Р. Спогади про перебування Олени Степанів у легіоні УСС (Запис Осипа Назарука). ЦДІА України у м. Львові, Ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка у Львові), Оп. 1, Спр. 2085, Арк. 111. зв. Оригінал. Рукопис. Автограф О. Назарука. *Олена*

Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 137–138.

131. Жінка-кадет-аспірант у Відні. (Опубліковано за виданням: *Ein wiebliches kadettaspirant in Wien. Neue Freie Presse. Wien, 1915. 12 Ienuar. № 18099. – S. 13).* Олена Степанів – Роман Дашкевич. *Спогади і нариси.* Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 115.

132. Заклинський А. «А ми тую стрілецьку славу збережемо». *Спомин з визвольної війни.* Львів, 1936. Ч. 2. 131 с.

133. Заклинський М. З життя УСС в 1917 р. *Літопис Червоної Калини.* Львів, 1934. Ч. 12. С. 4–7.

134. Залізник О. Дещо з діяльності українських жінок. *Календарик для Січових Стрільців і жовнірів українців.* 1917. Відень, 1916. С. 102.

135. Залізник О. Дещо з діяльності українських жінок. *Карендарик для Січових стрільців: жовніров-українців.* 1917. Відень, 1916. С. 93.

136. Залізник О. Із моїх спогадів про Олену Степанів. *Наше життя.* Нью-Йорк, 1963. Грудень. Ч. I. С. 10–11.

137. Звідомлення з діяльності Ревізійного Союзу Українських кооперативів за час від 1.І до 31.ХІІ. – 1936. Львів, 1937. *Ювілейний календар «Сільського господаря» на 1939 рік.* Львів, 1938.

138. Кабаровська С. Олена Степанів. Хорунжий Січових Стрільців на засіданню «Українського жіночого комітету» помічі для ранених у Відні дня 15 січня 1915 р. (на спомини). *Українське слово.* Львів, 1916. 30 січ. Ч. 21. С. 3–4; 31 січ. Ч. 28. С. 2–3.

139. Кедрин І. Викривлення правди. Події в Україні у 1918 р. в кривому дзеркалі споминів д-ра Логина Цегельського. Нью-Йорк: Братство УСС, 1963. 32 с.

140. Кедрин І. Польський генерал про львівські легенди. *Літопис Червоної Калини.* Ч. 10. С. 13–17.

141. Керч О. Олена Степанівна – педагог. *Ратуша.* Львів, 1993.

17 черв. Ч. 65. С. 3.

142. Кігічак А. Олена Степанівна (Степанівна, Пілсудський, д-р Кирило Трильвський). *Вільне слово*. Торонто, 1963. 2 листоп. Ч. 44. С. 4; 9 листоп. Ч. 45. С. 4.

143. Книш І. Життя і легенди Олени Степанівни. *Свобода*. Джерзі-Ситі; Нью-Йорк, 1965. 15-18 черв. С. 111-114.

144. Коваль О. Наша вчителька. *Пам'ятна книга гімназії сестер Василянок у Львові*. Львів, 1995. Ч. 3. С. 46–47.

145. Ковальський М. Творці листопадового зриву 1918 року. (З нагоди Золотого ювілею УСС). *Українські вісті* (Едмонтон). 1964. 29 жовт. 5 лист.

146. Кордуба М. Щоденникові записи 1924 р. *Державний архів Львівської області*. Ф. 2923 (М. Кордуба), Оп. 1, Спр. 2, Арк. 144–144 зв.

147. Коренець Г. Пам'яті зв'язкової 2-го куреня уладу пластового юнацтва ім. Марти Борецької. *Ратуша*. Львів, 1982. 10 груд. Ч. 134. С. 3.

148. Кравс А. За українську справу. Спомини. Львів: Червона Калина, 1937. 99 с.

149. Криса С. Свідок № 5. *Ратуша*. Львів, 1992. 28 березня. Ч. 32. С. 7.

150. Кубійович. В. Мемуари. Роздуми. Вибрані листи / за ред. О. Шаблія. Париж; Львів, 2000. Т. 2.

151. Курах М. Олена Степанівна (Фрагмент спогадів про події з-перед 50 років). *Шлях перемоги*. Мюнхен, 1963. 8 вересня. Ч. 36. С. 4 ; 15 верес. Ч. 37. С. 4, 6.

152. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1846–1914. На підставі споминів. Львів, 1926. 737 с.

153. Лемеха В. Спогади. Приватний архів Я. Дашкевича. Оригінал. Машинопис. Арк. 1–2. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 250–251.

154. Леонтович-Багук Н. Спогад. Приватний архів Я. Дашкевича. Оригінал. Машинопис. Арк. 1–2. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 186–187.
155. Лугова Л. Жмуток спогадів про О. Степанівну-Дашкевич. *Календар Нового Шляху на 1964 р.* Вінніпег, 1964. С. 121–124.
156. Любович У. (Старосольська У.) Бойові подруги. *Наше життя*. Нью-Йорк, 1973. Липень-серпень. Ч. 7. С. 6–8.
157. Майданська-Ілюк О. «Пам'ятаю!». *Слово Просвіти*. Київ, 2002. 12–18 квіт. Ч. 15. С. 9.
158. Мольнар Ф. Дівчата-бойовики у розстрільній. Звіт воєнного кореспондента із Галицького фронту (східна Галичина, 13 серпня 1915). *За волю України. Історичний збірник УСС. (В 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви)*. 1914–1964. Нью-Йорк, 1967. С. 185–187.
159. Навроцький О. Олена Степанівна і скандинавські жінки. *Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1934 р.* Львів, 1933. С. 33–34.
160. Навроцький С. Олена Степанів і скандинавські жінки. *Історичний календар-альманах «Червоної Калини» на 1934 рік*. Львів, 1933. С. 33–44.
161. Назарук О. Зі споминів Олени Степанівної, хорунжої УСС. *Україна: Наука і культура*. Київ, 1994. Вип. 28. С. 20–29.
162. Назарук О. Над золотою липою. В таборах Українських Січових Стрільців. Львів, 1918. 104 с.
163. Назарук О. Слідами Українських Січових Стрільців. Львів: СВУ; друк НТШ, 1916. 156 с.
164. Назарук О. Характеристика старшини УСС. Олена Степанівна, хорунжий УСС. *Центральний державний історичний архів України у м. Львові*, Ф. 359 (О. Назарук), Оп. 1, Спр. 74, Арк. 1–3 ; Ф. 406 (Редакція газети «Нова зоря»), Оп. 1, Спр. 51, Арк. 199–204, 208–209. Автограф О. Назарука.

Думки старшин УСС про О. Степанівну, записані на звороті 36 і 44 аркушів. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси.* Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 128–136.

165. О.Л. (Остап Луцький). Олена Степанівна. *Наша мета.* Львів, 1919. 2 листоп. Ч. 19. С. 6–7.

166. Олійник-Бернадин С. Ми вдячні вам. *Ратуша.* Львів, 1992. 15 груд. Ч. 136. С. 7.

167. Олійник-Бернадин С. Очима учениці. *Ратуша.* Львів, 1992. 5 груд. Ч. 132. С. 7.

168. Рибак М. Із зустрічей з Оленою Степанів. *Приватний архів Я. Дашкевича.* Оригінал. Машинопис. Арк. 1–2.

169. Рудницька А. Per aspera ad astra. *Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади / за ред. О. Шаблія.* Львів, 2003. С. 568–571.

170. Софія Галечко. В 25-ту річницю смерті. *Календар «За народ» на рік 1944.* Львів, 1943.

171. Степанів у гімназії сс. Василянок у Львові. Приватний архів Я. Дашкевича. Оригінал. Машинопис. Арк. 1–2. *Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси.* Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. С. 194–197.

172. Стефанів З. Українські збройні сили в 1917–1921 рр.: воєнно-історичний нарис. Коломия, 1935. Ч. 1. 123 с.

173. Стецько Я. Олена Степанівна в Ташкенті. *Україна. Наука і культура.* 1992. № 2. С. 17–22.

174. Суровцева Н. Несмертельна Оленка. *Слово і час.* Київ, 1993. Ч. 8. С. 58–65.

175. Угрин-Безгрішний М. Нарис історії Українських Січових Стрільців. Рогатин; Львів; Київ, 1923. Ч. 1. 131 с.

176. Угрин-Безгрішний М. Софія Галечко. Драма з життя УСС. Рогатин; Київ: Видавництво «Журавлі», 1941. 62 с.

177. Фур І. Ременів, село моєї молодості і праці: спомини. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1991.
178. Шох І. Пам'яті Олени Степанів-Дашкевич. *Промінь*. Вінніпег, 1969. Ч. 11. С. 3–6.
179. Шульган-Булка Є. Із перспективи часу... *Ратуша*. Львів, 1992. 15 грудня. Ч. 136. С. 3.
180. Щурат О. Чарівна усмішка Олени Степанівни (спогад учениці). *Основа*. Львів, 1993. 5 січ. Ч. 1. С. 2.
181. Я.С.К. Мої спогади про Олену Степанівну з часів учительського семінару (1908–1912 рр.). *Приватний архів Я. Дашкевича*. Оригінал. Машинопис. Арк. 1–7.
182. Ein wiebliches kadettaspirant in Wien. *Neue Freie Presse*. Wien, 1915. 12 Ienuar. № 18099. S. 13.
183. Woman bears sword in army of Austria. *Свобода*. 1915. Ч. 43. 15 квіт.

VI. Спеціальна література

184. Андрусак М. З минулого знесіння. Львів, 1932.
185. Байдак М. «Жінки із фронту» (на матеріалах особових джерел Галичини періоду Першої світової війни). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. Серія «Історія». Тернопіль, 2014. Вип. 1. Ч. 2. С. 191–198.
186. Байдак М. «Свой», «чужой» и «враг» в представлениях женщин-украинок Галичины и Надднепрянщины в годы Первой мировой войны. Культурное измерение войны: *Первая мировая война в образах, в памяти и истории* (к 70-летию факультета истории, философии и искусств): материалы Междунар. науч. конф. (Ставрополь, 23–26 октября 2014 г.). Ставрополь, 2015. С. 44–48.

187. Байдак М. Жінка в Галичині в умовах Першої світової війни у світлі порівняльних студій. *Galicja i jej dziedzictwo. Kobieta w Galicji. Nowoczesność i tradycja*. Rzeszów, 2016. Т. 23 S. 496–509.

188. Байдак М. Жінки в Галичині періоду Першої світової війни у світлі приватних практик (на матеріалах особових джерел). *Каразінські читання (історичні науки): тези допов. 67-ї міжнар. наук. конф. (Харків, 25 квітня 2014 р.)*. Харків, 2014. С. 222–223.

189. Байдак М. Жіночий досвід війни (на прикладі участі жінок у збройних формуваннях ЗУНР). *Галичина. Науковий і культурно-просвітній часопис*. До 95-річчя утворення Західноукраїнської Народної Республіки. Івано-Франківськ, 2014. Ч. 25–26. С. 282–285.

190. Байдак М. Простори жіночого повсякдення в роки Першої світової війни (на прикладі Галичини й у світлі особових джерел). *Історичні та культурологічні студії* / відп. ред. М. Литвин; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2014–2015. Вип. 6–7. С. 118–133.

191. Байдак М. Українське жіноцтво в роки Першої світової війни: спектр суспільних ролей. Українські жінки в горнілі модернізації / під заг. ред. О. Кісь. Харків, 2017. С. 78–105.

192. Бачинський В. Генерал Мирон Тарнавський, начальний вождь УГА. Львів: Вид. І. Тиктора, 1938. 30 с.

193. Бачинський В. Преса ЗУНР в 1918–1919 рр. Українська Галицька Армія: матеріали до історії. Вінніпег: Вид. Д. Микитюка, 1976. Т. 5. С. 126–138.

194. Богачевська М. Українська жінка та міжнародний фемінізм. *Сучасність*. 1984. Ч. 7–8. С. 148.

195. Богачевська-Хом'як М. Організації жінок у Східній Україні на зламі ХІХ–ХХ століть. *Записки НТШ*. Львів, 1993. Т. ССХХV. С. 258–277.

196. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. Історичні нариси: у 2 кн. / упоряд. О. Реєнт. Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2014. Кн. 1. 784 с.
197. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: у 2 кн. Мовою документів та свідчень. Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2015. Кн. 2. 800 с.
198. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада: навч. посіб. Київ: Заповіт, 1997. 344 с.
199. Волинець С. Предвісники і творці Листопадового зриву. Західноукраїнські громадянські і політичні діячі. Вінніпег: Тризуб, 1965. 324 с.
200. Гірняк Н. Організація і духовний зріст Українських січових стрільців. Філадельфія: Америка, 1955. 84 с.
201. Горбовий М. Гуцульська Сотня УСС. *Літопис Червоної Калини*. Львів, 1931. № 5–6. С. 16–21.
202. Гордієнко В. Українські Січові Стрільці. Львів, 1990. 48 с.
203. Грушевський М. Звичайна схема «русской» історії і справа раціонального укладу історії східного слов'янства. *Статті по словяноведенью*. Санкт-Петербург, 1904. Вип. 1. С. 298–304.
204. Грушевський М. Ілюстрована історія України. Львів; Київ, 1911
205. Грушевський М. Історія України, приладжена до програми вищих початкових шкіл і нищих клас шкіл середніх. Відень, 1920.
206. Грушевський М. Історія української літератури. Львів; Київ, Т. 4. 1925.
207. Давид І. Олена Степанів. Триумф і трагедія. *Наукові записки Львівського історичного музею*. Львів, 1993. С. 150–174.
208. Давидів І. Українська пресова служба у Відні. *Календар Червоної Калини*. 1939. Львів, 1938. С. 43–48.
209. Дашкевич Я. «Коли твориться держава, твориться і нація». *Універсум*. 2008. № 1-2.

210. Дашкевич Я. Олена Степанів та її «Сучасний Львів». *Дашкевич Я. Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури*. 2-ге вид., виправл. і допов. Львів, 2007. С. 577–583.
211. Дашкевич Я. Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. 2-ге вид., виправл. й допов. Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАНУ, літературна агенція «Піраміда», 2007. 808 с.
212. 90 років листопадового чину / інтерв'ю з проф. Я. Дашкевичем взяв С. Литвин. *Воєнна історія*. 2008. № 6 (42).
213. Дейвіс Норман. Європа: історія / перекл. з англ. П. Терещук, О. Коваленко. Київ: Основи, 2000. 1464 с.
214. Дем'янюк О. Перша світова війна на Волині: історіографія проблеми. *Перша світова війна у військово-історичному вимірі (до 100-річчя події)*: зб. матеріалів Міжнар. наук. форуму 26–28 червня 2014 р. Львів, 2014. С. 6–8.
215. Дитанович І. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк, 1964.
216. Доктор географії Олена Степанів / упоряд. О. Шаблій. Львів, 2002. 320 с.
217. Думін О. Історія Легіону Українських січових стрільців. 1914–1918. Львів: Червона Калина, 1936. 375 с.
218. Дядюк М. Український жіночий рух у міжвоєнній Галичині: між гендерною ідентичністю та національною заангажованістю: монографія, Львів, 2011. 368 с.
219. Заброварний С. Зламні моменти у розвитку українського національного руху в Галичині (1868–1918). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. «Просвіта» – оберіг незалежності та соборності України / відп. ред. Я. Ісаєвич, упоряд. Ф. Стеблій, В. Пашук. Львів, 2010. Вип. 18. С. 21–27.

220. За волю України. Історичний збірник УСС. 1914–1964. Нью-Йорк: Головна управа братства Українських січових стрільців, 1967. 608 с.
221. Заремба Я. Україна на дипломатичному фронті. *Літопис Червоної Калини*. 1938. Ч. 10. С. 7–12.
222. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті / гол. ред. ради Ярослав Ісаєвич; упоряд.: М. Литвин, І. Потер, І. Солер. Львів, 2009. 350 с.
223. Зеркаль М. Перша світова війна і Україна: історіографія проблеми. *Історичний архів*. 2015. Вип. 14. С. 158–166.
224. «Золоті 130-роти». Історія січових стрільців 1917–1919. *Збірник*. Львів: Червона Калина, 1937. 395 с.
225. Зубик Р. Княжий Львів – посередник між Сходом і Заходом. *Назустріч*. Львів, 1936. Ч. 5.
226. Історичні постаті Галичини XIX – XX ст. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1991. Наукове товариство ім. Шевченка; Наукове товариство ім. Шевченка. Нью Йорк: Осередок праці НТШ у Філядельфії; Париж; Сідней; Торонто, 1961. 247 с. (Бібліотека українознавства; ч. 8).
227. Історія січових стрільців. *Воєнно-історичний нарис*. Київ: Україна, 1991. (Львів : Червона Калина, 1937). 347 с.
228. Історія України / керівник авт. кол. Ю. Зайцев. Львів: Світ, 1996. 488 с.
229. Історія України: нове бачення : у 2-х т. Київ: Україна, 1996. Т. 2. 494 с.
230. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.). 4-те вид. змін. і допов. Львів: Світ, 1992. С. 293.
231. Качмар В. За український університет у Львові (ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець XIX – початок XX ст.)). Львів: ЛДУ, 1999. 118 с.

232. Кедрин І. Бої у Львові в офіційному польському висвітленні. *Літопис Червоної Калини*. 1933. Ч. 2. С. 15–19.
233. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): монографія. 2-ге вид. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2012. 271 с.
234. Кісь О. Жіночий досвід участі у національно-визвольних змаганнях на західноукраїнських землях у 1940–50-х роках. *Схід. Захід. Історико-культурологічний збірник. Історична пам'ять і тоталітаризм: досвід Центрально-Східної Європи*. Харків: ХНУ ім. Каразіна, 2009. Вип. 13–14. С. 101–125.
235. Кметь В. Олена Степанів: школа боротьби та гідності. Львів, 2015 24 с. (Серія «Будівничі державности»; вип. 1).
236. Книгиницька О. В. Військово-політична та наукова діяльність Олени Степанів. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Спецвипуск на пошану проф. К. Кондратюка. 2014. С. 74–79.
237. Книгиницька О. В. «Жіночий організаційний комітет» у Галичині напередодні Першої світової війни. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Спецвип. на пошану проф. О. Сухого. 2017. Вип. 54. С. 215–220.
238. Книгиницька О. В. Олена Степанів у молодіжному русі Галичини на початку ХХ століття. *Гілея: науковий вісник* : зб. наук. пр. 2018. Вип. 134. С. 39–42.
239. Книгиницька О. В. Олена Степанів у російському полоні (1915–1917 рр.). *Гілея: науковий вісник* : зб. наук. пр. 2018. Вип. 132. С. 30–34.
240. Книгиницька О. В. Участь О. Степанів у завершальному етапі формування українського стрілецтва (1913–1914 рр.). *Гілея: науковий вісник* : зб. наук. пр. 2018. Вип. 136. С. 134–138.
241. Книгиницкая О. В. Женщины в составе Украинских сечевых стрельцов: теоретико-исторические аспекты. *Leges si viata*. 2017. № 2. С. 41–43.

242. Ковтун В., Монолатій І. Українські січові стрільці – лицарі рідного краю. Серія «Українське мистецтво у старій листівці». Коломия, 2007. Вип. 5. С. 127–130.

243. Колб Н. «З Богом за Церкву і вітчизну»: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках ХІХ століття. Жовква: Місіонер, 2015. 372 с.

244. Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. Біографія генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. 288 с.

245. Кондратюк К., Сухий О. Сучасна національна історіографія новітньої історії України 1914–2009 рр. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. 262 с.

246. Короткий нарис історії Пласту. Нью-Йорк, 1990. С. 9–15.

247. Кос А. Героїня України Олена Степанів. Львів, 2005. 32 с.

248. Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни 1918–1919. Львів: Червона Калина, 1933; Нью-Йорк: Око, 1966. 179 с.

249. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). 4-е вид., змін. і допов. Львів: Світ, 1992. 702 с.

250. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ – 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. 200 с.

251. Кульчицька С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). Серія «Україна крізь віки». Київ: Видавничий дім «Альтернатива», 1999. Т. 11. 336 с.

252. Лазаревич М. Місце стрілецької ідеології в Листопадовій національно-демократичній революції: *матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 75-річчю ЗУНР*. Івано-Франківськ, 1993. С. 10–14.

253. Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців: формування, ідея, боротьба. Тернопіль: Джура, 2005. 592 с.
254. Лазарович М. В. Між війною і політикою: легіон Українських Січових Стрільців у 1917 – на початку 1918 р. *Військово-науковий вісник*. Львів: Львів. військ. ін-т, 2005. Вип. 7. С. 128–143.
255. Лазарович М. Українські Січові Стрільці: національно-політична та культурно-просвітницька діяльність. Тернопіль: Економічна думка, 2000. 202 с.
256. Ласовський В. Генерал Тарнавський. Львів: Червона Калина, 1930. 192 с.
257. Лилик С. Західноукраїнська Народна Республіка: метод. рек. Львів: ЛОІУО, 1990. 40 с.
258. Литвин М., Науменко К. Є. Історія Галицького Стрілецтва. 2-ге вид. Львів: Каменярь, 1991. 200 с.
259. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Олір, 1995. 368 с.
260. Литвин М. Проект «Україна». Галичина в Українській революції 1917–1921. Харків, 2015. 379 с.
261. Литвин М. Революційний падолист 1918-го у Перемишлі. *Перемишльські дзвони*. 1992. № 10–12.
262. Литвин М. У кільці фронтів українсько-польської війни 1918–1919 рр. *Львів: історичні нариси*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. С. 357–384.
263. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Інститут Центрально-східної Європи, 1998. 488 с.
264. Литвин М., Науменко К. Левицький К. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923. Уряди. Постаті / гол. ред. ради Я. Ісаєвич; упоряд.: М.

Литвин, І. Патер, І. Соляр; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2009. 350 с.

265. Литвин М., Науменко К. Миколаївщина в роки визвольних змагань 1914–1920 рр. *Миколаївщина. Збірник наукових статей* / відп. ред. Л. Войтович. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. С. 201–223.

266. Литвин М., Науменко К. Українські Січові Стрільці. До 500-річчя козацької слави. Київ, 1992. С. 13, 18, 37.

267. Лозинська І. Українська історіографія Першої світової війни : стан та перспективи досліджень. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 2008. С. 139–144.

268. Луговий О. Визначне жіноцтво України. Історичні життєписи. Київ: Ярославів вал, 2004. 271 с.

269. Мазур О., Патер І. Львів у роки Першої світової війни. Львів: історичні нариси / упоряд. Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин. Львів, 1996. С. 304–324.

270. Макарчук С. Українська республіка галичан. Львів: Світ, 1997. 192 с.

271. Маланчук-Рибак О. Ідеологія і суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях ХІХ – 30-х рр. ХХ ст: типологія і європейський культурно-історичний контекст: монографія. Чернівці: Книжки–ХХІ, 2006. 500 с.

272. Микитюк Д. Як родилася «Історія УГА». *Українська Галицька Армія: Матеріалі до історії*. Вінніпег: Вид. Д. Микитюк, 1976. Т. 5 : Над Сяном. С. 187–190.

273. Науменко К. Є. Степанів-Дашкевич Олена // *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 2012. Т. 9. С. 846.

274. Павлишин О. Емансипація жінки-селянки в роки Першої світової війни. «Бабська революція» 1918 р. у Східній Галичині. *Україна модерна*. 2016. № 23: Перша світова війна: українська перспектива.

275. Петрова В. Організація і діяльність українського товариства «Сокіл-Батько» (1894–1914 рр.). *Наукові записки. Львівський історичний музей*. Вип. VI. Ч. 2. С. 21–33.

276. Пиріг Р., Тельвак В. Михайло Грушевський: біографічний нарис. Київ: Льбідь, 2017. 576 с.

277. Попп Р. П. Ідеологічний тиск і репресії щодо інтелігенції Львова (1944–1953 рр.). Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич: НВЦ “Каменяр”, 2002. С. 448–462.

278. Попп Р. П. Репресії сталінського тоталітарного режиму проти західноукраїнської інтелігенції (1944 – 1953 рр.). *Український націоналізм: історія та ідеї*. Наук. зб. Дрогобич-Рожнятів, 2012. Вип. 2. С. 128-139.

279. Проблеми історії України XIX – початку XX ст. *Збірник наукових праць. (до 100-річчя початку великої війни)* / гол. редкол. О. Реєнт. Київ, 2014. Вип. 23. 318 с.

280. Провісники духовності в Україні / за ред. І. Ф. Кураса. Київ: Вища школа, 2003. 782 с.

281. Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття: монографія. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. 932 с.

282. Реєнт О., Янишин Б. Велика війна 1914–1918 у сучасній українській історіографії. *Український історичний журнал*. 2014. № 3. С. 4–21.

283. Реєнт О., Янишин Б. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз. *Український історичний журнал*. 2004. № 4. С. 3–37.

284. Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Київ: Видавничий дім «Альтернатива», 1999. Т. 10. 320 с. Серія «Україна крізь віки».
285. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України. Львів, 1994. 412 с.
286. Сварник Г. Олена Степанів – кооперативний діяч. *Українські кооператори: історичні нариси*. Львів, 1999. Кн. 1. С. 367–378.
287. Сварник І. Громадські і наукові традиції родини Дашкевичів. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2007. Вип. 42. С. 5–10.
288. Седляр О. Якимович Б. Гімнастичні товариства. Парамілітарні організації. *Історія Львова: у 3-х т.* Львів: Центр Європи, 2007. Т. 2. С. 483–491.
289. 70-літній ювілей української кооперації. *Господарсько-кооперативний часопис*. Львів, 1938. № 1–2. С. 8.
290. Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади / упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр Наукового товариства ім. Т. Шевченка, 2003. 608 с.
291. Стефанів З. Українські збройні сили в 1917–1921 рр.: воєнно-історичний нарис. Коломия, 1935. Ч. 1. 123 с.
292. Стех Я. Пом'янімо славетно – заслужену родину Дашкевичів. *Міст*. 2010. 17 берез.
293. Стецишин О. Ландскнехти Галицької Армії. Центр досліджень визвольного руху. Львів: Часопис, 2012. 480 с.
294. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX–XX ст. 2-е видання, доповнене. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. 226 с.
295. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у

XIX столітті). Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. 495 с.

296. Тейлор А. Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. 268 с.

297. Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. Київ, 1995. Ч. 1. 258 с.

298. Тищик Б. Й. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів: Тріада плюс, 2004. 392 с.

299. Українські Січові Стрільці 1914 / упоряд. Є. Козак. Львів, 2014. 40 с.

300. Хома І. Історія військового формування Січових Стрільців (1917–1919 роки): монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2016. 239 с.

301. Хома І. Січові стрільці: створення, військово-політична діяльність та збройна боротьба. Січовий рух у 1917–1919 рр. Львів: Наш час, 2011. 102 с.

302. Хрипливий Є. Сільське господарство галицько-волинських земель. *Наша Батьківщина*. Львів, 1937. Ч. I. С. 2.

303. Черчович І. Джерела до вивчення повсякдення українок в Галичині зламу XIX–XX ст. *Вісник Львівського університету. Серія: Книгознавство, бібліотекознавство та історичні технології*. Львів, 2014. Вип. 8. С. 207–219.

304. Черчович І. Емансипація жінок в інтерпретаціях національної еліти Галичини другої половини XIX – початку XXст. *Українознавчий альманах*. Київ, 2013. Вип. 14. С. 86–89.

305. Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький – фундатор української географії. Львів; Мюнхен, 1993. 608 с.

306. Шанковський Л. Нові матеріали до історії визвольної війни 1917–1920 рр. *Український історик*. 1974. Ч. 4. С. 99–103.

307. Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958. 319 с.
308. Шанковський Л. Українська Галицька Армія: Воєнно-історична студія Вінніпег: Вид-во Д. Микитюка, 1974. 396 с.
309. Шендрик І. Матеріали до бібліографії січових стрільців 1917–1919. Львів, 1937. 381 с.
310. Шлемкевич М. Галичанство. Нью-Йорк: Ключі, 1956. 120 с.
311. Ярославин С. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях у 1918–1923 роках. Філадельфія, 1956. 184 с.
312. Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak I. Historia państwa i prawa polskiego. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1979. 654 s.
313. Besala J., Leszczyński A. Ilustrowana hronica dziejów Polski. Poznań, 2007.
314. Briwidowa K. O postępowym i niepostępowym ruchu kobiet w Galicji. Lwów, 1913. 65 s.
315. Buliński L. O pracy kobiet ze stanowiska ekonomicznego. Lwów, 1874. 37 s.
316. Buszko J. Galicja 1859–1914. Polski Piemont? Dzieje narodu i państwa polskiego. T. III. Warszawa: KAW, 1989.
317. Chałupczak H., Browarek T. Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995. Lublin: UMCS, 2000.
318. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Wydawnictwo literackie PAN, 1979. 262 s.
319. Feliński M. Ukraińcy w Polsce odrodzonej. Warszawa, 1931. 142 s.
320. Fras Z. Florian Ziemiałowski (1817–1900). Biografia polityczna. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1991.

321. Galizien. Aus dem Grossen Krieg. Галичина з Великої війни / уряд. А. Паславська, Т. Фогель, В. Кам'янець. Львів: ВНТЛ-Класика, 2014. 292 с.
322. Garlicki A. Józef Piłsudski. 1867–1935. Warszawa, 1990. 3 wyd. 293 s.
323. Gordienko W. Lwów w stosunkach międzynarodowych końca XIX wieku. *Lwów : miasto – społeczeństwo – kultura*. Polsko-ukraińska konferencja naukowa. Streszenia referatów. Kraków. 18–21 listop. 1992. S. 8–10.
324. Grzybowski K. Galicja 1848–1914. Historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii. Kraków; Wrocław; Warszawa: Wyd. PAN, 1959.
325. Hornowa E. Ukraiński obóz polityczny i jego współpraca z polską lewicą w Galicji 1876–1895. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1968.
326. Jachnymek J. Mniejszości narodowe w polskiej myśli politycznej XX w. Lublin: Czas, 1992.
327. Kozera A. Edukacja w polskiej myśli politycznej (1918–1939). Kielce: WAX, 2006.
328. Mich M. Mniejszość ukraińska w myśli politycznej polskiego ruchu konserwatywnego (1918–1939). *Res Historice. Lublin*, 1997. z. 1. S. 271–285.
329. Mniejszości narodowe w Polsce / pod. red. Zbigniewa Kurcza. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1997.
330. Molnar F. Galicja 1914-1915. Zapiski korespondenta wojennego / Ferenc Molnar / Tłumacz. Akos Engelmayer. Warszawa, 2011. 296 s.
331. Piłsudska A. Wspomnienia. Warszawa, 1989. 128 s.
332. Sycz M. Spółdzielczość ukraińska w Galicji w okresie II wojny światowej. Warszawa, 1995.
333. Tomaszewski J. Ojczyzna nie tylko Polaków. Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1985.
334. Żimorowicz J. B. Historia miasta Lwowa. Lwów : Wyd. Heck, 1899.
335. Żubrzycki J. S. Żebytki miasta Lwowa. Lwów, 1928.

VII. Автореферати дисертацій

336. Байдак М. С. Жінка в умовах війни у світлі повсякденних практик (на матеріалах Галичини 1914-1921 рр.): автореферат дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 "Історія України" Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2018. 20 с.

337. Дядюк М. Політизація українського жіночого руху в Галичині: 1921–1939 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 "Історія України" ; Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. Львів, 2002. 20 с.

338. Прокіп А. Громадська і політична діяльність Михайла Галущинського: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 "Історія України". Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2003. 17 с.

339. Седляр О. В. Громадсько-політична діяльність Андрія Чайковського: автореф. дис.... канд. іст. наук. 07.00.01 "Історія України". Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. 20 с.

340. Черчович І. Жінки у громадському і приватному житті українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ століття: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 "Історія України". Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. Львів, 2014. 20 с.

VIII. Електронні ресурси

341. Горбаль У. В. Олена Степанів - визначна українська вчена-географ. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 4: Географія і сучасність : зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 20 (32). С. 7-19. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7458>

342. Легендарна Степанівна з галицького грона – Олена Степанів. *Наша парафія*. 2016. 10 лип. URL: <https://parafia.org.ua/person/stepaniv-olena/> (дата звернення: 11.02.2018).

343. Петриківська Н. Олена Степанів - перша в світі жінка, офіційно зарахована на військову службу у званні офіцера. Героїня Українських Січових Стрільців. *Нашого цвіту по всьому світу*. 2018. URL: <https://svitua.org/vydatni-ukraintsi/item/6861-olena-stepaniv-persha-v-sviti-zhinka-ofitsiino-zarakhovanoi-na-viiskovu-sluzhbu-u-zvanni-ofitsera-heroinia-ukrainskykh-sichovykh-striltsiv.html> (дата звернення: 10.01.2018).

344. Черкаська Г. Національна героїня Олена Степанів UaModna. 2017 URL: <https://uamodna.com/articles/nacionaljna-geroyinya-olena-stepaniv/> (дата звернення: 10.01.2018).

345. Яременко К. Історія жінок у Великій війні. *Коридор*. 2015. URL: <http://www.korydor.in.ua/ua/ua/stories/women-in-war.html./27210> (дата звернення: 11.03.2015).

ДОДАТКИ

Додаток 1

Список публікацій здобувача

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дослідження:

1. Книгиницька О. В. Військово-політична та наукова діяльність Олени Степанів. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. Спецвипуск на пошану проф. Костянтина Кондратюка. 2014. С. 74–79.

2. Книгиницькая О. В. Женщины в составе Украинских сечевых стрельцов: теоретико-исторические аспекты. *Leges si viata*. 2017. № 2. С. 41–43.

3. Книгиницька О. В. Олена Степанів у російському полоні (1915–1917 рр.). *Гілея: науковий вісник* : зб. наук. пр. 2018. Вип. 132. С. 30–34.

4. Книгиницька О. В. «Жіночий організаційний комітет» у Галичині напередодні Першої світової війни. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. Спецвипуск на пошану проф. Олексія Сухого. 2017. Вип. 54. С. 215–220.

5. Книгиницька О. В. Олена Степанів у молодіжному русі Галичини на початку ХХ століття. *Гілея: науковий вісник* : зб. наук. пр. 2018. Вип. 134. С. 39–42.

6. Книгиницька О. В. Участь О. Степанів у завершальному етапі формування українського стрілецтва (1913–1914 рр.). *Гілея: науковий вісник* : зб. наук. пр. 2018. Вип. 136. С. 134–138.

Додаток 2

Відомості про апробацію результатів дослідження

1. Міжнародний науковий конгрес «Іван Франко: дух, наука, думка, воля» : до 150-річчю від дня народж. І. Франка» (Львів, 27 верес.–1 жовт. 2006 р., заочна)
2. Всеукраїнська науково-практична конференція «Теорія і методика саморозвитку педагогічної майстерності педагогів вищих технічних навчальних закладів України»: (Івано-Франківськ, 30 трав. – 1 черв. 2011 р., очна)
3. Міжнародної науково-практична конференція «Нафтогазова освіта та наука: стан та перспективи.» (Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 10-12 груд. 2014 р., очна)
4. Всеукраїнська наукова конференція «Бібліотеки ВНЗ України у процесі імплементації Закону «Про вищу освіту» та інформатизації суспільства. (Івано-Франківськ. 16-19 черв. 2015 р., очна)
5. III Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи» (Дрогобич, 26–27 березня 2015 р.; заочна).
6. Міжнародна наукова конференція «М. Грушевський: учений, політик, державний діяч» (Львів, 25-26 жовтня 2016 р., очна)
7. Міжнародна конференція «Україна-Європа-Схід: проблеми та перспективи сучасної гуманітаристики», присвячена 90-річчю від дня народження Я. Дашкевича (Львів, 13-14 грудня, 2016 р. заочна)
8. XVI Міжнародна науково-практична конференція «Бібліотеки як осередки збереження та популяризації історико-культурної національної пам'яті» (Івано-Франківськ, 18-19 трав. 2017 р., очна)

Дод. 3. Олена Іванівна Степанів



Дод. 4. Січовий стрілець О. Степанів



Дод. 5. Старшини УСС Зенон Носковський, **Олена Степанів**, Іван Чмола, Осип Яримович, Софія Галечко на горі Маківка.



Дод.6. О. Степанів з братом Ананієм



Дод. 7. Вирізка з російської преси з фото та інформацією про полон «Барышня-офицера»



Дод. 8. О. Степанів після повернення додому 1917 р.



Дод. 9. Перша сторінка австрійського часопису, де внизу вміщено фото Олени Степанів під час повернення з полону

Das neueste Werk der Photographie: in der letzten Nummer vom No. 442. — Ein interessantes Werk vom No. 432.

Das neueste Werk der Photographie: in der letzten und dem nächsten (mit Sonntags-Beilage) vom No. 712.

Österreichs

Illustrierte Zeitung

Verlagsgesellschaft, Verlag Josef Storz, Wien, Brunnengasse 1 u. 2. — Telefon 2714.

Wöchentliches Familienblatt mit den Monatsbeilagen KUNST-REVUE und GALERIE ÖSTERREICHISCHER MALER.

Wöchentlich über 100 oder 200 Seiten mit sehr guten Illustrationen. — Hauptartikel, Besprechungen aller Neuerscheinungen werden nach bestem Urteil herbeigeführt. — Ein Heftchen enthält Vorkauf und Abonnementsbedingungen.

XXVII. Jahrgang Gedruckt jeden Sonntag Wien Sonntag, 30. März 1918. Heft 23.

Gefangenen-Austausch in Safnitj.

Deutsche und österreichisch-ungarische Kriegsgefangene treffen mit einem österreichischen Offizier ein, der mit österreichischen Waffen beim Wiederkehr antritt.

1. Deutsche Kriegsgefangene, die mit dem Austausch wieder nach dem Heimatland gehen. — 2. Ein österreichischer Offizier, der die deutschen Kriegsgefangenen nach dem Austausch in Empfang nimmt. — 3. Ein österreichischer Offizier, der die deutschen Kriegsgefangenen nach dem Austausch in Empfang nimmt. — 4. Ein österreichischer Offizier, der die deutschen Kriegsgefangenen nach dem Austausch in Empfang nimmt.

Дод.10. Олена Степанів на листівці. Відень, січень 1915 р.



Дод. 11. Портрет Олени Степанів. Намалював Осип Курилас.

